

साधुरत्नमालायाः द्वितीयं खण्डम् ।

श्रीरामदासस्वामिचरितम् ।

लेखकः

हसूरकरोपाह्वः श्रीपादशास्त्री

(न्यायतीर्थः, वेदान्ततीर्थः, मीमांसातीर्थः, सांख्यसागरश्च)

एतच्च

मुंबापुर्यां

‘निर्णयसागर’ मुद्रणयंत्रालये रामचन्द्र देसु रोडगे इत्यनेन
प्रकाशकस्यवृत्ते मुद्रापितम्

सके १८४४-सन १९२२.

(अस्य पुनर्मुद्रणविषये सर्वपाठधिकारः प्रकाशकस्यैव.)

मूल्यं-सार्धं रूप्यकः ।

प्रेषणव्ययः शृणुह ।

धी १०८ समर्थरामदासस्वामिचरणाः.

सापुराणमालायाः द्वितीयं रत्नम् ।

श्रीरामदासस्वामिचरितम् ।

लेखकः

हसूरकरोपाहः श्रीपादशास्त्री

(न्यायदर्शीर्षः, वेदान्तर्षीर्षः, मीमांसातीर्षः, सांख्यसागरभू)

११४

मुंबापुर्या

‘निर्णयसागर’ मुद्रणयंत्रालये रामचंद्र पेमु रोडगे इत्यनेन
प्रकाशकस्वहते मुद्रापितम्

संके १९१४-सत्र १९१९.

(भस्व पुनर्मुद्रणविषये सर्वपाठपिचारः प्रकाशकस्तैव.)

मूर्त्य-साधो हृष्यकः ।

श्रेयस्यमः पृथक् ।

अर्पणपत्रिका.

तत्रभवतां, फैलानगासिनां, निरुपमदेशभक्ति-
पर्शकृतजनहृदयानां, निरन्तरसमापतदाप-
त्सदस्यहनव्यर्त्तीकृतधर्याणां, नूतन-
रामदासस्याभ्ययताराणां, मान्यानां,
धी १०८ पाळ गंगापर टिळक-
महाशयानां, करकमलपोरिदं
चरितं तर्दायगुणगणसमा-
कृष्टचेतमा हयूरचरोपाह्वेन
धीपादशाशिण्ण
समर्पितम्.

कृतज्ञताप्रदर्शनम् ।

पमंशी भगवन्महापात्रस्यै र ॥ १ ॥ परस्वामातृव-
 द्भूतिभिः पुण्ड्रपरपरमभामनम पञ्चारपमाचरणनिर-
 र्त्तैः रत्तोपशालिभिर्येवलेप्रामान्यान्निभगगारामह- ३
 विरद्वारागामा विख्यातस्य ॥
 नात्ता कोशशुद्धय स्वाभिभिर्घृष्टमद्मास्त्रंष्ट्रिभ- ३
 र्ग्य पुष्पकरय प्रकाशने कृतसाहाय्योऽहं कृतज्ञता १
 भावयामि. प्रार्थयामि च परमात्मानं तेषां मनोरथा- १
 म्पूरयितुमिति क्षम. १

प्रस्तावना.

अयि भारतवासिनः सजना महाभागाः ! अद्य खलु तत्रभवतां मनातनधर्मोद्धारार्थं मृत्युलोकभागतानां, व्यवहारपरमार्थोभयसाधन-योग्यशिक्षाणां, अगणितजनमेवितपादकमलानां मान्याना धीसमर्थ-रामदासस्याभिनां पवित्रं चरितामृतं पुष्पाकं करकमलेषु निक्षिप्तं मे मनः संतोषस्य परां काष्ठमदगाहने. यदा खलु श्रीभ्रमरविरिव दुःसह-पारेताया यवनाः समग्रं भारतमाक्राम्य कल्पवृक्षमिव वाञ्छितप्रदं सना-तनधर्मं नामशेषं विधातुं प्रायतन्त, तदा खलु वैरघतीर्यं रक्षितोऽयं धर्मस्तथा शिवराजद्वारा परास्ता बलाज्या यवनाधिपास्तेषां चरितामृतं विन्दुपदेशकारकं स्यादिति भवद्विरेव निचारणीयं. साम्प्रतमपि घोरैण दुर्धरप्रसरेण कालिना पुनरपि प्रस्तोऽयं धर्मः. साकं भारतेन, तस्माद्भु-नाऽस्माभिर्पदि धीसमर्थचरणानां चरितभगतोऽपि अनुक्रियेत तदा महान् लाभः स्यात्. विशेषतथाधुना परमात्मविश्वासी न्यूनीभूतः ! तत एवेमाः सर्वा विपदाः, बान्धवाः ! अतः सर्वथा परमात्मनि विश्वस्तानां धीसमर्थचरणानामिदं चरितं बालाः सपरिक्षमं पठिष्यन्ति तदा तेऽपि परमेश्वरे विश्वस्युः. लब्धमूले परमात्मविश्वासकल्पवृक्षे सूर्योदये निमिरमिव सर्वा अपि विपदोऽस्तंगमिष्यन्ति. विशेषतश्च धीसमर्थचरणानां निरपूह-त्वमरस्यमनुकरणीयमित्यत्र न संशयः. बान्धवा ! यद्यपि मदीये लेखे बहवो दोषाः स्युस्तथापि तेषु मनोऽदत्त्वा केवलं धीसमर्थचरितामृतं पीत्वा भवद्भिः सन्तोष्यन्. अन्नेच जगन्नाथः धीरामचन्द्र एतादृशचरित्र-लेखनकालीभूतं बालानां संस्कृतभाषायामनापासेन प्रवेत्तो भवन्निति मम मनोरथं पूरयितुं संप्राप्त्यं विरमामि.

विदुषां पशंषदः,

भीमादशास्त्री.

पूर्वप्रसंगः

अस्ति भूमिन् अतिविशाले समुद्रवलयंकिते गगनगतशिगररस-
 दस्यविराजमानहिमालयगुरक्षिते भारते षण्ण महाराष्ट्रनामाऽनिसमी-
 चीन एको भागः. यस्य द्योतरेण विलुतयनराजिमण्डितः, अरण्डनि-
 पतमिर्हरमहस्रविभूपितः उधेष्टयन्धुरिष हिमालयस्य विष्योनाम पर्व-
 तः. दक्षिणेन अतिपवित्रमल्लिला स्वभक्तान् पावयितुं दक्षिणापथं
 समागता भार्गीरसीय कृष्णानदी. पूर्वेण विद्वत्तनिः आन्भदेशः. प-
 धिमेन अपरसमुद्रः. यत्र च सद्योनाम हिमाचलस्यापरः सोदरश्च
 अतिभयंकरकन्दरः मूर्त्याचारिपशुनिवासः कृष्णापंचगंगादिमहान-
 र्दानां जनकः शैलभेष्टो विराजते.

यं च भगवतः भीतानाथस्य परमपवित्रैः परणरजोभिर्मण्डितं
 पंचवटीक्षेत्रं, भक्तप्रयरेण पुण्डलीकेन समानीतविद्वलेशं पंढरपुरं,
 भीशियराजस्य कुलस्वामिन्या भयान्या समलंठृतं मुल्लजापुरं, तथाऽ-
 न्यान्यपि क्षेत्रानि अलंकुर्वन्ति पापिनां दर्शनमात्रेण पापं क्षालयन्ति.

यस्मिन् गोभाद्रगप्रतिपालकराजापिराजशिवराजविरचितैः परा-
 च्छमैः मुशोभितानि सहस्रशः स्थलानि प्रेक्षकानां मनःसु द्योतुहलं
 समुत्पादयन्ति.

यश्च समुद्रगोपितापरभागः पर्वतराजसुरक्षितमध्यभागः केवलं
 म्यानत्र्यदेव्या निवाम इव लक्ष्यते. तस्मिन् अस्मिन् महाराष्ट्रदेशे य-
 वनानामागमनात्पूर्वभायवशसभवा एव राजानो राज्यमकुर्वन्. ते-
 पामद्यागमनात्प्रथममश्रानार्या नानाजातयः स्वस्वजातिप्रमुखैः सुर-
 क्षिता न्यवमन्निति इतिहासकारा वदन्ति. ते च आर्यवंशजा राजानः
 स्वनिवामे आर्यावर्ते यवनेर्जिते क्रमेणागच्छन्. प्रियवाचकाः !
 अस्य सर्वस्य भूतस्य भाविनश्च वृत्तस्योपपत्तये संक्षेपेण इतिहासस्य
 सिंहावलोकनं करोमि

यदा एतद् इमे महमदीया इमां भारतभुवं मुसंपन्नां वीक्ष्य
 जेतुमागतास्तदाऽर्यावर्ते पृथ्वीराजप्रभृतय एव क्षत्रियकुलावतंसा भू-
 तान् न्यराजन्. तेषां राजधानीनगराण्यपि इन्द्रप्रस्थप्रभृतीनि मुसं-
 पन्नान्येवामन

अथ महमदीयेन घोरीत्युपाच्छेन शहाबुद्दीनेन जिते आर्यावत
 क्षत्रियकुलमभवा इतरे राजानो दक्षिणापथमागत्य नूतनानि स्व-
 राज्यानि स्थापयामासुः तेषु राज्येषु देवगिरिराजधानीकं रामदेवनृ-
 दन्तिपरिपालितं राज्यमेव प्रमुखमामीन्.

अथमनानेषु कनिषयवर्षेषु आर्यावर्ते महमदीयानां विचारो महा-
 नननं प्रतिदिनं नूतना महमदीयाः 'इराण अरयस्थान सार्तरी'
 इत्यदिदेशेषु यो योगश्चेमार्थं विपीलिकाः शर्करापेटिकाभियागच्छन्
 अन्तान्ने सर्वा ममृद्धिं वीक्ष्यात्रैष न्यवमन्. तेषां च पुत्रपौत्रादयो
 अप एवक्रमेण प्रवर्धमाने महमदीयवंशमागरे केचन महमदीया
 महमिच्छा दक्षिणापथे वर्तमानानि क्षत्रियाणां राज्यानि जेतुमै-
 श्चन् तेषु च विलज्जीवंशसंभवः अह्लाडदीननामा शूरकर्मा यव-

नो महता सैन्येन समन्वितो दक्षिणापथं प्रविश्य गुर्जरदेशं निर्जित्य
सद्विपस्य कर्णराजस्य पत्नी कमलदेयी स्वपत्नी चकार. ततश्च
महता वेगेन देवगिरिं हरोध जिगाय च.

प्रियशाषकाः ! एवं क्रमेण प्रतिवर्षं सहस्रशो महंमदीयाः सैन्य-
भारसमन्विता इमं महाराष्ट्रदेशं प्रविश्यादृन् अपारं द्रव्यं, सुस्वरूपाः
सुशीला आर्यबधूश्च. तेनायं महाराष्ट्रदेशोऽतिदीनो बभूव. महोनमत्ताः
स यवनाधिपाः प्रतिदिनं सहस्रशो ब्राह्मणान् बलात्कारेण महं-
मदीयानकुर्वन्. बह्वध धर्मान्तरमिया प्राणान् जहुः. देवालयानि
प्रायः सर्वाण्येष भूमिसालृत्य देवमूर्तिशकलेः स्वोपासनाभंवि-
तराणां सोपानवति से ध्वरष्यन्. यदा तु अस्मत्परिग्रनायकः प्रादुर-
भूत् तदा दक्षिणापथे नासीद्दीदृशः कोऽप्येको मामः, यत्र बलात्का-
रेण केषांविन् भाषां ययनैर्नोपहृताः. देवालये च न विध्वस्तं. मा-
तृप्रणाश्च न यवनाः कृताः. तदानीं च क्षत्रियाणामीदृशः संदारोऽभूत्
यन् तदा दक्षिणापथे नासीत्क्षत्रियाणाभेकमपि राश्वं. महंमदीयानां
श्रीणि प्रधानानि आसन्. एकं विजापुरस्थं, द्वितीयं गोवळकोंडेन-
गरस्थं, तृतीयं हेंदरामादनगरस्थं. तानि एतानि श्रीणि राग्यानि चे-
नापि सादृशिकेन यवनेन स्थापितान् विस्तीर्णान् यद्दामनीसंज्ञकान्
यवनराग्यान् प्रादुर्भूतानि. अस्तु. शाषकाः ? नादमधुना सर्वमेवेतिहा-
लिखितुं प्रवृत्तः किं तु प्रस्तुतपरिग्रनायकस्य अवतारकथोपयोगि-
तमुपोद्घातं लिखितुं.

इपरिलिखितैः एभिर्व्यवनराग्यैः आक्रान्तोऽयं महाराष्ट्रदेशोऽति-
दुर्जरितो बभूव. तथाहि. यदा तु यवनाधिपस्य कोरो द्रव्यं नासीत्
यदा स सेनापतिमाहूय प्रजालुण्ठनार्थमादिशति स्म. सोऽर्थाद् राज-

आत्मपत्नी व्यधत्त. ततश्च तस्मिन्नपि 'गियासउद्दीन' नाम्ना केनचिन्
चषनेन निहते सा धराफी तेनाव्यनुगृहीता पंचत्वं प्राप्य अस्मान्
मानवलोकनरक्षादात्मानममोचयन्.

याचकाः ! किमिदं ? कस्यापि एकस्मिन् रातः कन्यां बलात्कारेण
स्वीकृत्य तदर्थं स्वपन्थूनां पात इति विचित्रम्. तत्रापि केषलमे-
कस्या राजकन्याया पारंगनाया इष बलात्कारेण भोग इति महाशो-
षोत्पदं ! ईदृशाश्च मानधाधमा ईदृशैराचारैः परान्वयुषैः कुर्वन्ति.
अस्तु. प्रकृतमनुसरामः

एवं प्रतिदिनमार्यमहिलाः पतिव्रताः शीलादभ्रश्यन्. प्रायः चष-
नमैनिकगृहीता आर्यमहिलाः स्वप्राणप्रियपातिव्रत्यभंगभिया प्राणा-
नेव विससर्जुः. तथैव ग्राहणा अपि दुर्बला धर्मान्तरभीत्या देशा-
न्तरं जग्मुः. सपलाश्च अयुष्यन्त. दीना गाधश्च सहस्रशः प्राणान-
त्यजन्. देवालयाणि च विध्वस्तानि. मूर्तयश्च शफलीकृताः. एवंक-
मेण प्रथममाने पापराशौ सनातनधर्मोऽकम्पत. इमां स्वधर्मस्य
स्वदेशस्य स्वकुलस्य च दुर्दशां वीक्ष्य दुःखाकुलाः सञ्जनाः सीता-
पतिं रक्षणार्थं प्रार्थयामासुः. तत्र केषन तपस्विनो निभृतं गुह्यमु
विधत्वा तीव्रं तपसामुमारभन्त. अन्ये च भक्तभेष्टा उत्पटभक्त्या
उपास्यद्देवतां समाराधयन्. प्रीप्ते प्ररयरविकिरणसंतापसंतप्ताः
पश्चादिजीषगणा मेघराजमिव धावः सर्वेऽपि भारतवासिनो जनाः
सकलभक्त्यस्यागदहं निखिलकर्मसाक्षिणं परनेश्वरं 'त्रायस्व त्रा-
यस्व भगवन्' इति शोपयन्तः शरणं जग्मुः. अनेन भक्तलोत्रेण
सन्तुष्टो नारायणः कतिपयेभ्यः स्वभक्तेभ्यः स्वयं प्रकटीभूय
भेतस्यं ? अहमस्मान्संकटात् युष्मानुत्तारयिष्यामि' इति

स. तेन सन्तुष्टा दृढश्रद्धावन्तः भक्ताः सर्वेभ्यो भाविकेभ्यः त
पूर्वं वृत्तं कथयन्तः सर्वेषां वित्तेषु भगवद्राज्येन विश्वाममुन्नाद
न्तः प्रायः सर्वमेव भयं व्यपाकुर्वन्.

अथैवं सर्वत्र प्रवर्धमाने भगवद्वतारमन्नाहे, समुद्रसत्सु भग
द्वतारचरणारविन्ददर्शनाय भक्तानां चेतःसु, त्रैलोक्यरक्षणद
श्रीरामः स्वयमवतरितुमियेष. तदानीं तत्समीपवर्ती भक्तमुकुटमणिर्भ
गवान् मारुतिर्विनयेनाब्रवीन्— 'नाथ ? नास्ति तादृशं कार्यगौरवं
यदर्थं भवद्भिरेव स्वयमवतरणीयम्. यदि युष्माकमाज्ञा स्यात् तद
ऽहमेवावतीर्य कृत्स्नं कार्यं विधाय अचिरादेव युष्मच्चरणयोः पुन
दर्शनार्थमागमिष्यामि' इति.

स तु त्रैलोक्यसाक्षी भगवान् तस्य मारुतेः सेवीत्सुक्यं वीक्ष
'तथाऽस्तु' इत्येवावदन्. ताममृतमयीमाज्ञां श्रवणाभ्यां निपीय स
मारुतिः त्रैलोक्यमातापित्रोः भीतारामपन्द्रयोः चरणसरोजे नम
रहृत्य कार्यार्थं निर्गतः प्रथमतः एतावतारयोग्यं निष्ठापं स्थानमन्वेपय
तिस्व. युक्तं चैतन्. नहि दोषदूषिते क्षेत्रेऽत्युत्तममपि बीजं प्ररोहस
मर्थं भवति । तदानीं च प्रायः सर्वाण्येव कुलानि यवनसंपर्कदूषिता
नि देवाराधनादिभ्यः कर्तव्यविमुक्तानि आसन्. अस्तु. वाचकाः ।
भगवत्कार्यार्थं निर्गतः स रामभक्तो मारुतिः कस्मिन् स्थले प्रकटीय-
भूवेति सर्वं वृत्तं वयमभिमप्रकरणे वर्णयिष्यामः.

अस्ति दक्षिणापथे सुविख्याताया गोदारयास्तीरे धीइनामा प्रसिद्धः सुसम्पन्नो महाराष्ट्रस्यैको भागः. तत्र अस्मत्परिप्रनायकस्य पूर्वजा अपसन्. यदा तु तस्मिन् विभागे यवनाधिपानां फलहा अजायन्त तदा न विभागो निर्मनुष्योऽभवत्. तेन च प्रायः सार्धं एव विप्रपरा देशान्तरमगच्छन्. तदानीमेव दशरथपन्तो नाम भीसमर्षपूर्वजः 'जाय'नामये मामे समागत्यावसन्. याचकाः ? अयमेवास्मत्परिप्रनायकस्य मूलभूतः पुरुषः.

अस्य दशरथपन्तस्य क्रमेण ये पुत्रपौत्रादयो वंशजा अभवन्, ते सर्वेऽपि वैराग्यज्ञातिनः सदापारसंपन्ना रामसेवारता एवामन्. कथमन्यथा तेषां कुलेऽवतारार्थं भगवान् मारुतिः स्पृहयेत्.

एवंक्रमेण दशरथपन्तस्य वंशसागरे वर्धमाने एवविंशः पुरुषः त्रिषकपन्तनामाऽभूत्. अयं च भीसमर्षधरणानां पितामहः. अस्य च पुत्रः सूर्याजीपन्तः समुद्र इव पन्द्रस्य भीसमर्षानां जनकः सत्परिप्रः पुरुषवरो वभूव. सभ्याः ? इम एव भीसमर्षपर्वाभूषणानां रामदासस्वामिनां सान्धरणाः. याचकाः ? कियद्गत्यै तस्मिन् तत्रभवतः सूर्याजीपन्तस्य 'मत्स्वयमेव भगवान् मारुतिस्तदात्मनो भविष्यति' इति वचनं श्रुत्वा.

समाह्वय वरधरणार्थं जगात्. साऽपि सूर्याजीपन्तस्य पत्नी त्रैलोक्य-
वंशी पुत्री यथाचे. तदानीं स वृद्धमाह्वयः—मानः ? रेणुके ? त्रयो-
दशान् द्वौ पुत्रौ संभविष्यतः. प्रथमो मर्द्यापांशान्. स च गृहस्थो भूत्वा
वंशधरो भविष्यति. द्वितीयस्तु साधुदेव मारुतिराजन्म मत्स्यपा-
त्नी भूत्वा सफलस्य अस्य सनातनधर्मस्य ग्लानिं विधूय पुनरिमं स-
मुत्कल्लदियति. यत्स ? सूर्याजीपन्त ? एवं न कमपि कामं कामयसे ?
तथापि अहं स्वयमेव त्वदभीष्टं करोमि. आगामिन्वां रामनवम्यां
तुभ्यं श्रीरामचन्द्रस्य दर्शनं भविष्यति इति. समभिधाय चैतन् त-
न्मिन्विषयधरे तिरोहिते वा दम्पती परं सुखं लेभाते.

अथाचिरादेव साध्वी रेणुका गर्भवती बभूव. यथोदयकाले सु-
दुर्गभायाः पूर्वदिशः कान्तिर्भवति, तथैव पतिप्रताया रेणुकाया
अप्यामीन्. ततः परिपूर्णेपु नवमु मासेपु सा सती पुत्रं तेजस्विनं
दुर्भलक्षणमण्डितं सुपुत्रे. सूर्याजीपन्तोऽपि यथाशक्ति विदितदानध-
र्माचरणः तदीयं नाम 'गंगाधर' इत्युचरोत्. वाचकाः ? इमं एव श्री-
रामार्थधरणानां ज्येष्ठपन्धयः. अमे च परमभक्त्या 'श्रीरामदास'
नाम्ना विख्यातं प्राप्ताः.

अत्रान्तरे सूर्याजीपन्तस्य गृहे रामनक्षत्रीमहोत्सवः समाख्यः।
 अथरात्रे सूर्याजीपन्ते भवत्या हरिबीर्तनं कुर्वति रात्रि चभ्रन माम-
 लेषकः समागत्यामरीन्. स्यामिन् ? यवनाधिपतेर्द्धा शेषर्षा यवनौ
 समागत्य मामीयन्त्यापशाखायां तिष्ठतः. तौ यत्वा राजकार्यार्थं
 समाह्वयत इति.

तस्येदं दारुणं वचनं श्रुत्वा त्रिभो भगवद्भक्तः स सूर्याजीपन्तो
 गत्वा वष्टेन राजकीयान् लेखान् गृहीत्वा समाजगाम. अपश्यत्
 तौ यवनवेषधारिणौ तरुणौ भीरामचन्द्रदेवालयस्य पुरतः तिष्ठतौ
 त स त्रिभो मनसि 'प्रथमतो मास्तेर्दशनं गृहीत्वा तत्र इमौ दृष्ट-
 यौ' इति विचार्य मास्तिदेवालयं प्रविष्ट. तं भगवन्तं गच्छति
 रणमन् स सूर्याजीपन्तो यदा भूमौ निपतितः, तदा तन् गर्व
 देवालयं वेनधिदपूर्वेण लेखना चकारे. तत्र लेखः स्वपधुर्द्धा
 शुभशाबनुषन् स सूर्याजीपन्तो शुभुर्त्.

अथ संजातसंज्ञो यदाऽक्षिणी उद्गाटय समन्तान् स्वलोकायन्,
 तदा विरीटकुण्डलमण्डितौ भीरामहरमणाशेष अपश्यन्. भगव-
 द्भक्तः सूर्याजीपन्तः तदूर्ध्वं दिव्यं तयोः स्वरूपं पर्याप्तं रामबलीहय
 वृत्तवृत्तो हस्तिकुम्भाय भीरामदेवस्य चरणवर्गते स्वरूपपारेण व-
 बन्ध. असोभन च तदानी भगवदरण्यामरोजं सूर्याजीपन्तमगवापला-
 दितं. ततः सूर्याजीपन्तं रागुत्थाय भीरामदेवोऽमरीन्-वगा ।
 सूर्याजीपन्त । भवता भक्तिः कृता. परन्तु वमपि अतद्वृत्तं तुवं
 विधाय तस्यानुपदः कुतो न शेषारितः ? इति. भगवत् इदं अन्वि-
 दास्य प्रेममयं भाषणं निराग्य सागुष्टः सूर्याजीपन्तोऽपि श्लथ ! ज-
 स्यात् कुतो परंपरया वैद्वोऽगुष्टो वक्तु इत्यपीत् संसदात्. ५५

साहसिः नारायणनाम्ना व्यपादिश्यत. नारायणश्च निसर्गत एव
प्रतिज्ञेजस्वी पश्यतां जनानां धेतांसि मोहयामास.

अपेकदा तौ नूतनौ घाटकौ गृह्णत्वा साध्व्या रेणुक्या समं
सूर्याजीपन्तो महान्तं भगवद्भक्तमुबुडमणिं एकनाथं वंदितुं पैठण-
नगरं जगाम. यदा ए ते सर्वेऽपि पैठणनगरान् क्रोशमाश्रमागताः.
तदा स्वयमेकनाथस्वामिनः अनेकैः सन्निष्ठप्यैः परिपृताः समाजग्मुः.
सादेव सं द्विवर्षं घाळं नारायणं घन्दमाना उचुः. एष न घाटकः.
केन भगवतो रामसेवकस्य अभिनयोऽवतार एव. अचिरादेव भू-
माददूरीकरणाय नूतनः शिष्यायतारो भविष्यति, सं येष धर्मस्था-
नया साहाय्यविष्यति इति. तच्च वृत्तं क्रमशोऽनेकजनमुखेषु सं-
वरन् क्रमेण सार्वजनीनमभवन्. एकनाथस्वामिनोऽपि भगवद्भक्तं
। तथा परमसाध्वी रेणुकां महापत्याभ्यां बहून् दिवसान्
सगृहे स्थापयित्वा स्वायासं प्रेषयामासुः.

एवंक्रमेण गच्छन्तु दिवसेषु श्वेद्धो गंगाधरो यदोपनयनयोग्योऽभूत्
। महतोत्मवेन धान्धवैः सह तस्योपनयनं सूर्याजीपन्तो व्यवच.
अचिरादेव गंगाधरपन्तो गृहस्थाभमी बभूव. यदा स दशवर्षो-
ऽभवन् तदा स भगवद्भक्तं सूर्याजीपन्तं पितरं विशापयामास 'अनु-
ग्रहो दीयताम्' इति. स तु सूर्याजीपन्तः 'नाहमनुमहं जानामि,
मेनैव धयमनुगृहीताः स एष त्रैलोक्यनाथो रामदेशो युष्माननुम-
तिप्यति' इति जगाद्.

तस्यैतद्वचनं निशम्य कृतनिश्चयः स गंगाधरो देवालयं प्रविश्य
। सादिवसपर्यन्तं कृतोपघातः तत्रैव शत्रुंदिनं तस्यौ. यापकाः ?
। केषलं पुस्तकविधया किंवा पाण्डित्येन भगवद्भक्ता .

नन्तव्यं केवलं पुराकाक्षराण्यबलोचय संपादितं ज्ञानं स्वयं-
 नन्दस्य ज्ञानस्य तुलां कथमारोहेन. अस्तु. स गुरुरपि समली-
 केचमुद्रिमन्तं पीक्ष्य विस्मितः तं स्वगृहं प्रैषयन्. एकदा बाल-
 िहापरे नारायणे माता रेणुका तनुवाच. नारायण ! नाधुना त्वं
 तटः किमु अतिक्रान्तवाच्यः पुरुषः, अतः त्वया अद्यप्रभृति गृह-
 येन्ता कार्या. रामनयमीमदोत्सवस्तु समागतप्रापण्य. गृहे तु न
 त्र्योत्रमज्ञं. तस्मान् ताव ! व्रीहामुत्कृष्य संसारचिन्तां यह इति.
 तारायणस्तु मानुरिदं वचनं श्रुत्वा सदासं प्रत्यवदन् 'गेहे प्रभूतं
 गन्धमालि. त्वं तु गृधेय चिन्तां करोषि' इति. तस्येदं वचनं परिहा-
 तमूलं मन्थाना कुडा साध्वी रेणुका जगाद 'वशास्ते धान्यं ? दर्शय.
 गन्ध्यागारे वेयलं द्विप्रदिनपर्याप्तमेव धान्यं विद्यते. तद्य चीटका-
 सारणार्थमसैव आतपे निधितिसतं. भागच्छ ? तद्य धान्यागारा-
 द्भृत्य देहि. अहं च तन् अंगणे पटस्योपरि प्रसारयिष्यामि' इति.

मानुरिदं शकोपं वचनं श्रुत्वाऽपि स्मयमानः नारायणः तामनु-
 वरन् धान्यागारमपवतार. जयतीर्थं च क्रमेण नारायणे धान्यं
 समुद्रस्य मात्रे ददति गति धान्यमीदृक् वपुषे यन् तदुद्धृतधान्य-
 त्पणे साध्वी रेणुकैश्च असमर्था बभूव. ननु धान्यं समाप्तं. तं च
 गन्धराशिम्पारमनन्तं पीक्ष्य विजयमाना माता रेणुका तूष्णी-
 य तस्यै न किञ्चिदपि उवाच.

एवमेवैकदा रामनयमीमदोत्सवे प्रपलिते प्रतिदिनं ब्येष्टवन्धुः
 गापरः समागतान् मादणान् अभोजयन्. अयं नियमः भीसम-
 ानां संज्ञे पारंपर्यागत एव. ततश्चैकस्मिन् दिने गृहे न दधि नापि
 . . . तर्कं विना मादणभोजनं सम्यक् न भवेत् २

जन्मकथं किमपि भक्तानां, यतो भगवतोऽभेदभावं प्राप्स्यते. अन्य-
 देन जगति तन् ? यन् भगवतोऽपि दुष्करं. अरमु. प्रकृतमनुसरामः.

एवंब्रमेण गच्छति समये भीनारायणो यदोपनयनयोग्यो बभूव
 तदा तस्य पिता सूर्याजीवन्तः तदीयमुपनयनं महतोत्साहेन व्यध-
 त. न निर्गम्य एव धुडिमान् तेन वैश्वसंस्कारेण संरक्षितो मगिरिव
 अधिकं समुहलास. नारायणश्च वषाभ्यासान् सर्वमेव वेदमधीत्य
 श्रीशिवी विद्यां ह्येभे.

अथ नारायणो भगवत्कृपां विनाऽऽगतो जन्म इत्यर्थं मन्यमानः
 तस्मिन् माक्षान् भीरामदेवेनानुगृहीतं स्वपितरमनुमहदानार्यमपा-
 यत. न तु गंगाधराय यदयोचन् तदेव नारायणायाऽपि अगदन्. तेन
 मेराज्ञाजनितहीनवैराग्यः स स्वयमेव स्वोपास्वरामदेवदेवालयं प्रविश्य
 यानमारभत. निर्निमेषं भीसीतापतिं ध्यायतः अमलेशरहितस्य
 नारायणस्य दश रात्रयो व्यतीतुः. ततश्च तस्य तादृशीं स्वनिष्ठां वीक्ष्य
 तन्नो दयासागरो भक्तवत्सलो रामः स्वयं प्रकटीभूय त्रयोदशाक्ष-
 परिमितं महामंत्रं समुपदिश्य जगाद-यत्न ? नारायण ? नासि
 त् प्राकृतो जनः किन्तु भगवद्भक्तमुषुटमणिः साक्षान् भंजनीसुतः
 तं हि केवलं लोककल्याणाय सनातनधर्मरक्षणाय विशेषतश्च भूभा-
 हरणाय अवतरिष्यतः शिवांशसंभवस्य भीशिबराजस्य साहाय्यवि-
 गताय मानसीं तन्गमास्थितोऽसि. तस्मान् स्वयां प्राकृतजनयन् न
 त्कारे मन आपेयम् इति. उक्त्वा चेत्यं तिरोभूते भगवति सीतानाथे
 नारायणः तदाशां शिरसा धृत्वा तस्मादेवालयान् निर्गम्य

जातगाम. अकथयच्च सर्वं वृत्तं पितृभ्याम् तौ यं वेष्टुं गंगा
 तथा कनिष्ठं नारायणं साक्षात् रामचन्द्रेण अनुगृहीत वीक्ष्य च
 नन्द्यमानौ कियन्तं हर्षं प्रापतुरिति वाचकैः स्वयमेव कल्पत
 व्यधारणीयम्. नाहं तन् लिखितुं प्रभवामि.

(४) वैराग्यसम्पत्तिः

एवंप्रभेण सूयांजीपन्तः स्वपुत्रौ अलौकिकज्ञानसंपन्नौ धीक्ष्य सन्नुष्टः सफलजन्मा योग्यकाले दिव्यमागरोह. दिवं गते स्वपितरि तद्वियोगदुःखशुलां स्वमातरं साध्वी रेणुकां सान्त्वयन्तौ तौ मर्य लौकिकं व्यवहारमकुर्वताम्. प्रायः सर्वेषु सांसारिकेषु कृत्येषु धीगंगापर्योऽतीव वैराग्येण अवसत. नारायणस्तु संसारनाम्नाऽपि शून्यः सर्वमेव फालं भगवद्भक्त्यैव यापयामास.

एवं गच्छति काले माता रेणुका स्वपुत्रं नारायणं विवाहयोग्यं मन्याना तस्य विवाहविधानार्थं ज्येष्ठं पुत्रं गंगापरं षोडश्यामास. तां च नारायणविवाहोत्सवां नारायणस्य हृदयं वैराग्यं संसारविद्वेषं च विज्ञानन् स बहुदाः संयोज्य अस्मादुरामान् निवर्तयितुं प्रायतत, परन्तु यज्ञो न लेभे. सा तु तद्विवाहविधाने दृढामहा भेष्टं गंगापरमेव नानादूषणैः अदूषयन्. नारायणं च स्वयमुपदेष्टुं समारभत. नारायणोऽपि तदीयां मनःप्रवृत्तिं ज्ञान्वा गिभः कथमपि विनयेन स्वाभिलषितं निवेद्यामास. यथा यथा तस्या विवाहविषयक आमहाः समसर्पन्त तथा तथा नारायणोऽपि स्पष्टमेव तां न्यपेधन्.

एकदा स्वमातुः आमदनत्यारूढं धीक्ष्य क्रुद्धो नारायणो गृहा-
भ्रिगत्य महान्तं षटपृष्ठं समारूढ परमजयेन तस्यैव अधस्ताद्वर्तमाने
महाहवे आत्मानं पातयामास. प्राविशच्च तदीयं गमीरं तलं. तत्र
च निरुद्धभासो योगसमाधिमास्थाय मुखेन गुप्याप.

इत्यथ स जलपतितं सम्प्रेक्ष्य सात्रोर्षं पाषन्तो जनाः क्षणादेव
समपश्यन्तो नारायणं जलमप्रमुखेशमाणाः सर्वमेव तदृप्तं मातरम-

तस्माद् इदं वचनं समाकर्ण्य कृतनिश्चयो नारायणः 'तत्र वचनं वरित्ये' इत्यधीचत.

अथ सं स्वनियोगवर्तिनं विवाहोद्यतं पीड्य आत्मानं कृतकृत्यां मन्य-
माना माता रेणुका ज्येष्ठेन पुत्रेण सह सोत्साहं विवाहसन्नाहमक-
रोत्. भेषो गंगाधरः तदभिप्रायं जानन्नपि मूर्खत्वेन सर्वं कार्यं व्यव-
धान्. अचिरादेव च तन् सूर्याजीपन्तस्य गृहं नानाप्रदेशेभ्यः समा-
गतैः शान्तेष्टजननगैः परिपूर्णमशोभत. प्राप्तेषु सर्वेषु वान्धवेषु सा
रेणुका गुमुहूर्तं विलोक्य सागन्दं स्वपुत्रस्य नारायणस्य विवाहार्थं
वधूप्रभामं गन्तुं प्रातिष्ठत्. नारायणोऽपि गुन्द्रालंछितपात्रिसमारूढ
इक्षरजनवन् सन्मितयद्गनकमतः तेन आम्रजनेन अनुगतः कतिपय-
दिवसैः वधूप्रभामं प्राप. प्रभामेण च सर्वे मधुपर्कादयो विधयः समजा-
यन्त. सर्वेऽपि धरसवन्धिनो जना वधूसंयन्धिभिः स्नानन्दममीलन्.

द्वितीये दिने प्रातःकल्पाय नारायणः स्नापितानुलेपितो नूतनानि
स्नानि परिधाय शौचार्थं अलंकारैः अलंछितः महताऽऽनन्देन वधूप्र-
भामं वधूप्रभामं जगाम. तत्र राधा पौर्यकालिके सर्वस्मिन् विधौ स-
त्तमे वधूप्रभामुलः वधूं वरसंगुत्तीं स्थापयामास. ततश्च सर्वे प्राद्वजाः
गुभसंगलसावधान इति वाक्यमुच्यैः उदपोषयन्. नारायणस्तु तद्वाक्यं
र्षे हृत्वेव 'आहमस्मि सावधान एव ! तथापि यतः एते वैदिका प्रा-
ज्णाः सावधानमेव मां सावधानो भवेति वदन्ति तस्मादस्मि अत्र
तत्रापि महन् भयं. अतोऽस्मान् स्थानादपसरणमेव धरं' इति मनसा
रेचिन्त्य महता वेगेन मण्डपान् अवससार.

अपगृते तु धरे सर्वे वरपक्षीपात्तया वधूपक्षीयाश्च जना
तद्व्यसन्ताः क्षणमात्रं क्षणमात्रं एवाभवन्. द्वितीयक्षणे ह्यम्भसं

(५) उपासनासिद्धिः

संसारसर्पभयभीतश्च नारायणो विद्याहमण्डपान् तथा पलायितोः
यथा स मदीतुं केऽपि नाशक्नुवन्. स तु प्रथमतः स्वनिवासप्रानं
समागत्य अतिविशालस्य षट्शृङ्खस्य षोडश आदिनत्रयसुषास. अत्रा-
दस्थानं पुनरपि मातृप्रेमपादादन्धकारणनिति मत्वा स नाशीकक्षेत्रं
जगाम. तत्र च जगद्गुरु रामचन्द्रचरणारविन्दपरिपूते, अतिनिर्मल-
गोदापरीप्रवाहमालंघ्यते, निरिडजनजननीजनकमनयाफोमलपद्म-
मल्लङ्घिते, सकलसञ्चनादर्शीभूतसञ्चरिप्रणनिलक्ष्मणगृत्तगारके,
अतिरमणीयशृङ्खराजिमण्डितललातुंजपरिदृश्यमाणगृगपाठकमीडान-
नोहरे, पंचदशीक्षेत्रे मयः सप्रभारभत. यद्यपि सन्ति नानापिधानि
तथापि तत्रापि माण्ड्यस्य गायत्र्येव मुद्रा इति मत्वा स प्रथमतः
गायत्रीपुरधारणमेव एतुंगारेभे. समारब्धे तपोऽप्रेसरे गायत्रीपुरध-
रणे नारायणः केवलं मध्याह्णकाले गृहस्थागृदाणि गत्वा माधुरी
शुक्तिमण्डलं च सञ्चमस्रं रामदेवाय निवेद्य शभक्षयन्. पुनश्च तत्र एवार-
भत. तदानीं तु तस्य ययो द्वाविंशतिवर्षाणि आसीन्. सर्वे च तत्र-
त्या जनाः केवलं द्वाविंशतिवर्षिणीं तस्य पालतपस्विनीं दिव्यवा-
न्तिजुषं मूर्तिं वीक्ष्य द्यमयन्त. केचन भावुका जनाः स वैराग्यः-
घतारमेव भगवन्त. एवं रात्रिरियं तत्रस्वतो नारायणस्य भूषान
कालः समतीतः.

एकदा भागवचरणारविन्दध्यानपरे नारायणे शृङ्खस्य अधस्तान्
पद्मपद्मासने तिष्ठति सति षाषत षोडशवर्षदेसीया सौभाग्यवर्षी

ततश्च सौ दुग्धपती भीममर्धोन् पोटशोषचारैः संपूज्य तदाक्षां गृहीत्या
 म्दमाममाजग्महुः. सा सती यदा गर्भिणी भूत्वा पुत्रं प्राप्नुत तदा
 ज्ञातं सं तनयं गृहीत्या समर्धानां समीपमागत्य 'सुष्मत्प्रसादादयं
 संजातः. भाग्यवतं प्राह्य एषं' इति विज्ञापयामास. समर्था अपि तस्या
 भक्तिमयलोक्य सन्तुष्टाः प्रलूप्ताः. 'ययं वैषट्मरण्यवाग्निः पथ-
 मिगमुपाधिं सद्देव. सगु भक्त्यैव अयं संवर्धनीयः. यदा तु अस्मो-
 पनयनं भवेत् तदाऽयमगमभ्यं समर्पणीयं' इति. तापि तदाक्षां स्त्रीकृत्य
 नेन घालकेन गमं स्वभवने समाश्रयौ. अथ यदा सोऽष्टयर्षो-
 ऽभूत् तदा सं समर्धानां समीपं नीत्वोपनीय च समर्पेभ्यः समर्पवा-

ततश्च सौ दम्पती भीसमर्थान् षोडशोपचारैः संपूज्य तदाशां गृहीत्वा
 स्वप्नममाजगमतुः. मा सती यदा गर्भिणी भूत्वा पुत्रं प्राप्तुं नदा
 तार्त्तं सं तनयं गृहीत्वा समर्थानां समीपमागत्य 'युष्मत्प्रसादादयं
 संजातः. भाम्प्रतं प्राह्य एषं' इति विज्ञापयामास. समर्था अपि तस्या
 भक्तिमवलोक्य सन्तुष्टाः प्रन्युष्टुः. 'ययं फेवलमरण्यवासिनः कथ-
 मिममुपाधिं महेम. तन् भवत्यैव अयं संवर्धनीयः. यदा तु अम्यो-
 पनयनं भवेत् तदाऽयमगमभ्यं समर्पणीय' इति. मापि तदास्तं स्वीकृत्य
 तेन घालकेन मर्म स्थभयनं समाचधौ. अथ यदा सोऽष्टवर्षो-
 ऽभूत् तदा सं समर्थानां समीपं नीत्वोपनीय च समर्थेभ्यः समर्पया-
 मास. समर्था अपि समनुष्टुभ्य तस्य नामधेयं 'उद्धवगोसायी' इति
 चक्रुः. अन्यानपि नव पुत्रान् सा गार्ध्वी क्रमेण सुपुत्रे.

एवं क्रमेण अत्युग्रतपश्चर्या कुर्वन्तु भीसमर्थेषु भीसीतानायः
 स्वयमाविर्भूयावदन् 'अहमस्मि सन्तुष्टः त्वदीयया तपस्यया. अधुना
 दक्षिणापथे गत्वा तत्र भूमारद्वाराय समवतीर्णस्य शिवांशस्य शिव-
 नृपतेः माहाप्यं विधेय' इति. भीगमर्था अपि अमुं रामदेवतियोगं
 शिरसा गृहीत्वा 'पुरश्चरणं च समारब्धं, तद्य समाप्रवृत्तमेव.
 तद्य क्षमाय युष्मन्नियोगमनुवर्तिष्य' इति जगदुः. एवमनेकवारं
 संपृच्छं. एकदा माहतिः स्वयमाविर्भूय सफोषं निजगाद्-दक्षिणापथं
 गच्छेति प्रमुणा समाज्ञाता अपि मूर्धं तपोनिमित्तेन अत्रैव तिष्ठयं ।
 एतद्य न समीचीनम्. शीघ्रमेव गन्तव्यमिति. समर्थास्तु
 गायत्रीपुरश्चरणं त्यरितं गृ गमिष्यामि. शास्त्रमपि
 आशां द्योतयति इति

तत्र मनुगन्तुकामा तेनैव पथा समाजगाम. तस्याश्च भर्ता
 शोभनस्यमम्पन्नो देशमुख्य एवामीन्. परन्तु स क्षयरोगेण
 तत्रमगान् तत्र देशमुख्यं दग्धुं वह्यो जनाः समागच्छन्.
 सा च मतीर्त्ताभास्यद्रव्यालङ्कृतभालप्रदेशा तपस्विनं समाधौ मत्तं
 नारायणममाप्नोस्य संजातश्रद्धा शीघ्रमेव समीपमागत्य ववन्दे.
 नारायणस्तु पिहितनयनकमलः कंकणध्वनिमाकर्ण्य अनुमितमौभा-
 स्यव्यागमनः सहसा 'अष्टपुत्रा सौभाग्यवती भव' इत्याशिपं वित-
 तार. सा माध्वी तामाशिपं श्रुत्वा स्मेरमुखी 'स्वामिन् ? अहमस्मि
 मृतं पतिमनुगन्तुकामा, तनश्च इयमाशीः अस्मिन् जन्मनि
 फलदा वा परस्मिन्' इति पप्रच्छ. नारायणश्च तस्या इदं वचनं
 निशम्य विभ्रितो मनस्येव श्रीरामदेवं संप्राध्य कमण्डलुस्थं तीर्थ-
 तस्य मृतस्य गात्रे चिक्षेप. पतिते एव तस्मिन् तीर्थोदके स मृतः
 मुपवन रामरामेति वदन् उदतिष्ठन्, अगदुश्च 'एषैव मूर्तिः यमलो-
 कमागत्य यमं मनमोचनाय समाज्ञप्य मां गृहीत्वा प्रत्यागता' इति.
 सा च पतिव्रता नारायणस्य चरणकमले शिरसि निधाय सानन्दा
 नानाविधां भक्तिमकरोत्.

तत्र मिलिता जना इदमाश्चर्यं वीक्ष्य विस्मिताः—'अहो ? तपसः
 सामर्थ्यं धन्योऽयं देशः यत्र च एनादृशोऽलौकिकतपःसामर्थ्यशा-
 लिनः तपस्विनोऽद्यापि निवसन्ति' इति ऊचुः. केचन 'समर्था भगव-
 द्भक्ताः किं किं न कुर्वन्ति' इति प्रालपन्, तद्दिनमारभ्य सर्वेऽपि तत्रस्थाः
 जना नारायणं तन्नाम्नाऽव्यपदिशन्तः समर्थनामैव व्यपादिशन्.
 अतो वयमपि अतःपरं तपःसामर्थ्यलब्धसमर्थपदवीकं तं नारायणं
 समर्थनामैव व्ययहरिष्यामः.

ततश्च सौ दम्पती भीसमर्धान् पोटशोपचारैः संपूज्य तदाज्ञां गृहीत्वा स्वप्रामयाजग्मतुः. सा मती यदा गर्भिणी भूत्वा पुत्रं प्रासूत तदा ज्ञातं तं तनयं गृहीत्वा समर्थानां समीपमागत्य 'युष्मत्प्रसादादयं संजातः. क्षाम्रतं माह एष' इति विज्ञापयामास. समर्था अपि तस्या भक्तिमण्डलोक्य सन्तुष्टाः प्रत्यूचुः. 'वयं केवलमरण्यवासिनः फय-मिममुपाधि सहेम. तन् भवत्येव अयं संवर्धनीयः. यदा तु अस्थो-पनयनं भवेत् तदाऽयमस्मभ्यं समर्पणीय' इति. सापि तदाज्ञां स्वीशृत्य तेन घालकेन समं स्वभयनं समाययौ. जय यदा सोऽष्टवर्षो-ऽभूत् तदा तं समर्थानां समीपं नीत्वोपनीय च समर्पेभ्यः समर्पया-मास. समर्था अपि तमनुगृह्य तस्य नामधेयं 'उद्धवगोसायी' इति चक्रुः. अन्यानपि नव पुत्रान् सा साध्वी क्रमेण सुपुत्रे.

एवं क्रमेण अत्युत्तमपध्यां शुर्वत्सु भीसमर्धेषु भीसीदानाथः स्वयमाविर्भूयावदन् 'अहमस्मि सन्तुष्टः त्वदीयया उपस्वया. अथुना दक्षिणापथं गत्वा तत्र भूभारहास्य भमवतीर्णस्य शिवांशस्य शिव-गृपतेः साहाय्यं विधेय' मिति. भीसमर्था अपि अमुं रामदेवनियोगं शिरसा गृहीत्वा 'पुराधरणं च समाख्यं, तच्च समात्रकल्पमेव. तच्च समाख्यं युष्मन्नियोगमनुवर्तिष्य' इति जगदुः. एवमनेकवारं संवृषं. एकदा मारुतिः स्वयमाविर्भूय नक्षोपं निजगाद्-दक्षिणापथं गच्छेति प्रभुणा समाज्ञता अपि यूयं तपोनिमित्तेन अत्रैव तिष्ठथं । एतच्च न समीचीनम्. हीप्रमेव गन्तव्यमिति. समर्थानु पुनरपि-गायत्रीपुराधरणं त्वरितं समाख्यं गमिष्यामि. शास्त्रमपि प्रभूणामे-शास्त्रां शोतयति इति जगदुः.

ततश्च अथदिष्टानि वानिचिन् तीर्थानि वीक्ष्य तत्र मासपर्यन्तमूपुः-
 ततश्च निर्गम्य जगन्नाथस्य पुरी तनागम्य जगन्नाथस्य दर्शनं पृहीत्वा
 तेनैव मार्गेण रामेश्वरं लंकां च गत्वा तत्र भारुतिना समं निर्मीपन-
 कृतमादराविध्यमाशय्य पुनरपि दक्षिणावधस्थानि 'आदिरंग, भाय-
 रंग, अन्तरंग' इत्यादीनि तीर्थानि पश्यन्तः क्रमेण करषीरक्षेत्रमागत्य
 पुनरपि पंचघटीक्षेत्रं प्राप्य गर्वां पृथ्वीप्रदक्षिणां समापयामासुः।

पापकाः ? इदानींतनाः केचन पदन्ति नास्ति तीर्थादनस्य किमपि
 फलं. केवलं द्रव्यन्यय एव. तदपेक्षया दीनाभ्यागतानां सत्कारकर-
 णमेव अधिकं फलप्रदमिति. तत्रमेव तेषां मतमिदं. इदानींतनामि-
 शकटमार्गेण तीर्थयात्राकारिणां तीर्थयात्रां वीक्ष्य. केवलं पापान्तरु
 एकस्मिन् स्थानेऽभिषेकवटमारुह्य द्विप्रदिगपर्यंतं तत्रैव स्थित्वा फलि-
 क्षपि एते ततोऽयत्करणे को वा लाभः ? वा वा पितृस्य प्रसङ्गा ? एतौ
 वा तीर्थयात्राप्रफलफलस्य लोकास्त्रिनिरीक्ष्यरूपरुप्र शक्तिः ? अन्त्या-
 क्षिप्रफलेन तीर्थयात्रा नाम केवलं गतानुगतितत्पमन्धपरंपरेव.

मिथशापकाः ? तीर्थयात्रायाः प्रयोजनमेव नास्ति केवलं निन्द-
 लं च सेति न ममाशयः. अस्ति तु तीर्थयात्रायाः परमं विविधज-
 गानां परस्परविरुद्धानाचारनिरीक्षणं नाम लोकोत्तरं प्रयोजनं. ये
 भगवद्गुणाः साधवः ते लोककल्पानार्थं प्रादुर्भवन्ति इति निर्वि-
 षादम्. यदा च लोकोद्धारः फलं च तदा प्रथमतः तेषां स्थितिः प्रत्य-
 ह्नीकरणीयेति न्यायप्राम्नेव. अते लोकस्थित्यवटोक्तानां कीदृशीत्या
 तेषामुद्धारः फलं च इति अशक्यं निश्चेतुम्. अतएव लोककल्पान-
 दक्षाः प्राचीनाः साधवः सर्वां पृथ्वी पर्याटन् ! यथा भीमवराचार्याः,
 भीमहर्षाचार्याः, तथाऽन्येऽपि.

तीर्थयात्राया द्वितीयं च प्रयोजनं तीर्थयात्राकारी कृत्वा
 सकृच्चितां वृत्तिं त्यजति. यथा हि कूपस्थो मण्डूकः स्व
 जगत् मन्यते तथाऽऽहृष्टनानादेशृत्तो मानवोऽहमेव विद्वान्
 मन्यते त्रिवपाठकाः 'यदि यूयं वदिष्यथ केवलं
 तत्र तां यात्रायाः तदा तेनैव उद्देशेन पर्यटनीयं. किं
 तार्थं वक्रल्पनयेति तदाऽहं ब्रवीमि सत्यं. 'परन्तु यथा सर्वत्र
 स्मिन् वत्सुष्टिकामेव भूतदयां च भावयतां नः आर्याणां या
 ताशेषेषु परमेश्वराम्बिन्वभावनोऽकटत्वमूलिका या
 न्या प्रकृतमा यस्मिद्धौ उपयोगः, न तथा केवलं
 बलोकनार्थं पर्यटनां जनानां विषयतृष्णावशीकृतानां. स्थाने
 तस्मान्ना विविधा विषयाः तीर्थन्वभावनारहितान् तां
 नुत्तम्याणां तस्मिन्कस्य देशालये परमात्मानित्वं
 सापप्रवृत्तिः अस्तु प्रकृतमनुसरामः

गमदासु पञ्चवर्तीश्रेष्ठं प्राप्य स्वशिष्यं उद्धव
 शीघ्रमेव रामचन्द्रदेवालयं गत्वा द्वादशरथि संपूज्य सर्वं पृथ्वीप्रद
 पापुण्य मीनानाथाय अदुः यदा च श्रीममर्थैः मनसा तथा सं
 न्यतः तदाऽहम् गृहीत तदा श्रीश्रीमन्यानन्दनः स्वयं तदुद्धव
 स्वहस्तं समुद्रमयागतं गृहीत्वा च तत् रामचन्द्रः स्वयं राम
 दानं अवदत्—गृहीत मया भयदीयं पुण्यं. प्रीतोऽग्नि. इतः सत्प
 मेव कृष्णातीर्थं गत्वा तत्र यवनशासकस्य शिष्यगृपतेः
 विधाय गनातनधर्मोद्धारः कर्तव्य इति. श्रीमगर्थाश्च स्वप्रभो
 उन्नामाज्ञां शिरगा स्वीकृत्य 'गंगां प्रदक्षिणीकृत्य मातृदर्शनं विधा

‘मिष्यामि’ इत्यथोचन्. भीर्मातापतिरपि तथास्तु इत्यभिधाय तिरो-
धे. सतः भीरुमर्थाः क्रमेण विविधानि स्थानानि अथलोकयन्तः
‘सर्वभूतलविग्न्यानं नानाविद्धृणमण्डितं एकनाथस्यामिनिषासपवि-
भूतं परमपवित्रं पैठणनगरं समाजगमुः. सत्र च प्रतिदिनं गंगायां
गत्वा माधुकरी वृत्तिमुपजीव्य मायंकाले शृन्दावनम्य समीपे हरि-
नेर्त्तनं विधेयमिति समर्थानां नित्यक्रम आसीत्.

एकदा तु संध्योपासनार्थं गंगायाः तीरे समुपविष्टेषु ब्राम्हणेषु
समर्थाभपि सत्रागच्छन्. सदान्ती तेषां वेदः ईदृश आसीत्—मस्तके
वटापटलं, कण्ठे माला, कुक्षौ कमण्डलुः काष्ठफलकं च, हस्ते
ऋष्यभेदकं रत्नमयं यंत्रं (गण्डोळ) इति. एतादृशमूर्धं वेपथुल्लो-
य विग्नित्ताः ते ब्राम्हणा उपहासपुष्या ‘भो भगवन् ? कोऽयमा-
मः’ इति अट्टच्छन्.

समर्थास्तु निःशंकं ‘ब्रह्मचर्याभंगः, भीरुम उपास्यदेवता,
गणारब्ध स्वेच्छारूपः’ इति प्रत्यवदन्. भीरुमर्थां नामलौकिकं तेजो
नेदय लब्धा अपि ते ब्राम्हणाः पुनरपि ‘दुःखं किमिदं ? अग्नि
ऋण्योऽयम्यामः’ इति सोपहासं पप्रच्छुः. अस्ति युष्मत्कृपया इत्युक्ते
‘वियनि उद्दीयमानं रसं प्रदर्शयित्वा प्रदर्शयन्तु अप्रभयानभ्यासकौ-
ऽलं’ इति प्रत्यभाषन्त. विप्राहा प्रमाणमित्युक्त्वा एकं पाषाणग्वण्डं
र्हात्वा तथा लक्षितो विद्वञ्च स पथी क्षणादेव परणितले पपान
चत्वं प्राप च. तं च रसं शृतमथलोक्य सर्वे ब्राम्हणाः ‘कोलाहलं
‘र्षन्तः समर्थानाद्दुः. ‘काषायधन्नाणि भूत्वा हत्वां करोषि !
गम्प्रनं प्रायश्चित्तं गृह्णाण. नपेरथं पतितः स्याः ! इति. ब्राम्हणाना-
मेवं षषनमाकर्ण्य रमेरवदन्तः भीरुमर्थाः तान् प्रत्युचुः—विप्रदेवाः ?

चिन् दिनानि न्यवसन्ः अथ गंगाप्रदक्षिणार्थमंबाया रेणुकायाः आशु
 गृहीत्वा पुनश्च प्रदक्षिणीकृत्य गंगां पंचवटीं समागत्य श्रीशै-
 सल्यानन्दनाथ सर्व प्रदक्षिणापुण्यं वितीर्य तेन दक्षिणापथं गन्तुं
 समाह्वयाः कृष्णातीरमाजग्मुः.

शरणमगमन्, तेन जगदीश्वरः स्वभक्तवरहृदयेषु तेषामुद्धारार्थं मेरुणां पत्रे.

ते च भक्तप्रवराः श्रीरामदासस्वामिप्रभृतयः सर्वोसु दिशासु समुत्पन्नाः साधुवरा एव. तेषां साधूनामन्तःकरणानि नाम ईश्वर-प्रतिविम्बमादीनि दर्पणाञ्चैव. यथा हि विद्ये विद्यमानं चिह्नजातं दर्पणे प्रतिविबति तथैव ईश्वरेच्छादिकं सर्वं साधूनां हृदयेषु. तात्पर्यमि-दमेव—सबलजनपीडितैः दुर्षणैः कृतां प्रार्थनां निशम्य करुणार्त्तो दयापनः परमात्मा साधुद्वारा सर्वनिदं जगदुद्धरतीति.

ते च भक्तप्रवरासदानीं पवनायान्ते सर्वस्मिन् आर्यावर्तेऽसंख्या अजायन्त तथापि प्राधान्येन भीसमर्थानां समये पंच भक्तभेदा आसन्. ते च नामतो यथा—

	(निवातस्थानं)
१ श्रीरामदासस्वामिनः	(परळीदुर्ग)
२ श्रीजयरामस्वामिनः	(बहगांवप्रामः)
३ श्रीरंगनाथस्वामिनः	(निगडीप्रामः)
४ श्रीआनन्दमूर्तिस्वामिनः	(मद्यनाथप्रामः)
५ श्रीवेशवस्वामिनः	(भागानगरं)

त्रियवापकाः ? यद्यप्येतन् भीसमर्थानां परित्रं तथापि संक्षेपत-स्तदनुपंगिणासुपरितनलिखितानां चतुर्णामपि साधूनां चरित्रानि निवेद्यामि.

(श्रीजयरामस्वामिनः)

सत्रभवतां जयरामस्वामिनां जन्मभूमिः काश्रापाद् इति दक्षिणा-पथस्थो महान् विभागः. तत्र 'मिफाजीपन्तदेशपाण्डे'नामकः कश्चन भगवद्भक्तो विप्रवरोऽवसन्. तस्य पत्नी कृष्णादेवी. इमावेष मस्वामिनां पितरौ. पात्य एव मिफाजीपन्तः स्वर्गं जगाम.

गदु.स्विता माध्वी कृष्णादेवी श्रीपडरपुरक्षेत्र विठ्ठलेशदर्शनार्थं जय
 रामस्वामिभिः समाजगाम तत्र विठ्ठलेशं वीक्ष्य विनष्टवा . . .
 कृष्णादेवी मोक्षं ययी सर्वपापविनिर्मुक्ता जयरामस्वामिनो गोपा
 पुरे श्रीविठ्ठलेशदर्शनार्थं तीव्रं तपोऽकार्पुः तेन तपसा संतुष्टो विठ्ठ
 लेशः स्वयमाविर्भूय 'वर ब्रूहि' इत्युवाच जयरामस्वामिनश्च श्रीवि
 ठ्ठलेशं माश्रात्कृत्य कृतकृत्या अनुग्रहं ययाचुः विठ्ठलेशस्तु
 'कृष्णापाअपाश्र्णे' इत्याख्याना माधूनां समीपे गन्तुमादिदेश.

जयरामस्वामिनोऽपि विठ्ठलेशाज्जामनुमृत्य तेभ्यः माधु रेभ्यो-
 ग्रहं गृहीत्वा धन्याः सन्तः स्वगुरुन्निश्चापयामासुः गुरुचरणाः
 'सर्वदेहश्येव मम चित्तवृत्तिः कथं तिष्ठन्' इति जयरा . . .
 मिद् वचनं निशम्य कृष्णापामाधुवरा अबोचन-तात ? जयराम
 तर्द्य मत्तं सज्जनमगतिरपेक्ष्यते यत्र त्रिचिदेव स्वर्गं गन्तार
 तत्र्यं शीघ्रमेव कृष्णातीरमागमिष्यता लोकोत्तरपैरग्यशास्त्रिणां श्री
 मदासस्वामिनां सन्निधौ वम तेन वदमित्यपि . . .
 भविष्यतीति.

जयरामस्वामिनस्तद्वचनमाकर्ण्य मनुष्टा कतिपयादिनां तत्रैव
 सिन्धु दिवंगतेषु तेषु माधुवरेषु श्रीममर्धानन्यायनोऽप्यप्ये
 माहृलीक्षेत्रमागत्य श्रीममर्धानां परमपतिने चरणारविन्दं नेगुः. श्री
 मर्धांअपि परमप्रेम्णा तान मादरं स्वसंनिधौ न्यधुः. ततश्च . . .
 वपाने तं जयरामस्वामिनः श्रीममर्धानामाश्रया विरचितमठा
 शशिप्यसम्प्रदायं वर्धयन्तः श्रीममर्धानां मनालनधर्मोद्धाररूपे कर्म
 साहाय्यं यच्छुः. समये समये च श्रीममर्धानां दर्शनार्थं परग्री
 प्राममपि प्रत्यागच्छन्.

एषदा धीजयरामस्वामिनो नदी द्वातुं प्रस्थिता मार्गे करुणाद्रीं
 द्रोहध्वनिमशृण्वन्, करुणात्रान्तमनसो हतिति तत्कारणं परिशोध-
 यन्तस्ते कयोरपि वृद्धयोर्मातापित्रोः कश्चित्कथं एकाकी पुत्रो मृत-
 सस्य वृद्धौ मातापितरौ तदर्धं शोषत इत्यजानन्, नवनीतकोमला-
 न्तकरणाः सहसा तद्गृहं गत्वा जयरामस्वामिनः पुत्रशोकविच्छलौ
 भूमिच्छले लुट्यन्तौ तत्पितरौ जगदुः—न मृतो युवयोः पुत्रस्तर्हि
 वृथा शोषतम् ! इति, उपत्वा चेत्यं तस्य मृतस्य कलेवरं स्वहस्तेनास्पृ-
 शन्, स च मृतो मानवो जयरामस्वामिनां परमपवित्रेण हस्तकम-
 लेन स्पृष्टमात्र एव सहसा रामनाम जपन् मुन इषोत्सथौ, वाचकाः ?
 स्वपुत्रं पुनरपि जीवन्तमवलोक्य तयोः स्वविरयोः पित्रोः कियान्
 प्रमोदोऽजायत ? कियती वा जयरामस्वामिषु आदर्युद्धिरिति मूय-
 मेव तर्पयत.

(श्रीरंगनाथस्वामिनः)

एतेषां जन्मभूमिर्निजामशाहीराज्यान्तर्गतो 'नासरे' विभागः, एतेषां
 पितुर्नाम गोपालपन्तो मातुर्नाम 'धयाबाई' इत्यासीन्, एते च जन्मतः
 सुसंपन्ना अपि संसारमुखं विषवन्मन्वाना जीवत्स्वेव मातृपादेषु
 रौद्रिकाभ्रं गत्वा तत्र तीव्रं तपः समाचरन्, तेन तपसा सन्तुष्टो
 नारायणः स्वात्मानं दर्शयामास, श्रीरंगनाथस्वामिनस्तु त्रैलोक्यनाथं
 नारायणं धीक्ष्य परं सन्तुष्टा अनुमहं चत्रिरे, स्मेरमुखो नारायणः—
 त्वया दौषिकज्ञानशाली पितृषु त्वामनुमदिष्यति इत्युक्त्वा तिरोदधे,
 तिरोहिते नारायणे श्रीरंगनाथस्वामिनः स्वतपभर्या समाप्य स्वगृहं
 कथं गताः परमभगवद्भक्तान् स्वजनकादनुमहं गृहीत्वा
 तसः कानिचिदिनानि स्वगृहे एवातिष्ठन्, ततः

महेशभगवद्गुणनाह्वयन्, तेऽपि तस्मिन्नेव क्षणे समुपस्थिताः। वृद्धा विधवा च त्रीणि पात्राणि पंचानिर्धानबलोरुच्य दुःखिता तूष्णीम-
स्याम्. महाशयं विजानन्तो रंगनाथस्वामिनः स्वगृहद्वय स्वपात्रादपरानि
त्रीणि पात्राणि निष्कास्तान्येषां साधूनां पुरतः स्थापयामासुः. तेषु
नानाविधमद्यं पर्याप्तं भीसमर्थैः समं भुक्त्वा तां शोपदेदेनानुगृह्य
स्वाधारां प्रत्यागच्छन्.

(श्रीकेशवस्वामिनः)

तदानीमेष भागानगरे केशवस्वामिनो नाम महान्तो भगवद्गुण-
नामकः. ते च भीसमर्थानां यदाःसोममाकर्ष्य सन्तुष्टास्तद्दर्शनार्थ-
मेकं भस्त्रिरसमयं पत्रकाव्यं पत्रे लिखित्वा केनचिन्निष्ठप्येण सार्कं
भीसमर्थानामन्तिकं प्रेषयामासुः. स च शिष्यः क्रमेण नानादेशा-
तिश्रम्य परळीदुर्गं प्राप्य भीसमर्थचरणान् ववन्दे. अर्पयामास
त्काव्यं समं शुशालपत्रेण. भीसमर्थोश्च तत्पत्रं गृहीत्वाऽनुवाच्य च
पुत्रिनः केशवस्वामिनोऽस्तुवन्. तं च शिष्यं शानासनभोजनादि-
नाऽस्तोपयन्.

अथ स्वगृहगमनायाशां याचन्तं तं शिष्यं भीसमर्थो अगृच्छन्—कथं
तु मार्गे जीवन्त्यात्रा संपारिणा ? इति. स स्ववदन्—गुरुचरणैर्द्वौ
ताम्रचण्डौ दत्तौ, तावेष मह्यं पर्याप्तौ इति. समर्थोऽस्येदं वचनं
नेशम्य सस्मितमुखाः 'तस्मै नव ताम्रचण्डान्' वितेष्टः समं शुश-
ालपत्रेण. तच्च गृहीत्वा निर्गतः स शिष्योऽतिदूरवर्तिनं स्वनिघासं
गच्छन् मार्गे यथेच्छं ध्ययमकरोन्. परन्तु भीसमर्थप्रदस्तास्ताम्रचण्डा
पारिष्टा एष.

याचकाः ! गद्गाराद्रीवेषु तदानीतनेषु साधुषु 'तुकाराम'नामानः साधुपराः परं भेष्टा आसन्. इमे अपि शिष्यनृपतेरुपदेशादिना साहाय्यं विधाय स्वराज्यस्थापनार्थं श्रोतसाहयन्ति स्म. ते च तुकारामाः भीसमर्थाणां कीर्तिं निशम्य तद्दर्शनार्थं देहूमामात्परच्छीमामं समागच्छन्, गानागच्छतः भ्रुत्वा समर्था अपि विदिततद्विभवाः सशिष्यं प्रत्युज्जग्मुः, सत्कृत्य च तान् गृहीत्वा स्वावासं प्रत्यागमन्.

अथ परस्परं सानन्दं मिलितौ तौ साधुभेष्टौ हरिकीर्तनादिभिः सर्वान् जनान् परमतोपयतान्, तत्र एकदा रहसि तुकारामान् प्रति भीसमर्थाः—'कथं सुष्माकं वैराग्यसंपत्तिः संश्रुत्वा इत्यपृच्छन्, तेऽपि परमभाग्यताः सरलहृदयाः—अहमस्मि जाला वैश्यः, सोऽहं जाल्यतुरूपं वणिग्व्यवहारं कुर्वन् सुरेण संसारयात्रामकार्षम्, अथैकदा सुदैवतो वा दुर्दैवतो वा महद्दुर्षणमपवत्, सर्वे च प्राणिनोऽन्नमलभमानाः सहसा प्राणान्धिमसर्जुः, तदानीं च मम पृथग्व्यसथा सर्वे वंशजा मानवाः पंचत्वमयुः, मदीयः पुत्रश्च क्षुधातुरो यमालयं प्रविवेश, तद्दीक्ष्य 'सर्वमिदं जगदनित्यं क्षणभंगुरं च' इति मन्वानोऽहं कुलपरंपराप्राप्तां भीविद्वृलेशभक्तिमधिकामकार्षम्, तत्रापि मम द्वितीया भार्या नातिसम्यगवर्तत, तथाऽपि स्ववर्तनेन मदीयं वैराग्यं दृढीकृतं, माग्मतं च श्रुत्वाऽपि दिनं हरिकीर्तनेन यापयन् सुष्मादृशां सञ्जनानां संगत्याऽऽत्मानं मोदयन् जीवनयात्रां करोमीति,

भीसमर्थाश्चेमं वृत्तान्तं श्रुत्वा नितान्तं सन्तुष्टाः स्वचरितमपि निवेश कतिपयदिग्मानंतरं तुकारामान् स्वावासं प्रेषयामासुः.

प्रिययाचकाः ? एवं तदानीतनैः साधुपरैः सह मिलित्वा भीसमर्थाः 'माग्मतं धर्मोद्धारः कथं कर्तव्य' इति विचारयामासुः.

शाचकाः ! महाराष्ट्रीयेषु तदानीतनेषु साधुषु तुकारामनामानः साधुवराः परं भेद्यः आसन्. इमे अपि शिवनृपतेरुपदेशादिना साहाय्यं विधाय स्वराज्यस्थापनार्थं प्रोत्साहयन्ति स्म. ते च तुकारामाः भीसमर्थानां कीर्तिं निराम्य तदर्थं देहप्रामात्यरञ्जीपामं समागच्छन्, तानागच्छतः भुत्वा समर्थो अपि विदितनद्विभवाः सहाय्यं प्रत्युत्सृज्युः. सरहस्यं च तान् गृह्णत्या स्वावाप्तं प्रत्यागमन्.

अथ परस्परं सानन्दं मिलितौ तौ साधुभेद्यौ हरिकीर्तनादिभिः सर्पाश्च जनान् परमघोषयताम्. तत एकदा रहसि तुकारामान् प्रति भीसमर्थोः—‘कथं युष्माकं वैराग्यसंपत्तिः संश्रुता इत्यपृच्छन्. तेऽपि परमभागवताः सरहस्यवाः—अहमस्मि जाला वैश्यः. सोऽहं जालनुरूपं षणिगव्यध्वारं कुर्वन् मुसेन संसारपापामकार्षम्. अथैकदा मुदैवतो वा दुर्दैवतो वा महदवपेणमपतन्. सर्वे च प्राणितोऽप्रमदभमानाः सहसा प्राणान्निवमसज्जुः. तदानीं च मम शूभस्थया सर्वे वेदमता मानवाः पंचत्वमयुः. मदीयः पुत्रश्च ह्युधातुरो यमालयं प्रविवेश. तद्दीश्य ‘सर्वमिदं जगदनित्यं क्षणभंगुरं च’ इति मन्वानोऽहं कुटुपरंपराप्राप्तो भीविद्वलेशभक्तिमपिकामकार्षम्. तत्रापि मम द्वितीया भार्या नातिसम्यगवर्तत. तयाऽपि स्ववर्तनेन मदीयं वैराग्यं दृढीकृत. साम्प्रतं च कृत्स्नमपि दिनं हरिकीर्तनेन यापयन् युष्मादृशां सम्जनानो संगत्याऽन्तानं मोक्षयन् जीवनयात्रां करोमीति.

भीसमर्थोऽप्रेमं वृत्तान्तं भुत्वा नितान्तं सन्नुष्टाः स्वपरितमपि निवेद्य कतिपयदिवसानंतरं तुकारामान् स्वावाप्तं श्रेययामासुः.

प्रियशाचकाः ? एवं तदानीतनैः साधुवरैः सह भीसमर्थोः—‘साम्प्रतं धर्मोद्धारः कथं कर्तव्यं’ इति

(७) मठस्थापना भक्तियोगप्रसारश्च

श्रीममर्थाः मर्षत्र गङ्गाचलेऽप्रतिद्वतसंचाराः परमनपस्विनः
 सर्वप्रारण्ये म्ययं संचायं धीरपुपतिदेवालयेस्थापनाद् स्वलमशोधयन्.
 एकदा क्रमेण पर्यटन्तः श्रीममर्थाः ममन्तादितिनिधिदृष्टानतिभिः
 परिवेष्टितं, सुगन्धिपुष्पगुच्छमण्डितवनलताच्छादितं, संततनि-
 पतद्रिगिनिशरजलनुभारमौचित्यमालाविभूषितं, श्रीम्परविकिरणैरपि
 दुष्यवेश्यं, अतिभयंकररुद्रव्याघ्रादिश्चापदनिवासं, चाकलनामकमा-
 मटिकाप्रान्तं स्थलं प्रेक्ष्य संगुष्टाः‘अत्रैष मठं निर्माय रपुपतिः स्थाप-
 नीयः’ इति निरचिन्वन्. ततश्चाचिरादेव तत्र श्रीममर्थानां शिष्य-
 समुदायोऽगणितद्रव्यशाली स्वगुण्यांशानुरूपं देवालये व्यरचयन्.

अथ सिद्धकल्पे देवालये श्रीरपुपतेः प्रतिमाविधानार्थं कुन्दा-
 लेषु निम्बिषु समाश्रमेषु सत्सु ते वर्षमात्रमवधिमकथयन्. तादृशं
 कालावधिमसहमानाः श्रीममर्थान्मद्वेषः क्षुत्वा क्षिप्त्वाः केवलं
 ‘श्रीच्छा’इत्येषामनुबन्.

अथैकदा श्रीसमर्था रहिमत्तपुरनाम्नि ग्रामे दक्षिणावाहिन्यां
 कृष्णायां शालुमगमन्. तत्र च गत्वा यथाविधि विहितज्ञाना ध्याना-
 र्थमुपविष्टा यदा च ते मारुतिमध्यायंस्तदा तेषां मनसि धीमाकृति-
 नोगतः प्रत्युत धीरामचन्द्र एव प्रादुर्यभूव. तेन विस्मिताः धीसमर्थाः
 धीरामचन्द्रमपृच्छन्-‘कथमिदं’इति. तदा च धीरामचन्द्रः स्वयमा-
 विर्भूयावोचन्-‘मम प्राचीना मूर्तिरस्मिन्दे पतिताऽस्ते. तां गृहीत्वा
 थाफलेऽत्रैवात्रैव स्थापय’ इति.

भीसमर्थाश्च 'भीरुपतिर्हि मंगलानामपि मंगलं' इति मन्यमानास्तत्रैव स्थानानुगुणं विधाय महान्तं मठं स्वरूपयन्, ततश्च महतोत्मवेन वरार-
धनन्दनं देवालयेऽस्थापयन्, भगवतीं गजाननं चात्रैव, एवं चाकल-
प्राने देवस्थापनां मठं च विरचय्य प्रतिवर्षं ते रामनवमीमहोत्सवं
चतुः. चापकमहाभागाः । एवंक्रमेणावर्धत प्रतिदिनं भीसमर्थानां
यशःश्लोमः. नानादिग्ध्यो विविधसंसारदुःखरक्षा जनाश्चाकलमठ-
मागत्य भीरामदेवदर्शनं विधाय स्वजन्मनः साफल्यं हेभिरे.

अथैवं भीरुपतेः स्थानं विरचय्य रामप्रतं शिष्यसंप्रदायं विर-
धेविषयस्ते समर्था रामेश्वरयात्रामकार्युः. मार्गे च ये ये शरणमाग-
तास्ताननुगुणं रघुनाथसेवां च कथयित्वा शिष्यसंप्रदायमवर्धयन्,
भीसमर्थाश्च गोदावरीतीरे 'अष्टपल' नामवामिनं क्षण्ण्यादीशितार्यं
भीशिष्यावतारं साधुवरं रक्षाऽपि संज्ञावरनगरं जगुः. धुतभीसमर्थ-
कीर्तिस्तोमो गोत्राक्षणप्रतिपालकस्य शिष्यराजस्य बन्धुर्व्यकोजिराजः
रामागच्छतः भीसमर्थाभिदान्य सानन्दो महताऽऽदरेण प्रत्युज्जगाम.
अभिदंष्ट च भीसमर्थचरणकमले धन्यमन्यस्तान् स्वराजधान्यां
वासार्थं विहापयामास. भीसमर्था अपि तदीयां विश्वप्रिमंगीकृत्य
'कानिषिदिनानि सप्तोषुः.

वाचकाः । ये सन्तु सञ्जना अजिन जगति दृश्यन्ते ते च
दुर्जनैः परिपृता एव. दुर्जनसंभ्रासिवा हि ते सञ्जनतां गच्छन्ति न
प्रवृत्त्या. यो हि सञ्जनान् रक्षा पुनरपि दुर्जेतानुत्वाद्यति जगदी-
धरन्स्वायमेवाशयः—यन्—दुर्जनद्वारा सञ्जनानां कीर्तिस्तोमः
हृत्प्रेऽपि जगति प्रसरत्विति. यथादि सामान्यतो
कंदविच्छं विना सहषारपृथस्य योग्यतां न जानन्ति,

भीसमर्थाद्य 'भीरुपतिर्दि मंगलानामपि मंगलं' इति मन्यमानान्मन्त्रैव
 स्नानशुद्धि विधाय महान्तं मठं ध्यरूपयन्, ततश्च महतोत्सवेन दशर-
 थनन्दनं देवालयेऽस्थापयन्, भगवतीं गजाननं धारय. एवं पापक-
 षामे देवस्थापनां मठं च विरूपय्य प्रतिद्वयं ते रामनवमीमहोत्सवं
 चतुः. वापकमहाभागाः ? एवंक्रमेणावर्धत प्रतिदिनं भीसमर्थानां
 यशःश्रीमः. नानादिग्धो विविधसंसारदुःखदग्धा जनाश्चाकठमड-
 मागल्य भीरामदेवदर्शनं विधाय स्वजन्मनः साफल्यं हेमिरे

अथैवं भीरुपतेः स्नानं विरूपय्य साम्प्रतं शिष्यसंप्रदायं वि-
 धेयिष्यस्ते समर्था रामेश्वरयात्रानवापुः. मार्गे च ये ये शरणमाग-
 तास्ताननुगृह्य रुपनापसेवां च कथयित्वा शिष्यसंप्रदायमवर्धयन्,
 भीसमर्थोद्य गोदावतीतीरे 'अहपठ' ग्रामवासिनं क्षयप्यादीश्रितारूपं
 भीरिषावतारं साधुवरं दृष्ट्वा तंजावरनगरं जग्मुः. पुत्रभीसमर्थ-
 कीर्तिस्तोत्रो गोत्राद्यनप्रतिपालकस्य शिवराजस्य यन्धुर्ध्वकोत्रियजः
 समागच्छतः भीसमर्थोत्रिदाम्य सानन्दो महताऽऽदरेण प्रत्युञ्जगाम.
 अग्निबंध च भीसमर्थचरणकमले धन्यमन्यस्तान् स्वराजधान्यां
 वासार्थं विशापयामास. भीसमर्था अपि तदीयां विश्रिमंतीं वृत्त्य
 वानिचिरितानि तत्रोपुः.

वापकाः ? ये खडु सञ्जना अस्मिन् जगति दृश्यन्ते ते
 दुर्जनैः परिवृता एव. दुर्जनसंत्रासिता हि ते सञ्जनतां गच्छन्ति
 प्रकृता. नो हि सञ्जनान् दृष्ट्वा पुनरपि दुर्जनानुत्सादयति जग-
 धस्तस्माद्यमेवाशयः-यन्-दुर्जनद्वारा सञ्जनानां कीर्तित्वे
 हस्तोऽपि जगति प्रसरति. यथाहि सानान्यतो
 कंटकिपृष्ठं विना सहकारदृष्टस्य सोम्यतां न जानन्ति,

इत्यपदन. एतं तु यवनस्य द्वाययं मनसि निधाय द्वितीयदिने
 जयरामस्वामिनामानयनार्थं शिबिकां प्रेषयामास. जयरामस्वा-
 मिनोऽपि तत्परस्त्रीयादानं स्वीष्टत्वा जग्मुः. यवनाधिपस्यु साररं पुर-
 णादागत्य ससृष्ट्य च स्वामिनः सिंहासनमप्यारोपयामास. स्वामि-
 ण्यपच-स्वामिपरणाः । रात्रौ हरिर्जितनसमये भवद्भिः-‘साधूनां
 मार्गेण गच्छतः भीरामप्रतिर्भषती’ति प्रतिपादित. अहं चाद्यापि
 साधूनां मार्गेणैव गच्छामि गन्तुमिच्छामि च. तद्भवद्भिर्महं रामो
 वा दर्शनीयोऽन्यथा महं नदीयधर्मो वा स्वीकर्तव्य इति.

एतदेवं कूर्तं यवनं निशम्य भीजयरामस्वामिनो दुःख्याकुला निर-
 त्तयः किर्कर्मभ्यसामुदा अजायन्त. ततो पंचमयहंस्व ‘अग्गहुरस्यः
 भीरामदासस्वामिनोऽप्यैव तिष्ठन्ति तान्नाहूय तेषां सम्भतिं शृद्धीत्वा
 सर्वं करिष्याम’ इति जगदुः. एतं च यवनः परमधीया तथेत्युवाच.

अथ जयरामस्वामिनोऽपि एतिस्यं गोपालं भीरामार्थानां निकटे
 प्रेषयामासुः. गोपालस्वामिनस्तु तत्र गत्वा सर्वं पुरं भीरामार्थेभ्यो
 नियेन साजोदां ददुः. भीरामार्थाश्च-यथा हरिकथायां निरूपितं
 तथाऽधुना वर्तनीये. साधुभिः स्वसामर्थ्यमयलोचयेष धारयान्गुषा-
 रणीयानि, नेतरजनवयथेष्टं. तस्मादेन गदुक्तं तेन तभिर्वाहामिति
 गोपालस्वामिनं निर्भर्त्सयन्तोऽपि साररं तां यवनसभां समावयुः.
 अवदंश्च जयरामस्वामिनः-जयराम ! का वार्ता ! अयं यवनतावरो
 रामचन्द्रं द्रमुमिच्छति ! साधु ! यवं तं स्तीतानार्थं दर्शयिष्या-
 म इति. उपत्या येत्थं-ते प्राकारषडयं परितः तनैः सनेदि-
 त्तमन्तः पर्याटन्.

अथ हरिगमेव क्षणे हरिगन् प्राकारे यापि गोडीवंशगुणनिष्वा-

एवं स्थानेस्थाने भीमाहतिदेवालयानि विरचय्य महाराष्ट्रीयतरु-
णानां शारीरसामर्प्यमधर्षयन्.

एकदा च भीममर्धानां दर्शनार्थं श्रीशिवराज आगच्छन्. स तु
वृत्तपुञ्जप्रभो जिगमिषुः भीसमर्धानित्यं विहापयामास—गुरुच-
रणाः ! सन्ति राज्यकार्याणि बहूनि. तेषां सफलीकरणाय प्रयततेऽयं
दासः. परन्तु मनीषा तु युष्मत्सोनिध्यमपेक्षते. प्रतिदिनं भीगुरुच-
रणानां दर्शनं कार्यं. युष्मन्मुखकमलनिर्गतमुपदेशामृतं पेयमिति
सदैव चांछामि. परन्तु राजकार्यबाहुल्यात् तथा कर्तुमहं पारयामि.
तदहं गुरुचरणानेष प्रार्थयामि साग्निभ्यदानार्थं. तद्यत्र कृपालुतया
गुरुचरणैः प्रदीयेत तदा विहितनित्यगुरुदर्शनो धन्यो भवि-
ष्यामि इति. तस्य चेमां प्रार्थनां निरास्य परलीदुर्गे स्यातुं भीसमर्धा
मनोऽकुर्वन्. शिष्यनृपतिरपि तेनात्मानं धन्यं भाषयन् सर्वमेव दुर्गं
समाह्वय्य भीसमर्धपादेभ्यः समर्षयन्. भीसमर्धा अपि तत्रैव कृतनि-
वासा उपासनार्थं तत्र नूतनं मारुतिमस्थापयन्.

पाचकाः ? एतन्क्रमेण भीसमर्धाः भीरुपतिनियोगमनुसृत्य
सनातनधर्मोद्धारार्थं रात्रिविचं प्रायतन्त. तैस्तैः प्रतिद्वैः साधुवरैः
सह ते नानाविधानुपायान् व्यचिन्तयन्.

भीममर्धाश्च भीरुपतेरतथा भीमारुतेश्च देवालयान्विविधस्थानेषु
स्थापयित्वा लोकानुपदेशेनोत्तेजयन्तो मनस्यवर्षन्—देवालयाभ
स्थापिताः, साम्प्रतं शिष्यसंप्रदायो वर्धनीयः, शिष्यसमूहैर्विना वि-
स्तृत आर्यावर्ते पेयलमेकाकिन्ता मया लोकजागृतिः कर्तुमशक्या.
शिष्याश्च तत्रैवागच्छन्ति यत्र बोपासनालब्धः सामर्ष्यविशेषो
दृश्यते. यद्यपि उपासनासंप्राप्ताः सिद्धयो नाम नान्तिमं साध्यं

(८) (उपासनासामर्थ्यचमत्काराः)

षाडपाः । यद्वा गन्तु लोकोद्धारः बर्सेष्यन्तश्च तन्वातिकैर्गुनि-
 यैर्षां छोवाप्रणीभिर्षांऽप्यद्वयं येनयेनापि मार्गेण लोकानां विधास-
 संपादनाय एन्मनांभ्यापपणीयानि. यद्यपि तेचोपाया भिन्नास्तथापि
 मनात्मनधर्मनियामेऽग्निस्वार्थाधर्मे प्रायः सर्व एष जना धर्म तदनु-
 एतान् मन्मूढकांश्च चमत्कारानेष षट् मन्यते. अतएव शिष्यराज-
 वातिकैः साधुवरैर्विधिचमत्कारैः सर्वेषां जनानां मनांभ्याष्टृष्टानि.

मञ्जनाः । केवलमुदाहरणार्थं भीरुमर्थचमत्कारवृत्तप्रदर्शनात्
 पूर्वमहमन्वेषां साधूनां द्विश्रांश्चमत्कारान् प्रदर्शयामि.

एकदा शिष्यनरपतिः केनचित्प्रसंगेन पुण्यवसनममीपमागतो
 मनस्वचरोत्—इत्यथ देहमाप्तो नातिदूरः. तत्र च तुकारामनाम्नः
 साधुवरा निपगन्ति. तेषां प्रभाषध्याग्मद्गुरुपरणानां भीरुमर्षांतां
 मुग्धादेशे चतः. तम् 'भेषांरथननिक्रमणीयानि' इति न्यायेन तान्
 साधुवरान् प्रत्यभीष्ट्वा स्वराजधानीं गमिष्यामि इति. जगाम च
 देहमाप्तं. तत्र च भगवद्भक्तो निगमन्तु तुकारामवादान् भीरुप शान-
 न्दात्पूणी नमस्कृत्य वृष्टकुशलः पुनः प्रत्यागमनानुशां पप्रच्छ. ते
 च साधुवराः—'गम्यान्द्कालः संवृत्तः भीषाणहर्षगस्य प्रसादोऽपि
 रामद्व एव. तत्रात्वा प्रसादं गृहीत्वा गन्तुमर्हसि' इत्युत्तरयन्.

शिष्यवृत्तानु भादरं सविनयं—षट्पः ऐनिका मया सह समा-
 गताः, अध्याह्नोऽपि मह्यः पशयः, सर्वेषां ह्यवस्थाकरणमशक्य-
 मिति भवद्भिराशा देयेति विहायवामास. ते तु

भीरंगनाथस्वामिनस्तु बुद्ध्याः—‘यद्यच्छभ्यते तदेव पपनीयं तद-
र्हमनर्हं वेति न विचारणीयम्. किञ्चिदुना जल्पितेन, एव मत्तो माहिष
पृथाय पपनीय’ इति जगद्गुः. ते च शिष्यास्तदाज्ञां निरसि कुर्वन्-
स्वस्यैषानुर्वन्.

भीरगमर्थाभाद्यापि भ्रमुषताः शिष्यराजमयदन—शिष्यराज ? य-
द्यपि मदीयंरंगनाथो भ्रष्टस्वधापि स मागतीन एव. स स्वस्यापि
भ्रुषतो न वेति वीक्ष्य पध्यात्रत्यागत्य पथं भोक्ष्यामहे. त्वं तु भुंक्ष्वे-
ति. इमांमाज्ञां विनयेनानंगीकुर्वन्नां निरराजं वीक्ष्य भीरगमर्थांस्तेन
सदेष रंगनाथस्वामिनिषाममागच्छन्. ते च तत्र प्रविश्य यदा
पश्यन्ति तदा निदृश्य माहिषस्व्यात्पीनि चर्भं आशिनीपरो षभूय.

भीरगमर्थांश्च स्वागमनं निश्चय्य वन्दनार्थमागच्छन्ः भीरंगनाथ-
स्वामिनः प्रेक्ष्यामदन—यत्न ? रंगनाथ ? एवं भ्रष्टोऽसि. अरे ?
मादाणो भूत्वा माहिषं निदृश्य कथं भक्षयसि ? इति. ते तु परम-
भगवद्भक्त्याः ‘नायं ममापराधः किंतु शुरोरेय. यत्तप्यहं भ्रष्टस्व-
धापि शिष्यंस्तु युष्माकमेवेति’ निगदन्तः भीरगमर्धगुणं प्रेक्ष्य जह-
मुः. भीरगमर्थांश्च रंगनाथस्वामिनां गुणं प्रेक्ष्य. एवं परस्परं वीक्ष्य
प्रदृशन्तौ तौ साधुवरौ समीक्ष्य राजा शिष्यः परं विस्मितोऽभून्.
अथ भीरगमर्थां रंगनाथस्वामिनः प्रत्ययदन—रंगनाथ ? आहं चाश्रेय
भोक्तुमिच्छामि. तत्प्राप्तिं स्वापयेति. गुणांश्च प्रमाणमिति नि-
क्ष्य प्रयातेषु रंगनाथस्वामिषु भीरगमर्थाः शिष्याजिनृपमाहुः ‘राजन् ?
ययमिदानीं रंगनाथेन सगं भोक्ष्यामहे. त्वं तु कथं मन्यस’ इति.
शिष्यराजरु—‘आहं किमपि जानामि. केवलं गुणांश्च पाठ-
यिष्यामि’ इति.

शुभ्रान् भीकलं तथा हस्तिकमालां च प्रसादत्वेन लेभे. गृहीत्वा च
 संप्रसादं शिष्यराजसं माधुवरं नामनिषेदनाय विहापयामास. न
 तु साधुश्रेष्ठस्य विशक्तिं निश्चय्य समितमुग्रः 'अस्य देहस्य नाम
 रामोरामदास इति. अहं च रूपति सेवमानो गृह्णाभमी निष-
 सामि जांचमामे. तन्नदि न किञ्चित्कार्यगौरवं तदाऽवश्यं स्वीकार्यो
 रूपतिप्रसाद' इति वदामेष तिरोदधे. राजा च प्रपुद्गलं प्रसादं
 प्रत्यक्षतः पश्यन्विस्मितस्तदाशौ स्मरन् जांचमाममाजगाम. यदा
 तु शिष्यराजो जांचमामं प्रविश्य भीभेष्टानां गृह्ण्य पुरतोऽग्रेऽति-
 ष्टन्, तदा भीभेष्टाः बाहवदित्यागार्थं बहिरागच्छन्. भेष्टाश्च वृत्ता-
 भिवादनं शिष्यराजं विलोक्य सन्मुष्टाः प्रसादप्रदणार्थमादिसन्.
 राजानं च पिन्ताशुलं वीह्य विदितासयास्ते सर्वैः समं भोजनार्थ-
 मकथयन्. अपिरादेव तत्रापि शिष्यराजः साधुवरतुकारामगृहेऽनु-
 भूतं भोजनसौकर्यं लेभे. तेन घोषासनासामर्थ्यम्यालौकिकत्वे संजा-
 तमद्व ईधरसामर्थ्ये जातविधायः न स्वराजधानीमावयौ.

विद्यवापकाः । निरूपिताः साधूनां श्लोकासनासामर्थ्येन विदि-
 ता विवित्राः प्रवाराः, सन्ति च गृह्यस्य ह्याः बधालथापि केच-
 त्तमत्र स्वरूपदर्शनार्थमेव मया द्वित्रा निबद्धाः. राजजाः । न स्वस्ति-
 माः सर्वा विध्या भविषुमर्हन्ति. नेमे प्रसंगा देन केनापि स्वल्प-
 सुदिना मानवेनानुभूताः किन्तु शोचोत्तरपुदिमता क्षत्रियबुद्धा-
 धतंसेन राजाननधर्मरक्षणेण मोक्षादन्वयतिपात्तेन शिष्यराजेन
 कथम्.

विष-ईदं दावधमिदमसावदिति सर्व एव अजाः स्वस्ति तमनु-
 ष्यैव निवेदन्ति. विदित्तिवासा वराहवं चर्तं तदेव तर्द

मं निशम्य सन्तुष्टासदर्शनायैकं शिष्यं स्वमुद्रांकितपत्रेण सह प्रेष-
यामासुः, स च शिष्यः क्रमेण चाकल्लमठमागच्छन् कदाचिदेफदा
नदीतीरे स्वानुचरैः समं भोजनाप्यमपसन्, अनुचरास्तु दूरं स्थित्वा
स्वस्वपाकमकुर्वन्, एव तु मध्वाचार्यशिष्य एकाकी दूरं स्थितः
स्वयं पाकसिद्धिमकरोत्, सिद्धे पाके जलानयनार्थं नदीं गतोऽक-
म्मादागतेन शुना दूषितं स्वपाकमपश्यन्, तद्भीक्ष्य दुःखाकुलो
दयचिन्तयन् 'पुनः पाकविधानं नाम महत्कष्टम्, तस्माद्यमेव पाको
विष्णुतीर्थेनाभिविक्तो भक्षणीयः, नहि परमपवित्रे विष्णुपादोद-
कादन्यम्, पवित्रं हि अपवित्रतां विनाश्य स्वस्वरूपं धरतु विपत्त
इत्यपि दृष्टचरं तस्मादित्यमेव करणीयमिति, अन्वतिष्ठश्च तथैव.

अथ कतिपयदियमैः स चाकल्लमठं प्रातः सर्वैरपि मत्कृतः
श्रीसमर्थानां दर्शनाय यया, नमस्कृत्य च श्रीसमर्थानं गुरुदत्तं
पत्रमप्यर्पयामास, पत्रमनुवाच्य च श्रीसमर्थाः परं सन्तुष्टा अभवन्.

अथ स्नानार्थं विश्रमः स शिष्यः प्राधोचन्—ययं वैष्णवमग्नदाया-
नुयाविनः, मन्मन्दायस्वायं नियमः—यदन्यस्य पाको न भाह्य
इति, तद्वयमेव पश्याम इति, ततश्च श्रीसमर्थानामाज्ञया भीदिवा-
करभट्टैः प्रदत्तं सर्वमपि भोजनसाहित्यं गृहीत्वा स्वयं पाकमकरोत्,
अत्रान्तरे श्रीसमर्थाः सर्वानवदन्—सर्वेषां पात्राणि स्थापयित्वा
सर्वे पदार्थाः परिवेषणीयाः, घृतं तु ययं स्वयमेव परिवेषयित्वा
इति.

अथ सर्वेषु पात्रेषु परिवेषणपरिपूर्णेणु श्रीसमर्थाः स्वयं घृतभा-
ण्डमादाय घृतपरिवेषणेच्छया प्रथमं मध्वाचार्येशिष्यपात्रमागत्य
घृतं पर्यर्षयन्, स्वपात्रं श्रीसमर्थैः स्मृष्टमवलोक्य स मध्वाचार्य-
शिष्यः क्रुद्धः—'किमिदं भवद्विरनुष्ठितं ? साम्प्रतनिदमनं

क्रामन्ति. तस्माद्विदुषां वशीकरणे तदनुयायिनोऽपि अपि यथा
भवन्ति. अग्निभार्यायते तु ग्राहणा एव धार्मिकत्वादुद्धिमत्त्वान्
सर्वेषां परजातीयानां पुरोगा इति सर्वसम्मतं. उपरितननियमं मन-
सिकृत्वा भीसमर्था ग्राहणानामादरेऽनलमा अभवन्. नानावि-
धैरुपायैस्ते ग्राहणान् स्वपशुपातिनोऽकुर्वन्. तदर्थमपि तैर्बहुवि-
धाश्रमत्काराः कृताः.

एकदा कपिलापत्नीयोगः समायातः. तस्मिन् पुण्यकाले जनाः
सर्वेऽपि तीर्थेषु स्नानार्थमगच्छन्. भीसमर्थाश्च माहुलीशेत्रं जग्मुः.
तत्र च स्नान्या सर्वमाह्निकं समाप्य निर्गता दक्षिणादानार्थं ग्राह-
णैर्विज्ञप्ताः सर्वेभ्य एव नदीपाषाणानदुः. ग्राहणास्तु पाषाणान्
दक्षिणात्वेन प्रदत्ताम् वीक्ष्य कृता मन्थशोऽप्यजन्तान् प्रयुक्ताना-
म्नान् पाषाणाप्रथां विश्लिषुः तपु च 'थावत् उपनामक. कश्चन
विद्वः भद्रालुगामीनेन च स दक्षिणापाषाणः भद्रया पूजयितुं स्व-
स्ते स्थापितः. सतः स विशेषे मन्थशोऽप्यजन्तान् प्रयुक्तानां तुव-
लंभयं वीक्ष्य सानन्दस्ते सर्वान् ग्राहणानदक्षिषत्. ते तु तं
सौवर्गं प्रेक्ष्य दुःशापुत्राः शोषन्तो निन्दन्तः स्नानि मन्थशोऽप्यजन्तान्
सर्वेऽपि माहुलीग्राहणाः शिरसा प्रभूतान् पाषाणान् वदन्तः गन्त-
नगददुर्गमात्रागुः. द्वाभ्यादनिवेदितागमनाः भीसमर्थाः गह्वरा बहिः
समागत्य महत्कारेण सर्वे कृत्वापृच्छन् भुम्बा च सर्वे ग्राहणा-
ददुः—भूरेवाः ? इदं गतुं कान्थ मन्थशोऽप्यजन्तान्. स गत. इतः गतुं
कपिलापत्नीयोगं स्थापितेन मया प्रदत्ताः पाषाणाः सौवर्गाः
संपृक्ताः. धग्नु. मन्थशोऽप्यजन्तान् ज्ञान एव. मन्थशोऽप्यजन्तान् कृत्वा भीर-
पुरनिवासं कृत्वा विश्रम्यन्तु. स्नानान्नगमदे पारगुः पाषा-

णा भयङ्गिनेतुं शक्यास्तावन्तो नेयास्ते सर्वेऽपि सौवर्णा भविष्य-
न्तीति. प्राज्ञा अपि भीसमर्थानां वपसि अर्चनाः ज्ञात्वा
भुक्त्वा च सौवर्णान् पापान् गृहीत्वा मुमुदिरे.

वाचकाः ? उपरिस्तवर्जिताभ्यः कथाभ्यो भवद्भिः सारांशो
गृहीत एव स्वान्—यन्—भीसमर्था लोकोद्धारचिकीर्षया कथं तत्त-
त्स्थानाग्रेसराणां स्वोपासनासामर्प्यप्रदर्शनेन विश्वासं संपादयामा-
मुरिति. यदि भव्येच्छया क्रियते तत्सर्वं साधयति सार्वजनीनम्.
साम्प्रतं समागतानां शिष्याणां विश्वाससंपादनार्थं ये सिद्धिचम-
त्काराः कृतास्तानुदाहरामः—

सज्जनाः ? सामान्येनेह जगति जनाः परमत्ययनेषुद्भय एव
भवन्ति. ते च स्वामेसरैराहताः पश्य इव कस्मिंश्चित्कार्यविशेषे
प्रवर्तन्ते. परन्तु तेषां तत्कार्यकर्तृन्व आत्मविश्वासो पावन्न जायते
मायतत्कार्यं मन्यद् न भवति. अतो लोकोद्धारचिकीर्षुणा नरेण
प्रथमं लोकामेसराणां केनान्युपायेन साहाय्यं लब्ध्वा तत्प्रेषितानां
मूढजनानां विश्वाससंपादनार्थं महान् यत्न आरभेयः. एयं कृत
एव तस्याभीष्टसिद्धिर्भवति नान्यथा. भीसमर्थाश्च सर्वनिदमवधार्य
शिष्यसंमहार्थं प्रायतन्त.

एकदा शिवराजः समेन्यं कृतश्चित्कार्यप्रसंगतश्चाफळमठसमी-
पत एव गच्छन् 'भीसमर्थाः समीप एव निवसन्ति' इति
निश्चयं तान्दिदृशुस्तत्र ययौ यत्र ते कल्याणस्वामिभिः समम-
सिद्धन्. प्रणिपत्योत्थिते संजातकुशलप्रभे राजनि गन्तुमनुमतिं
याचति सति भीसमर्थोस्तमाहः—राजन् ? मध्याह्नकालसूर्यप्रखर-
किरणैः धान्तोऽसि. तदप्येव विभन्त्य भुक्त्वा पञ्चाह्नमिष्यसि.

भगवद्भक्ता एव जानन्ति नेतरे जनाः. इतरे जनास्तु भगवद्भक्तान्
 कौपीनधारिणो वीक्ष्य दरिद्रानेव मन्वते. परन्तु भगवद्भक्तान् भग-
 वद्भक्त्यभोगिनो न जानते. राजन् ? यदि नैवं स्वात्तदा ते किमर्थं
 सांसारिकं सुखं त्यक्त्वा दुःखमयी तपसां कुर्युरिति त्वं स्वयमेव
 विचारयेति. शिष्यराजश्रेष्ठं भाषणाश्रुतं निरीय सन्तुष्टः ससैन्यं
 स्वराजधानीं ययौ.

एकदा भीसमर्था यथेच्छं नानारण्यानि पर्यटन्तश्चात्थमटमाग-
 न्तुं प्रवृत्ताः. मार्गे च पाटणग्रामसमीपे कौयनानदी वर्षाधारिपरिपू-
 र्णा महता जपेनोभयकूले कर्पन्ती अवहन्. तां चोत्तितीर्थवलास्या
 जलेऽवावरन्. किन्तु महता जलधेनेनाकृष्टा भयंकरजलप्रवाधान्ता
 ममञ्जुः. तदानीमेषोभयतीरवासिनो जनाः किञ्चिद्व्यसामूढाः 'सो-
 न्यासी नद्यां मग्नः' इत्युच्येभ्युकुमुः. तं चाश्लोशं निशम्य 'चान्द्राय-
 पाटणकर' नामा पाटणग्रामाभ्यक्षो नदीतीरमागत्य मुनोप. अन्येष-
 यति स्म भीसमर्थान् जलमश्रयैः समन्तान्. ते च जलमजपाः
 मुकुशला अपि स्वकर्मणि यज्ञो नाहभन्त.

अथ तदुःखदुःखितः स चांशत्रीतवलाइत्तं पत्रमाद्येव्य दूत-
 द्वारा चापच्छमठं प्रेषयन्. तदनुषास्य कल्याणोद्भवस्वामिनो महावा
 धेनेन तत्त्वजलमागच्छताम्. तं चांश्रायं पृष्ट्वा तद्वर्तिते स्थाने
 कल्याणस्वामिनः प्रथमतः भीसद्रुकशोपपरायणा ममञ्जुः. अपश्यं-
 श्चापस्तादृशपद्यासनान् समाधिमत्तान् भीसमर्थान्. तदानीमेष ते
 कल्याणस्वामिनः भीसमर्थान् रक्षधेनोद्बन्ध उपविष्टादागच्छन्.
 भीसमर्थाश्च कल्याणस्वामिनां भक्तिं प्रेष्य सन्तुष्टा अभवन्. अन्ये
 च शिष्यसमूहाः भीसमर्थानां समाधिसामर्थ्यं वीक्ष्य

एकदा भीममर्धाभ्याफळमठे निदमन्तीति श्रुत्वा भीशिष्यराजस्त-
 र्शनार्थमाजगाम. तदानीं च भीममर्धाः शीतम्बरपीडिता अन्तर्गु-
 ष्ठस्वप्न, शिष्यराजो दर्शनार्थमागत इति निवेदिता उत्थाय स्थिताः
 तस्योत्तरीयं वस्त्रं च देहादवतार्यास्थापयन्, शिष्यराजस्तु कृतप्रणि-
 तः पृष्टकुशलः कम्पमानं तद्वस्त्रं धीक्ष्य जातविस्मयो षड्विरागत्य
 श्याणस्याग्निममृच्छत्. ते च-भीममर्धाः शीतम्बरपीडिता युष्म-
 त्गमनं श्रुत्वैवोत्थाय स्थिताः, संलापयत्ययो माभूदिति भीममर्धे-
 र्द्वीनं प्रावरणे स्थापितमिति आगादिपुः. तेषां चेदं वचनमाकर्ण्य
 विस्मितः शिष्यराजः भीममर्धान् व्यतापयन्-सद्गुरो ? यदि
 तं स्वजरीरादवतार्य स्वप्रावरणे स्थापयितुं यूयं प्रभवथ तदा
 मिति तदेहादेव न विराडुरथ ? इति. भीममर्धान्तु तदीयं भाषणं
 श्राम्य हसन्तः-मात ? शिष्यराज ? देहभोगोऽयं, अवश्यं भोक्त-
 ः तत्र न कस्यापि प्रभुत्वमित्यवदन्.

एकदा शिष्यनृपतिः समं स्वभ्रंश्रिमिभ्याफळमठमागत्य भीममर्धैः
 तं धातांलापं कुर्यमितिष्ठन्. अग्नान्तरेऽकस्मादेव भीममर्धाः त्रि-
 त्रिनिमीलयोदपाटयन्. प्रावरणवस्त्रं च टिभं. तदीक्ष्य शिष्यराजो
 त्रविस्मयः भीममर्धान्कमिदमित्यमृच्छत्. ते च तं शिष्यराजं
 मीप आहूय प्रावरणवस्त्रं निपीडय जलस्य विन्दूंस्तस्य हस्तेऽक्षि-
 र्. नरपतिस्तु ताभिपीयं तामुद्रमिदमुद्रकमिति वभाण. पप्रच्छ
 तस्य कारणं. भीममर्धाभ्येतः पंचदशे दिने श्राम्यस्तीत्येवावदन्.

अथ तस्मिन्नेव दिने भीशिष्यराजे राममर्धान् द्रुमागते
 जापुरतगरे नियसन् सहानिभ्यो 'मुंजे'उपनामकः कोऽपि तामुद्र-
 षवहारी षणिकः सङ्कुटुंबमागत्य भीममर्धंपरणान् प्रणनाम. अव-

पुष्टं वर्तनं तत्साम्प्रतं महायुद्धे मुशफमिति सर्वेऽपि जानन्तः कथं प्रामाणिकतां भजेरन्.' ततश्च ये मया तत्तत्माधूनां विशेषतश्च श्रीसमर्थानामुपासनासामर्थ्यमूलकाश्चमत्काराः प्रदर्शितास्ते केवलं न कविकल्पनारूपाः किन्तु यथार्था एवेति नास्ति संदेहः.

याचकाः ? एतासां कथानां कथनेऽस्ति ममाऽभिप्रायान्तरमपि. यदा हि लोकोद्धारः कर्तव्यस्तदा प्रथमत एव लोकोद्धारचिकीर्षुणा मानवेनोपासनादिभिरुपायैः स्वसामर्थ्यं वर्धनीयं. सामर्थ्यं विनाऽ-नुष्ठितं कार्यं सम्यक् न जायत इति लोक एव निवेदयति. यद्यप्य-न्येषु कार्येषु सन्ति नानाविधा उपायाः, परन्तु लोकोद्धाररूपेऽलौकिके कर्मणि परमात्मोपासनाया अलौकिकोपायरूपाया ऋते नान्य उपायः. लोकोद्धारश्च भगवत् एव कर्म.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्बहं ॥

इति गीतायचनान्, स च सर्पशक्तिमान् परमात्मा तत्कार्यं स्वभक्तद्वारा कारयति राजेश स्वभृत्यैः. तस्माद्विविधदुःखदुर्घर्जनै-र्भगवतः साहाय्यलाभाय प्रथममीश्वरारधना कर्तव्या. तदर्थं च प्रसिद्धा भगवद्भक्ता गुरुयः करणीया इति युक्तं.

याचकाः ? एवंविधैर्षुभिश्चमत्कारैर्विस्मिताः प्रायः सर्व एव जनाः प्रतिदिनं शिष्या बभूवुः. श्रीसमर्थश्च चिकीर्षति लोकोद्धार-कर्मणि शिष्यसंप्रदायस्वावश्यकतां पश्यन्तः शरणागताननुपृष्ट शिष्यसंप्रदायमारेभिरे.

चष्टं वर्तनें कृत्वाभ्रतं महायुद्धे शुश्रूषामिति सर्वेऽपि जानन्तः कथं प्राणानिकृतां भजेरन्.' इत्यत्र ये मया लक्ष्मणाभूनां विशेषतश्च भीरुमर्धानामुपासनासामर्थ्यमूलकाश्चमत्काराः प्रदर्शितास्ते ये वन्दं न कविकल्पनारूपाः किं तु पथार्था एवेति नास्ति संदेहः।

वाचकाः । एतासां कथानां कथनेऽस्मि मयाऽभिप्रायान्तरमपि. यदा हि लोकोद्धारः वर्तन्व्यस्तदा प्रथमत एव लोकोद्धारविधीयुंसा मानवेनोपासनादिभिरुपायैः स्वसामर्थ्यं कर्षणीयं. सामर्थ्यं विनाऽ-नुष्ठितं कार्यं सामर्थ्यं न जायते इति लोक एव निवेदयति. यद्यन्य-म्येषु कार्येषु गन्ति मानाविधा कथायाः, परन्तु लोकोद्धाररूपेऽस्तीति चे- कर्मणि परमात्मोपासनाया अस्तीति बोधायरूपाया कृते सामर्थ्य कथायाः. लोकोद्धारश्च भगवत एव कर्म.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं शृणुम्यहम् ॥

इति गीतावचनान्. न च सर्वदशितगतम् परमात्मा कश्चार्थं स्वभावाद्वा वास्तविकं राजेव लक्ष्मणैः. तस्माद्विषयदुःखदुःखैर्जनै- र्भगवतः सादाप्यव्याभास प्रथममीधाराभवा वर्ततेवा. तदर्थं च प्रसिद्धा भगवद्भक्तता शुश्रूषः कर्णीया इति युक्तं.

वाचकाः । एवंविधैरेतुभिश्चमत्कारैर्विन्दिताः सायः सर्व एव जनाः प्रतिदिने शिष्या बभूवुः. भीरुमर्धाश्च विधीयन्ति लोकोद्धार- कर्मणि शिष्यसंश्रयस्यैवैवमन्त्रां पश्यन्तः तस्मात्सज्जन्तुस्तु शिष्यसंश्रयस्यैवैवमन्त्रैः.

पुत्रः किंतु मम भगिन्याः, मम भगिनी 'रत्नमादेवी' निराश्रया द्वाभ्यां पुत्राभ्यां सहस्रैश्च तिष्ठति. यदि माऽनुमिनुयात्तदाऽयुगं-
वाजिं युष्माभ्यं दास्यामीत्यशेषन्.

अथ मध्याह्नकाले भोजनादिविधिषु संवृत्तेषु भीरुमर्थाः साध्वी
रत्नमादेवी पुत्रस्य दानायापृच्छन्. सा तु भीरुमर्थानामलौकिकेन
तेजसा जातविभंभा स्वयं द्वाभ्यां पुत्राभ्यां सह भीरुमर्थसंप्रदाया-
नुयायिनी बभूव. ततश्चैकदा भीरुमर्थाः सह तेन पुत्रेण मसुरी-
माममागच्छन्. तत्र मामाभ्यक्षाम्यथा भीरुमोत्सवः प्रारब्धः, त-
स्मिन्मुरसवे श्रीदेवप्रतिमा शिविकायां स्थापयित्वा सर्वत्र संधारणी-
येति नियम आसीत्. तादृशं नियममनुगृह्य यदा शिविका नि-
गीता तदा मार्गस्थवापीतीरवर्तिनः सहकारतरोः शारदा शिविकाम-
पारमरणम्. भीरुमर्थाश्च तदानीमेव तस्याः शाग्यायादछेदाया-
न्याजितवदन्. स्तोऽपि तस्मिन्नेव क्षणे कुटारं गृह्णित्वा तां छिन्दन्
'अरे ? एवं पुरतः स्थित्वा पश्चान्छिन्दन्ति' इति सलीलं भीरुमर्थैरुक्तः
'मुर्धांशा प्रमाणं' इत्युच्यत्वा तथैव कुर्वन्मरिचादेव शारदाया समं
तस्यामेव चाप्यां पपात. भीरुमर्थाश्च देवसन्निधानुपाविराम. सर्वे
च शिष्याः संवृत्तं वृत्तं निवेदयितुमशक्ताः स्तूयन्तीमतिष्ठन्. तत्रश्च
सर्वेऽपि शिष्या मिलिताः—'अम्बाजित्तु चाप्यां पतितो मृतः,
इदानीं तस्य देहस्य शापस्यं विधानुमाहो चाप्यामः. इति विज्ञा-
पयामासुः. भीरुमर्थाश्च तेषामिमां विसृजि निरास्य सहस्रां 'कि-
मुतोऽम्बाजिः ?' इति वदन्तो वापीतीरमागत्य—'अम्बाजि ? इह
भागच्छ' इत्युचैः समाह्वयन्. तस्मिन् एवाम्बाजिः भीरुमर्थानां
पुरभाग्मुकुटितदन्तः तस्थौ. तं वीक्ष्य रनेरवदन्तः भीरुमर्था

नादि कुर्वन्ती सांख्यकल्पितपुरुषवत्संसारे सर्वव्यवहारसाक्षि-
वेव न तत्कर्त्री. तेन व्यवहारकार्येषु स्त्रीणामेव प्राधान्यं.

किञ्च—व्यवहारार्थं साक्षादेव नानाजातिभिः समं यथा पुरुष-
जातिः संबध्यत एवं स्त्रीजातिर्न. तेन परकीयसंसर्गोपदूषितान्तः-
करणं पुरुषजातिः प्रायः स्वधर्माचारान्मुच्यति परकीयाचारान्
गृह्णाति. नैवं स्त्रीजातिः. तेनानुकूलायां स्त्रीजातौ स्वधर्मनिष्ठाऽपि
यस्मिन् कार्येऽनुकूला भवति. अस्तु.

भीसमर्थोऽथ यस्मिन् समये स्वदेशोद्धारार्थं प्रायतन्त तदा प्रायः
कूलाऽपि पुरुषजातिर्यवनसंसर्गदूषितैवार्सीन्. तद्दीक्ष्य दुःखा-
कूलाः भीसमर्थाः पुरुषजातितत्कारणानेष स्वशिष्यांश्चक्रुः स्त्रीजातिं
व परमपवित्रां सनातनधर्मानुचारिणीं वीक्ष्य सतोऽपि काश्चिन्
स्त्रीः स्वमतानुवर्तिनीरकुर्वन्, तासां मध्ये कासांचिषरितानि परमा-
दरेणाहं निरूपयानि.

भीसमर्थानां स्त्रीशिष्यवर्गे श्रीणि स्त्रीशिष्यरमानि सतीदेवी,
पेशुदेवी, अम्बादेवीनामान्यासन्.

तत्र सतीदेवी सप्तु शहापुरमामाध्यक्षस्य पत्नी. इयं हि पर-
मसाध्वी पतिप्रताऽसीन्. एकदा भीसमर्थाः शहापुरं गता भिक्षार्थं
मामाध्यक्षस्य गृहमगच्छन्. तस्मिन्दिने तस्य मामाध्यक्षस्य गृहे
सर्वेऽपि जनाश्चितानुरा आसन्, भीसमर्थास्तु उत्कारणं जिज्ञास-
माना मुख्यस्य मामाध्यक्षस्य यवनराजराजधानीगतस्य चिरं बेल्ल-
यमानत्वमजानन्. तस्मिन्नेव क्षणे भीसमर्थास्तां मामाध्यक्षपत्नीं
सतीदेवीमवदन्—अहमितो गत्वैकादशेऽहनि भवत्याः पतिं मोच-
यित्वाऽऽनेष्यामीति.

र्जनादि कुर्वन्ती सांख्यकल्पितपुरुषवत्संसारे सर्वव्यवहारसाक्षि-
ष्येव न सत्कर्त्री. तेन व्यवहारकार्येषु स्त्रीणामेव प्राधान्यं.

किंच—व्यवहारार्थं साक्षादेव नानाजातिभिः समं यथा पुरुष-
जातिः संवध्यत एवं स्त्रीजातिर्न. तेन परकीयसंसर्गदोषदूषितान्तः-
करणा पुरुषजातिः प्रायः स्वधर्माचारान्मुचति परकीयाचारान्
गृह्णाति. नैवं स्त्रीजातिः. तेनानुकूलायां स्त्रीजातौ स्वधर्मनिष्ठाऽपि
तस्मिन् कार्येऽनुकूला भवति. अस्तु.

भीसमर्थोऽथ यस्मिन् समये स्वदेशोद्धारार्थं प्रायतन्त तदा प्रायः
कृत्वाऽपि पुरुषजातिर्यवनसंसर्गदूषितैवासीत्. तद्दीक्ष्य दुःखा-
कुलाः भीममर्थाः पुरुषजातितलरणानेव स्वशिष्यांश्चक्रुः स्त्रीजातिं
च परमपवित्रां सनातनधर्मानुधारिणीं वीक्ष्य ततोऽपि काश्चिन्
स्त्रीः स्वमतानुवर्तिनीरकुर्वन्. तासां मध्ये कासांचिच्चरितानि परमा-
दरेणाहं निरूपयामि.

भीसमर्थानां स्त्रीशिष्यवर्गे त्रीणि स्त्रीशिष्यरत्नानि सतीदेवी,
वेणुदेवी, अकादेवीनामान्यासन्.

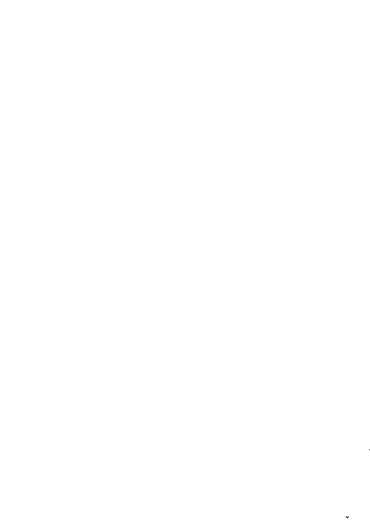
तत्र सतीदेवी सन्तु साहापुरमामाध्यक्षस्य पत्नी. इयं हि पर-
मसाध्वी पतिव्रताऽसीत्. एकदा भीसमर्थाः साहापुरं गता भिक्षार्थं
मामाध्यक्षस्य गृहमगच्छन्. तस्मिन्दिने तस्य मामाध्यक्षस्य गृहे
सर्वेऽपि जनाश्रितानुरा आसन्, भीसमर्थान्मु तत्कारणं जिज्ञास-
माना मुख्यस्य मामाध्यक्षस्य पत्न्यराजराजपानीगतस्य विरं देहा-
यमानस्वमजानन्. तस्मिन्नेव क्षणे भीसमर्थास्तां मामाध्यक्षपत्नीं
सतीदेवीमबद्धन्—अहमितो गत्वैकादशेऽहनि भवत्याः पतिं मोच-
यित्वाऽऽनेष्यामीति.

दिशिः पाकमापनैः पाकं विधाय नैवेद्यसमर्पणाय विहापयन्तीं
सतीदेवी—'त्वं घृष्टमित्तःहृत्या तिष्ठ' इत्यादिश्य भीरामचन्द्राय
नैवेद्य समर्प्य प्रसादं जगृहः. अत्रान्तरे 'भीसमर्थाः कथं भुञ्जत'
इति दर्शनार्थं संजातशुभूहृत्वा मा सतीदेवी किञ्चित्पयोपत्यं प-
दयन्तीं पौररूपं हनूमन्तं प्रेक्ष्य मुमूर्च्छे.

अथ समाप्तभोजनाः भीसमर्थास्तां सतीदेवीं संज्ञां लंभयित्वा
भीभगपतो मातुतेर्दर्शनेन प्रशंसन्तः शशापुत्रमागत्य तदीये भवने
हनूमन्तं स्थापयित्वा तस्य तीर्थप्रद्वेजेनैव स्वजन्मनः माकल्यमप-
गन्तुं वामादिशत. साऽपि तदिदं समर्प्यचक्रं शिरसा कुर्वन्ती
हनूमन्तं चिरं परिचरन्ती चिरमुवात्.

पाचकाः ? कियतीं दलु भद्रा सतीदेव्याः भीममर्षेषु ? केष-
नेमां कपोलकल्पनां धदन्तु. केषनांधभद्रां, परन्तु एतादृशान्युदाह-
रणानि संभवन्तीत्यत्र न संशयः. अरतु.

एवमेव वैशुदेव्यपि भीसमर्थानां परमप्रिया शिष्याऽभवन्.
यथा हि पुरुषशिष्येषु कस्याणस्वामिनः भीसमर्थानां प्रतिविम्बं
एवमेव स्त्रीशिष्येषु वैशुरासीत्. सञ्चनाः ? इयं ग्लु मिरजमाम-
घासिनां देशपांडेउपनामकानां देशाध्यक्षाणां बन्धा. बाल्य एव प्रा-
प्तवैधव्या केषलमहर्षिज्ञं रामचन्द्रसेवापराऽभूत्. सा च सर्वत्र
प्रसरन्तीं भीसमर्थानां कीर्तिं निशम्य दारणमागता वैश्रातुगृहीता.
यदा च भीसमर्षीर्निरजप्रामे मठः स्थापितस्तदा शिष्यत्वेनेमानैव
ते वशाऽस्थापयन्. प्रतिवर्षं च रामनवमीमहोत्सवार्थं चाफळमठ-
मागत्य भीरपुपतिसैवा कर्तव्येति वैशुदेव्या नियम आसीत्. भी-
समर्था अपि भूयोभूपसत्सोपदेशेन वैशुदेवीमन्वगृह्णन्.

किमत्र कारणमन्यतेऽशेषे ! तस्माद्दशक्यमिदं सर्वैरपि जनेः क-
स्याऽपि वस्तुनो निःसंदिग्धत्वेन स्वीकार इति. अस्तु.

एवंरीत्या सा वेणुदेवी मिरजनामके ग्रामे नियमन्ती रामनवमी-
महोत्सवार्थं चाफळमटवागत्य भीममर्षचरणदर्शनानन्दं समनुभ-
वन्ती पट्टियर्पाणि जिजीव. अथ वार्धक्यपीडिता चाफळमागन्तुम-
क्षमा महता कष्टेन चाफळमटं नयागत्य भीममर्षचरणान् 'मातृ-
गृहसमनायाज्ञा देया' इति विज्ञापयामास.

भीममर्षान्तु तर्ह्ययमभिप्रायं ज्ञानन्तः 'अत्यवज्ञानः, गच्छ
मिरजमटं' इत्यगदन्. एवं द्वे वर्षे व्यतीते. भूयोभूयः सा वेणु-
देवी भीममर्षास्तथा प्यस्तापवन्. तेऽपि तर्षेवोत्तरमदुः.

एवं व्यतीते काले गृह्णन् सुरप्रशाठनार्थं षट्त्रिंशत्तान् भीस-
मर्षान् सा वेणुदेवी तथा पुनरपि विज्ञापयामास. तदानीं च भी-
समर्षाः—अग गन्तव्यं. सम्यग्रीत्या पाकनिष्पत्तिं विधाय धीर-
रूपतिः सतर्पणीय इति जगदुः. सामिमाममृतमयी वाणी निशम्य
सन्तुष्टा सा वेणुः पाकागारं गत्वा सर्वं पाकं सम्यगकरोत्.

भीसमर्षाश्च सर्वान् शिष्यान्—'अद्य वेणुर्मानुगृहं गमिष्यति षट्त्रिंश-
त्तानिः सम्यक् पूजनीयः सर्वैश्चार्थैश्च सनिधेयमित्यादिदिशुः. अथ
रूपतिः पूजयित्वा भीसमर्षाः स्वपात्रसंभारं द्वितीयं पात्रं निधाय
तत्र वेणुमुपवेशयित्वा महताऽनन्देन कृत्वभोजना हरिषीर्तनं विधानुं
वेणुदेवीमपदन्. वेणुदेवी परमभगवद्भूषाऽद्वितीयभक्तिभावेन तस्मि-
न्दिने तथा हरिषीर्तनमकरोत्तेन सर्वेऽपि भोक्तृजना विस्मृत-
देहभावा ब्रह्मानन्देऽरमन्त. अथ समाप्ते हरिषीर्तने धीररूपति-

एवमेवाकानामपि अपरा स्त्री श्रीसमर्थानां शिष्याऽऽसीत्-
वाचकाः ! एवंरीत्या श्रीसमर्थानां पुरुपशिष्यशाखा स्त्रीशिष्यशाखा
च निरूपिता. साम्प्रतमन्यजातीयाः शिष्या निरूप्यन्ते.

सार्वजनीनमेतद्यत्केनाऽपि लोकोद्धारचिक्कीपुंणा जनेन यद्यत्स-
हायत्वेनापेक्ष्यते तत्सर्वं स्वीकर्तव्यमेवेति. श्रीसमर्थचरणैर्लोकानां
विश्वाससंपादनाय स्थाने स्थाने मठाश्च स्थापिताः. तत्रापि स्वोपमाः
शिष्याश्च नियुक्ताः तेन द्वारेण ते सर्वत्र भक्तिप्रसारमकुर्वन्. तेन
चेतरजनयत्सञ्जना यचना अपि तान् शरणमागच्छन्. श्रीसमर्था
अपि तेषामप्युपयोगित्वं पश्यन्तस्तानन्यन्यगृह्णन्.

किञ्च-तत्त्वज्ञाननिर्धूताज्ञानार्थीनकामक्रोधाः सञ्जनाः कदापि
शरणागतेषु क्षुद्रजनगम्यं स्वकीयपरकीयभेदं न शंक्न्ते. नहि
पयोदः पिपासुषु जातिभेदं शंक्ते. नापि चन्द्रः स्वद्योत्प्लां चाण्डा-
लभेदमनः परिद्वरति. तमेनं मामान्यनियममनुरत्यैव श्रीसमर्थाः
परकीयानपि शिष्यानकुर्वन्.

वाचकाः ? उपासनासामर्थ्यप्रदर्शनप्रकरणे या मया श्रीसमर्था-
नामलौकिक्यः कथा कथिताः, तत्र गिरजप्रामाध्यक्षस्य दिलेल-
स्नानस्य तथा इन्दूरप्रामाध्यक्षस्य पाटलप्रामाध्यक्षस्य च वृत्तं लिखि-
तमेव. तत एव च ते सर्वेऽपि श्रीसमर्थानां शिष्या आसन्निति
भवद्भिर्विदितमेव स्यात्.

एकदा थापलमठे धीरघुनाथस्य भूषणान्वपदुर्तुं चौरा आग-
च्छन्. तानागतान् वीक्ष्य सर्वेऽपि कल्याणस्वामिप्रभृतयः शिष्य-
गणास्तांछाडयितुं निर्वासयितुं चोरताः. तांश्चोरतान् श्रीस-

एवमेवाकानाङ्गयपि अपरा स्त्री भीसमर्थानां शिष्याऽऽसीत्-
वाचकाः ! एवंरीत्या भीसमर्थानां पुरुषशिष्यगाराया स्त्रीशिष्यगाराया
ष निरूपिता. साम्प्रतमन्यजातीयाः शिष्या निरूप्यन्ते.

सार्वजनीनमेतदत्वेनाऽपि लोकोद्धारचिकीर्षुणा जनेन यद्यत्-
दायत्वेनापेक्ष्यते तत्सर्वं स्त्रीकर्तव्यमेवेति. भीसमर्थं चरषैर्लोभानां
विश्वाससंपादनाय स्थाने स्थाने मठाश्च स्थापिताः. तत्रापि स्वोपमाः
शिष्याश्च नियुक्ताः तेन द्वारेण ते सर्वत्र भक्तिप्रसारमकुर्वन्. तेन
चेतरजनयत्सञ्जना यवना अपि तान् शरणमागच्छन्. भीसमर्थं
अपि तेषामप्युपयोगित्वं पश्यन्तस्तानप्यन्वगृह्णन्.

दिष-तत्प्राज्ञाननिर्भूताज्ञानाधीनकामबोधाः सञ्जनाः षडापि
शरणागतेषु क्षुद्रजनगम्य स्वकीयपरकीयभेदं न शक्नुते. नहि
पयोदः पिपामुषु जातिभेदं शक्नुते. नापि चन्द्रः स्वयत्कलां चाण्डा-
लवेदमनः परिहरति. तमेवं सामान्यनियममनुसृत्यैव भीसमर्थः
परकीयानपि शिष्यान्कुर्वन्.

वाचकाः ? उपारातनागामर्ष्यप्रदरानप्रकरणे वा मया भीसमर्थ-
नामलौकिक्यः कया कथिताः, तत्र निरजमामाभ्यक्षस्य दिलेल-
सानस्य तथा इन्द्रमामाभ्यक्षस्य पाटलमामाभ्यक्षस्य च दृष्टं तिसि-
तमेव. तत एव च ते सर्वेऽपि भीसमर्थानां शिष्या व्यासत्रिति
भवन्निर्विदितमेष स्यात्.

एकदा वाप. लमठे क्षीरपुनायस्य भूषणान्तरार्धुं शोष आग-
च्छन्. तानागतान् क्षीरय सर्वेऽपि कन्द्याजस्तानिभृत्तयः शिष्य-
गणास्तांसादितं - - - - -
शोषताः. तांशोषतान्

एवमेवाकानाङ्गयपि अपरा स्त्री भीसमर्थानां शिष्याऽऽसीत्.
वाचकाः ! एवंस्त्रिया भीसमर्थानां पुरुषशिष्यशाखा स्त्रीशिष्यशाखा
च निरूपिता. साम्प्रतमन्यजातीयाः शिष्या निरूप्यन्ते.

सार्वजनीनमेतद्यत्केनाऽपि लोकोद्धारचिकीर्षुणा जनेन यद्यत्स-
दायत्वेनापेक्ष्यते तत्सर्वं स्वीकर्तव्यमेवेति. भीसमर्थचरणैर्लोकानां
विधायसंपादनाय स्थाने स्थाने मठाश्च स्थापिताः. तत्रापि स्वोपमाः
शिष्याश्च नियुक्ताः तेन द्वारेण ते सर्वत्र भक्तिप्रसारमशुर्वन्. तेन
चेतरजनयत्प्रज्ञा ययना अपि तान् शरणमागच्छन्. भीसमर्था
अपि तेषागप्युपयोगित्त्वं पश्यन्तस्मान्प्यन्यगृह्णन्.

किञ्च-तत्त्वज्ञाननिर्भूताज्ञानार्थीनकामक्रोधाः सञ्जनाः कदापि
शरणागतेषु क्षुद्रजनगम्य स्वकीयपरकीयभेदं न शक्नुते. नहि
पयोदः पिपासुषु जातिभेदं शक्नुते. नापि चन्द्रः स्वग्योत्प्लां पाण्डा-
लधेऽमनः परिहरति. तमेवं मामान्यनियममनुरत्येष भीसमर्थाः
परकीयानपि शिष्यान्शुर्वन्.

वाचकाः ? उपासनासामर्थ्यप्रदर्शनप्रकरणे या गया भीसमर्था-
नामलौकिक्यः कथा कथिताः, तत्र गिरजप्रामाभ्यक्षस्य दिलेल-
प्रानस्य तथा इन्दूरप्रामाभ्यक्षस्य पाटलप्रामाभ्यक्षस्य च वृत्तं लिति-
मेव. तत एव च ते सर्वेऽपि भीसमर्थानां शिष्या आसन्निति
नयद्भिर्विदितमेव स्यात्.

एकदा चाफळमठे धीरपुनायस्य भूषणान्यपदसुं चौरा आग-
च्छन्. तानागतान् वीक्ष्य सर्वेऽपि कस्याणस्यानिप्रभृतयः
गणास्तांस्त्वाह्वयितुं निर्वासयितुं चोरताः. तांश्चोरतान्

(१०) (श्रीसमर्थचरणेषु शिष्याणां विश्वासः)

वाचकाः ? यो हि येन मार्गेण लोके लोकोत्तरं कार्यं चिकीर्षति तेन तस्य कार्यस्य साधनीभूता सामग्री सम्पक् संपादनीयेति सर्वसंमतं. यथाहि बभ्रुव नृपः स्वसमीपवर्तिनं राजानं यदा जेतुमिच्छति तदा स प्रथमं तस्य राज्ञो जये यत्कारणं युद्धसामप्यादि तन् सम्पगन्तुमिच्छति. तत्राप्यादौ तत्साधनानि च. यथा च कभ्रुव पण्डितः कर्मण्येवं विषयमवलोक्य प्रथमं विरचयितुमिच्छति तदा स प्रथमं तादृशप्रथलेखनोपयोगिनीं सामग्रीमेकत्रीकरोति. तादृशसामग्रीसंपादने यान्यपि कारणानि तान्यपि मनादयति. यदि नैव कुर्यादथ प्रथमं च लिखेत्तदा तस्य प्रयो जगत्युपहसनीयतां प्रयेत्. तस्मात्कस्यापि कार्यस्य प्रारंभान् प्रथमतस्तत्साधनीभूतायाः सामग्र्याः संपादने महान् यत्नः करणीय इति सिद्धम्. कारणीभूतायां च सामग्र्यां समीचीनायां कार्यं भवत्येव. प्रकृते च धीममर्थचरणैरवनतलोकोद्धारः कर्तव्य इति मनीषया वा परमेभराशया वा कार्यं समारब्धं. तत्र च मुख्यं कारणं लोकजागृतिः. सा शोपदेशं विना न भवतीति तदर्थं शोपमाः शिष्याः संपादनीयाः. ते शोपदेशेभ्य एव जनेभ्यः सकाशान्. एवं च यानि कुलानि यवनसंपर्केण नात्यन्तं दूषितानि तेभ्य एव कुलेभ्यः सरलमतीशरुगान् गृहीत्वा तान् सदापरणरवान्धिप्राय स एव लोकोपदेशार्थं प्रेषणीया इति प्राप्तम्. सञ्जनाः ? इदमेवातिदुष्करं कर्म. प्रायः सर्वेषु भूयांसो जना आहारविहारस्ताः केषलं प्रत्यक्षमेव

(१०) (श्रीसमर्थचरणेषु शिष्याणां विश्वासः)

पाचकाः ? यो हि येन मार्गेण लोके लोकोत्तरं कार्यं चिकीर्षति
 तेन तस्य कार्यस्य साधनीभूता सामग्री सम्यक् संपादनीयेति सर्व-
 संमतं. यथाहि कश्चन नृपः स्वसमीपवर्तिनं राजानं यदा जेतुमिच्छति
 तदा स प्रथमं तस्य राशौ जये यत्कारणं युद्धसामग्र्यादि तन् सम्य-
 गनुविष्ठति. तत्राप्याशौ तत्साधनानि च. यथा च कश्चन पण्डितः
 कमप्येकं विषयमवलंब्य ग्रंथं विरचयितुमिच्छति तदा स प्रथमं
 साहसग्रंथलेखनोपयोगिनीं सामग्रीमेकत्रीकरोति. साहससामग्रीसं-
 पादने यान्यपि कारणानि तान्यपि संवादयति. यदि नैव कुर्याद्य
 ग्रंथं च तिरिचेत्तदा तस्य ग्रंथो जगत्सुपहसनीयतां व्रजेत्. तस्मा-
 त्कस्यापि कार्यस्य प्रारंभान् प्रथमतस्तत्साधनीभूतायाः सामग्र्याः
 संपादने महान् यत्नः करणीय इति सिद्धम्. कारणीभूतायां च
 सामग्र्यां समीचीनायां कार्यं भवत्येव. प्रकृते च भीममधंवरणै-
 रवनतलोकोद्धारः कर्तव्य इति मनीषया वा परमेश्वराज्ञया वा
 कार्यं समारब्धं, तत्र च मुख्यं कारणं लोकजागृतिः. ना चोपदेशं
 विना न भवतीति तदर्थं श्लोपभाः शिष्याः संपादनीयाः. ते पाठ-
 नतेभ्य एव जनेभ्यः सन्काशान्. एवं च यानि कुलानि चवनसंपर्केण
 नात्यन्तं दूषितानि तेभ्य एव कुलेभ्यः सरठमतींस्तरुणात् गृहीत्वा
 तान् सदापरणरतान्त्रिभाय त एव श्लोकोपदेशार्थं प्रेषणीया इति
 प्राप्तम्. सञ्चनाः ? इदमेवातिदुष्करं कर्म. प्रायः सर्वेषु देशेषु
 भूयांसो जना आहारविहाररताः केषलं प्रत्यक्षमेव

पुनरपि मूलस्थिति प्राप्नोति. भीसमर्थानां मुख्यमिदं कार्यमासीद्यन् परकीयराजससर्गान् प्रायः सर्वे एष जनाः शीलभ्रष्टा आसंस्तेषु पुनः स्वर्शलसंपादनाय जागृतिः करणीयेति. सा च जागृतिस्तेषां विधाससंपादनं विनाऽदाक्येति प्रथमतो विधामः संपादनीयः. स च विधासो यथोपदेशाचरणेष्वेव भवति ननु विरुद्धाचरणेषु. नहि कोऽपि मत्तपानं निषेधन्तं स्वयं च मद्यपं विधसिति ! नापि तद्वाक्यं प्रमाणीकरोति.

सञ्जनाः ? एवरीत्या भीसमर्थैर्यत्कार्यं प्रारब्धं तद्विक्रयदुष्कर-मिति भयङ्करवगतमेव. मत्तपि तत्कार्यं कर्तव्यमिति मत्वा सादाप्यार्यमागच्छन्तः पुरुषा एव विरलाः. तत्राप्यागतेषु यथो-पदेशाचरणा अतीव विरलाः. ततोऽपि तदाचरणं सत्यं नवेति गृही-तायां परीक्षायां समुत्तीर्णा अतीव विरलतमा एव.

एव स्वकार्यमार्गेऽनेकबलयत्तरविभिन्नान्तेऽपि निर्भयाः भीस-मर्थाः केवलं सर्वलोकपालदित्री परमात्मशक्तिमेव स्वसादाप्य-दित्री मन्यमानाः स्वकार्यकरणाय रात्रिदिवं प्रायतन्त. अस्तु.

अथ पूर्वोक्तरीत्या भीसमर्थोत्सपक्षया परमात्मशक्तिं यतीकृत्य उत्तमार्थ्येन लोकोत्तरपमत्कारांश्च विधाय लोकविधासं संपाद्य-सन्नादेव लोकान् कांश्चन शरणागतान् शिष्यान्विधाय स्वकार्य-साधने प्रयेतिरे. ते च शिष्याः समीचीना नवेति परीक्ष्य लोके-स्वारम्भकार्योपयोगिनं विधासमुत्पादयितुं तान् प्रेषयितुमैच्छन्. युक्तमेवेदं. अन्यथा यद्ययोग्याः शिष्या लोके प्रचरेदुस्तदा समु-त्पन्नमपि विधासं हत्वाऽविधासमेव ते संपादयेयुः. किं न परियय साम्प्रतं भीसमर्थोत्तमदासस्वामिनिः स्तापिते साम्प्रदाये

तुकारामाणां शिष्यो भविष्यामि. ते च निरुपड्वा एरुप्रेव शित्वा
केवलं विद्वलनाम धोपयन्ति' इति.

एवं मत्वा स शिष्यो रात्रावेश भीममर्षानां सांनिध्यतोऽप-
ससार. जनाभ च पंटरपुरे. जनाभ तुकारामसाधुवरान्. तैश्च पृष्ट
आगमनकारणं 'अनुमहार्थिनमामानं' निवेद्यामास. मस्मितवदना-
स्तुकारामसाधवः 'यदि पूर्वं कस्यचिदनुमहो गृहीतः स्यात्तदा स
प्रज्ञावर्तनीय' इति तत्रवदन्. स च तदाशतं प्रमाणीकृत्य प्रत्यागतः
भीममर्षचरणान् स्कानुमहप्रदणार्थं विशापयामास. तथापि तत्राभ
भीममर्षाः 'अनुमहमंत्रमुच्चार्य गण्डूपजलं पापाग्रे क्षिप' इत्य-
वदन्. स च मूढो ब्राह्मणो जलगाण्डूपमादाय महामंत्रमुच्चार्य
तत्रजले यदा पापाग्रेऽक्षिपन् तदानीमेव तस्य वागिन्द्रियमनइवन्.
भूषीभूतश्च स यत्किञ्चिदपि वस्तुमसमर्षः ब्राह्मणो दुःखावुल-
स्तुकारामसाधून् शरणं गत्वा चेष्टितेन सर्वं वृषं कथयामास.
इयासागरास्तुकारामसाधवः स्वपमागत्य भीममर्षान् ब्राह्मणानु-
प्रदार्थं विशापयामासुः. अथ साक्षास्तुकारामसाधुमिर्विस्तनास्ते
भीममर्षाः 'यत्र त्वया महामंत्राक्षराण्युच्चार्यं गण्डूपजलं निक्षिप्यं
तत्र पाक्षराण्यंकितानि सन्ति, तानि छीदि.' इति तं ब्राह्मण-
मादिशन्. तथानुष्ठिते च स ब्राह्मणः स्वीयां शपं पुनरपि हेभे.

एकमेवैकदा गञ्जनदुर्गे प्राकारमुपरि मनुविष्टाः भीममर्षाः
स्वीयैः शिष्यैः रातं पारमार्थिकीः कथाः श्रुत्वाऽप्यतिष्ठन्. अचान्तरे
महाबातेन नुसं तदीयं शादीकस्यं प्राकारस्थापस्वादपतन्. तदानीं
समीपस्थान् कल्याणस्वामिनः भीममर्षाः सहासमाहूः. कल्याण ?
शादीकस्यं पतिवसिति. असमानेष्वेव वर्नेषु ते कल्याणस्वामिनोऽ-

यातां महाराजशिवाजिराजाय निवेदनीया स एष गुरुपादान् सर्व
निवेदयिष्यतीति विचार्य गुरुदर्शनार्थभागताय शिवराजाय तद्गुणं
न्यवेद्यन्, स तु तद्गुणं निशम्य विस्मितोऽपि भीसमर्थानां परचि-
त्तृत्तिज्ञानजलौकिकमिति प्रत्यभिज्ञानन् किंचिदपि वक्तुं न प्रसेहे.

अथ मध्याह्ने भोजने कृते सति भीसमर्थोऽस्त्वाम्बुलानयनार्थं
भोलाराममषदन्. तदानीमेव शिवराजं स्वयं ताम्बूलदानायोद्यतं
भीसमर्थोः 'भोलारामस्वैव मे रोचते ताम्बूलस्त एव तं विर-
चयत्विति, वचनेन न्यपेधन. तथापि भोलारामस्य ताम्बूलपूर्ण-
कारी पापाणोऽशुद्ध इति वदन्तं शिवराजं भीसमर्थोः 'भोलारामं
मृदि अहं हि ताम्बूलपूर्णकारी पापाणः शुद्धो वा मदिनो वेति
ज्ञानुनिष्ठामि तदथ ताम्बूलस्तेन पापाणेन सममेव प्रेषणीय' इति
समादिशन्. अथ शिवराजोऽपि गत्वा भोलारामं भीसमर्थानां
नियोगमषदन्. स तु कस्मिन्नेव क्षणे गुवांसां शिरसि कृत्वा तं
ताम्बूलं गुत्रे प्रक्षिप्य मम्यह् स्वदन्तैर्भूर्णयित्वा स्वह्नेन स्वकण्ठ-
मेयाच्छिनन्, अदाच्च तद्गुणं शिवराजाय. शिवराजस्तु तद्गुणं मनीष्य
परं विस्मितो भीतश्च किंचित्प्रथमतोऽभवन्.

अथ कथमपि गुरुपादा एव शरणमिति मन्यानः शिवराज-
कदुण्डं शृङ्खत्वा शनैः शनैः भीसमर्थानां सनीपमागच्छन्, न्यधाञ्च
तेषां पुरस्तात्तदुण्डं. भीसमर्थो अपि परमप्रेम्णा तद्गुणाभ्यां शृङ्खत्वा
मुसविगलितं ताम्बूलं भक्षयन्तः शिवराजमषदन्, क्वमि शिष्यः ?
किमेव ताम्बूलपूर्णकारी पापाणः शुद्धो नवेति ? क्वेदं भीसमर्थानां
साभिप्रायं वचनं निशम्य लज्जितः शिष्यः शिष्यः स्तुष्णीमविष्टन्, एतच्च
भीसमर्थैस्तदुण्डं स्वस्थाने. स्थापयितुमाह्वतः शिष्यः सङ्घम्

स्तत्रैव तस्थुः. ततश्च श्रीममर्थाः स्वयमेव करदीपिकाः प्रज्वाल्य
निर्गता अपिरादेव वत्सलमागताः सर्पदंशेन निश्चेतनान् भुवि
पतितान् कल्याणस्वामिनोऽपश्यन्. कल्याणस्वामिनामीटशीमय-
स्थामवलोक्य दर्याद्राः श्रीसमर्थान् स्वाहस्तकमलेन परपर्शुः.
स्पृष्टाश्च तस्मिन्नेव क्षण उत्थाय कल्याणस्वामिनः श्रीगुरुचरणकमल-
योरपतन्. ततश्च पुनरपि चाफळमठं ताम्बूलानयनार्थं गच्छन्तः
श्रीसमर्थंश्च निपिद्धाः प्रत्यागतास्तमेव करण्डकं ताम्बूलदलपरिपूर्णे-
मपश्यन्. श्रीसमर्था अपि कल्याणस्वामिनामीटशी गुरुभक्तिमय-
लोक्य सन्तुष्टाः सर्वानपि स्वशिष्यान्बोधन् 'यादृश्येव गुरुभक्ति-
स्यादृश्येव गुरुप्रीतिर्भवति. न तत्रास्ति द्वेषस्यायकाशः. वस्तुतस्तु
अग्निन्विपये द्वेषं विहायाधिकमेव गुरुभक्तिः करणीयेत्युचितमिति.

एकदा श्रीममर्थाः स्वसंनिधौ मिलितानगणितान्शिष्यान् वीक्ष्य
परीक्षितुमिच्छन्तः सहसा शयनगृहादुत्थाय पद्मदृष्टा महता जवे-
नाभावन्. तांश्रोन्मत्तवद्विचेष्टमानान् वीक्ष्य सर्वेऽपि शिष्या मप-
ल्लायन्त. श्रीसमर्थाश्च घोरभरण्यं प्रविश्य निभृतमेकस्यां कन्दरा-
यामतिष्ठन्. मठे च सर्वेऽपि शिष्याः श्रीममर्थानुन्मत्तान् मन्वानाः
ज्ञानभोजनविहीनाः किंकर्तव्यतामूढाः तस्थुः. तदानीं च कल्याण-
स्वामिनो प्रामान्तरमगच्छन्. यदा च ते प्रामान्तराचाफळमठमा-
गतास्तदा श्रीसमर्थानुन्मत्ताज्जिह्म्य हसन्तस्तद्वरण्यं प्रविश्य श्रीस-
मर्थानशोषयन्.

श्रीसमर्थाश्च दूरादेशागच्छतः कल्याणस्वामिनो वीक्ष्योसैः
'कल्याण ? माऽऽगच्छ. यन्नागमिष्यसि तदाऽनेनासिना तव शरीरं
शकलीकरिष्यामीति सर्जयन्तो महतः पापागान् कल्याणस्वामिनां

विन्दुभूपितुमदरं गच्छेत्तदा स तस्मिन्नेव क्षणे मरिष्यति' इति. ते च सर्वे मिलिताः शिष्याः तमीदृशं स्फोटं तथा भयंकरं तत्प्रतीकारं च वीक्ष्य निराश्रय भीताः किंकर्तव्यतामूढास्तस्युः. नैकोऽपि तेषां मध्ये शिष्यस्तं स्फोटं चूपितुमशक्नु. युक्तं चेदम्-कोहि यत्तु गुरोः शृतेऽत्यन्तप्रियेषु स्वप्राणेषु तिलांजलिं क्षिपेत् ? वाचकाः ? बहुभिः शास्त्रकारैः 'अस्ति पुनर्जन्म' इति प्रतिपादितम्' यद्वचो गुरवः स्वशिष्यान् कुशलैस्तर्केणुभयसहायैः 'अस्ति पुनर्जन्म' इति पाठयन्ति, परन्तु समये प्राप्ते केचनैव पुनर्जन्मनि विश्वसन्तः स्वासून् युष्पवन् परोपकारार्थमर्पयन्ति. नहि मूर्खमानवपशुभिराश्रयन्तां भयप्रसन्नयनां कामिनीं स्वभगिनीं मन्यमानाः स्वप्राणानपि पातयित्वा तां मोचयन्तो नरशाहूला इह जगति यद्वचो जायन्ते ! नापि दुर्बलान् रोगिणो वा भीतान् वा जनान् स्वबन्धुत्वेन मन्यमानाः स्वदुःखपरिवर्तमपि शृणीष्य परेषां दुःखपरिहाराय प्रयतमानाः सञ्जनाः प्रतिस्थानमुपलभ्यन्ते ? अतएव केनापि ययिना 'परदुःखेन दुःखिनो विरहा' इत्युक्तं.

सामान्यतो जनाः स्वामीष्टं वाञ्छन्त एव केनचित्संगच्छन्ते. यथाहि पक्षिणः सख्यपूर्णं क्षेत्रमायान्ति, किलकिल्लशब्दैस्तदुद्गोषयन्ति, तथैव धनिनं जनं सर्वेऽपि जनाः स्वेच्छापूर्णाप्यभाग्यच्छन्ति. यदा च तस्य धनं विनश्यति तदा तु ते सर्वेऽपि पक्षिण-स्वान्यत्र प्रयान्ति. सञ्जनाः ? न यत्स्वियं कामिजनानामेष रीतिः तर्केणु सर्वेषामेव. शिष्या अपि तमेव गुरुमाभयन्ते यस्मै यद्वचो जनाः शृण्वन्ति. बल्याणस्थामिन इव नैष्ठिकाः शिष्याः भीसमर्पा इव त्रगतकल्याणदक्षा गुरवो विरहवमा एव. अस्तु.

एवं चितानुरेषु सर्वेषु प्रतिदिनं श्रीसमर्थास्तस्फोटदुःखं दुःसह-
मदर्शयन्. तादृशांश्च दुःखोद्धारान व्यमृजन् यैः प्राणः क्षणात्
प्रयातीति सर्वेऽपि शिष्या निरचिन्वन्. एवंगच्छति काले श्रीकल्याण-
णस्वामिनो प्रामान्तराश्चाफळमठमागच्छन्. ते सर्वेऽपि शिष्यास्तेभ्यः
सर्वं वृत्तं निवेद्य श्रीसमर्थदर्शनाय ताननयन्. श्रीसमर्थाश्च कल्या-
णस्वामिनो वीक्ष्य शोकाकुलाः—वत्स ? कल्याण ? आगतस्त्वं !
समीचीनं कृतं. अयं त्वसाध्यो रोगो मामचिरादेव स्वर्गं गमयिष्यति
इति विलेपुः. कल्याणस्वामिनस्तु सान्त्ववचनानि षडन्तस्तस्य
स्फोटस्य चूपणे सनद्धा अभवन्. श्रीसमर्थंश्च भूयोभूयो निषिद्धा
अपि न तस्माद्यापाराद्भयरमन्.

अथ शुरुणामनुज्ञया कल्याणस्वामिनस्तं स्फोटं चृपितुमारभन्त.
सर्वेऽपि शिष्याः—कल्याणस्वामिन. सद्य एव कथं पचत्व गमिष्य-
न्तीति दर्शने बद्धकुतूहलास्तत्रागच्छन्. परन्तु महदाश्चर्यं—यन्-
सृष्टमात्र एव तस्मिन् स्फोटे श्रीसमर्थाः समं कल्याणस्वामिभिरुचै-
र्जहमुः. अगदंश्च—कल्याण ? एते खलु सर्वेऽपि शिष्या उदरंभरयः
सौख्यार्थमेव मामुपासते. तेन च ते कथं मर्त्यं प्राणान् ज्ञयुः !
त्वं तु केवलं गुरुभक्तो गुरुहितार्थं स्वप्राणानपि त्यक्तुमुद्यतः.
'यो हि स्वहितं न पश्यति भगवान् रघुपतिस्तस्य हितं चिन्तयति' इति.

वाचकाः ? क्व गतः स भयंकरवेदनाकारी स्फोटः ? क्व नु गतं
तदीयं महादुःखं ? सज्जनाः ? तत्सर्वं कृत्रिमं केवलं शिष्यपरीक्षा-
र्थमेव श्रीसमर्थः कृतं. स च प्रकार इत्यं—तस्मिन्दिने शिवराजेन
त्युत्तमान्याग्रफलानि प्रेषितानि. तानि सर्वेभ्यो वितीर्यावशिष्टमे-
फलं गृहीत्वा श्रीसमर्थैरिदं स्फोटनाटकं कृतम्. अस्तु.

एवं श्रीसमर्थानामुपरि कल्याणस्वामिनां निर्विद्वेषां भक्तिं निरी-
क्ष्य सर्वेऽप्यन्ये शिष्या द्वेषं विहाय तान् श्रीसमर्थानां प्रतिविष-
ममन्यन्त.

वाचकाः ? एवंविधैरेष्टुभिरुपायैः श्रीसमर्थाः प्रतिदिनं स्वशि-
ष्यान् परीक्षयामासुः. सदाचाररतांस्तान् परीक्षयार्यायते स्थाने स्थाने
रघुपतिमूर्तिमण्डितान् मठान्विधाय तत्र तत्र तानस्थापयन्, तथा-
स्थापिताश्च ते शिष्या अपि सदाचारोपदेशैर्जनानां चेतांस्वाकर्षन्,
सदाचारैर्लोकजागृतिमकुर्वन्. यद्यपि सन्ति बहवः साधवोऽ-
स्मिन्नार्यायतेऽभवन्श्च, परन्तु श्रीसमर्थसदृशो नैकोऽपि व्यवहार-
तत्त्वज्ञानयोः पारंगतो यथायोग्यं सर्वानपि स्ववशान्विधाय लोको-
द्वाररूपं कार्यमकरोत्.

दितुं प्रामवन् किंतु साटशकार्यविधानयोग्याऽन्यैष व्यक्तिरपेक्ष्यत.
भीसमर्थाश्च साटशव्यक्तेः साहाय्यं यक्षुः. किंचिद्गुना भीसमर्थानां
साहाय्यंविना मूलचैतन्यशक्तेः साहाय्यंविना साकारचैतन्यशक्ति-
रिय सा व्यक्तिः किमपि कार्यं कर्तुं न प्रामविष्यन्.

भीसमर्थाश्च मर्षमिदं मनसि विचारयन्तन्साटशी व्यक्तिम-
शोधयन्, परन्तु न ते चिरादपि सामलभन्त. सञ्जनाः? कथं
सल्लु साटशी व्यक्तिः मुलभा खान्! सर्वत्र महंमदीयपरमानु-
यायिषु बलात्केषु स्वधर्मप्रसारं बलादेष विषाय कृत्स्ननार्यावर्तमात्म-
सात्कृत्या शासकेषु सल्लु कः सल्लु मन्दधीस्तद्विद्वत्तमाशरित्वाऽऽ-
स्मानं शलभायेत ? नासीत्तदानीमेकमपि राज्यं यत् सद्ग्राजो यवन-
पतेः सामन्तवामभजत. यचना हि स्वतेजसा सर्वाभ्यपि क्षत्रियमंड-
लानि निस्तेजस्थान्यकार्युः, नैतावदेष किंतु बहयः क्षत्रियराजाः
स्वात्मजा दिह्रीभराय समर्प्य तदनुकम्पामवाचन्त. केचन लौकिक-
मुखभोगलुब्धाः स्वधर्मं त्यक्त्वा राजधर्मं समाप्यन्. अन्ये च
कनकदण्डमण्डितहस्ता राजसेवका भूत्वा दिह्रीभराय सभामार्गं
यान्तःपुरमार्गं चाऽदर्शयन्, यद्वचम् स्वदापादैः समं विहितक-
लदालप्राशार्थं दिह्रीधर्मि सिदितुः. किंचिद्गुना! नासीत्साटशमेकमल्पं
राजकुलं यत् स्वाभ्युदयार्थं यचनाधिपं नासेषत.

वाचकाः ? एवंरीत्या सर्वेतिन् भारतखर्षे यवनैराजान्ते सर्वेषु
च भारतवासिषु स्वधर्मं स्वाभिमानं विभृन्त्य परसेवारतेषु सल्लु
कथं सल्लु भीसमर्पचरणान्ते ध्वेयेनानुमृतध्वेया व्यक्तिः मुलभा
खान्. तथापि ते ममर्पचरणा निराशा नाभवन्. एतस्ते 'शो हि
नारायणो मां स्वधर्मोद्धारार्थमाहापयन् ए एव सामधी कर्तारं च

समुत्पन्नः. शिवराजस्य मातामहपितामहायुभाषणि विजापुराधीश्वरं यवनमेव भृशत्वेनाभेवेताम्. निवृत्ते च पितामहे राजा शहाजि-
रपि शिवराजस्य पिता पितृवत्तमेयासेवत. सेवया सन्तुष्टात्तस्मा-
द्दुर्घो ह्यौ प्रान्तायमुक्तः. शिवराजश्च पुष्पवत्तनाप्रातिदूरे शिवनेरीदुर्गेऽ-
जायत. तस्य पिता तु तेन यवनाधीश्वरेण यस्मिन् कश्चिन्नपि
कर्मणि नियुक्तः कर्णाटकविभाग एवावसत्. तेन च स्वकुटुंबस्य
तथा संपादितस्य भूनिभागस्य व्यवस्यार्थं "दादोजीकोहदेव"नामा
ग्राहणः स्थापितः. यदा तु शिवराजः पंचवर्षः संवृत्तस्तदाभृ-
श्येव स स्वसेवकपालकानां सेनाविभागान्विधाय कृत्रिमैर्युद्धैरयुध्यत.
स च प्रकृत्यैव दीनदयात्पुर्णवैलपीडाकारिणो यवनानद्देह.

अथ दादोजीकोहदेवः 'शिवराजेन समं विजापुरनगरमागच्छ'
इति सत्स्वामिनाऽऽप्तमः शिवराजेन समं विजापुरं जगाम. तदानीं
च शिवराजः केवलं दशवर्षं भासीन्. पित्रा शहाजीराजेन राज-
सभां नीतोऽपि शिवराजः पितृवत्तं यवनाधिपं न वन्दे. यवना-
धिपस्तु शिवराजस्य शरीरसौष्ठवमालोच्य परं सन्तुष्टः स्वयमानः
'पितृवत्त्वं मां कुतो न वन्दसि' इत्यपृच्छन्. शिवराजस्तु सस्मिन्नेव
क्षणे 'स्यं गा भक्षयसि ततो न वन्दे. गावश्च न आर्याणां बहि-
श्चराः प्राणा' इति प्रत्युत्तरयामास. तस्य तद्विलक्षणमुत्तरं निशम्य
सर्वे महंमदीयाः सभ्याः क्रोधान्वा अभवन्. यवनाधीशोऽपि
कुपितः केवलं बालक इति गत्वा समपमानं सेदे. शहाजीराजस्तु
कथमपि गृहमागतः शिवराजं सादृशौढत्यत्यागाय बहुपरिदेश.

एकदा शिवराजो विजापुरे निवसन् दैनिकं क्रममनुगृह्यापेन
पर्यटितुं जगाम. तत्र कञ्चन यवनो गां हत्वा तन्मांसं विक्रेतुं राज-

समुत्पन्नः. शिवराजस्य मातामहपितामहायुभावपि विजापुराधीश्वरं यवनमेव भृत्यत्वेनासेवेताम्. निवृत्ते च पितामहे राजा शहाजि-
रपि शिवराजस्य पिता पितृवत्तमेवासेवत्. सेवया सन्तुष्टात्तस्मा-
हृषीं ह्यो प्रान्तायभुङ्क्त. शिवराजश्च पुण्यपत्तनास्मात्तिदूरे शिवनेरीदुर्गेऽ-
जायत. तस्य पिता तु तेन यवनाधीश्वरेण यस्मिन् कस्मिन्नपि
कर्मणि नियुक्तः कर्णाटकविभाग एवावसत्. तेन च स्वकुटुंबस्य
तथा संपादितस्य भूमिभागस्य व्यवस्थार्थं “दादोजीकोंडदेव”नामा
शासनः स्थापितः. यदा तु शिवराजः पंचवर्षः संवृत्तसदाप्रभृ-
द्वेष स भ्यतेवकपालकाणां सेनाविभागान्विधाय कृत्रिमैर्मुद्गैरयुष्यत्.
स च प्रकृत्यैव दीनदयान्मुद्गुर्वलपीडाकारिणो यवनानद्वेद.

अथ दादोजीकोंडदेवः ‘शिवराजेन समं विजापुरनगरमागच्छ’
इति सत्स्वामिनाऽऽज्ञप्तः शिवराजेन समं विजापुरं जगाम. तदानीं
च शिवराजः केवलं दशवर्षं आसीत्. मित्रा शहाजीराजेन राज-
सभां गीतोऽपि शिवराजः पितृवर्षं यवनाधिपं न यवन्दे. यवना-
धिपस्तु शिवराजस्य शरीरसौष्टवमालोच्य परं सन्तुष्टः स्मयमानः
‘पितृवत्त्वं मां कुतो न यन्दस’ इत्यवृच्छत्. शिवराजस्तु सज्जितेव
क्षणे ‘त्वं गा भक्षयसि ततो न यन्दे. गावश्च न आर्याणां बहि-
श्चराः प्राणा’ इति प्रत्युत्तरयामास. तस्य तद्विलक्षणमुत्तरं निशम्य
सर्वे महंगदीयाः गभ्याः मोघान्घा अभवन्. यवनाधीशोऽपि
कुपितः केवलं पालकः इति मत्वा समपमानं सेहे. शहाजीराजस्तु
कथमपि गृहमागतः शिवराजं सादृशौढत्यत्यागाय गृहपरिदेश.

एकदा शिवराजो विजापुरे निवसन् दैनिकं . . .
पर्यटितुं जगाम. तत्र कश्चन यवतो गां हत्वा सन्मांसं विक्रेतुं

आसन्, एवं प्रचलिते स्वराज्यस्थापनाद्यत्नादे शिवराजः सैन्यस्थाप-
नार्थं द्रव्यमपेक्षमाणः सर्वं स्वपितृद्रव्यमात्मसादकरोत्, दादौजी-
कोददेवः स्वानिरोपमिया तथावर्तमानं शिवराजं निषिषेध, परन्तु
सत्यप्रतिज्ञः शिवराजो न स्वकार्योदुपारराम, माता जिजापेयी तु
स्वपुत्रम्यालौकिकानि वार्याणि पश्यन्ती सं भूभारहरणायावतीर्ण
शंकरमेव मेने, क्रमेण च शिवराजो विजापुरापीशस्य राज्यस्थानि
बहूनि दुर्गानि आत्मसादकरोत्.

वाचसाः ? नायं समयः कृत्स्नस्य शिवराजचरितनिवेदनस्य,
तन्तु पवित्रं चरितनिर्दानीमेव स्वातंत्र्येण लिखितमास्ते, भीममर्धांश्च
स्वामीष्टसाधनार्थं कल्पे पुरदार्षिर्नं पुरपं कामयमानाः भीमरस्वा-
मिद्वारा भुवशिवराजचरिताः पुनःपुनरपि भीमशिवराजाधरणं शोध-
यन्तो न छेदतोऽपि तत्र स्वहितं लेभिरे, एवं स्थिते भीममर्धाः
सर्वान्मना शिवराजमेव पुरम्प्राहृन्वा लोकोद्धारं कर्तुं मतिमकुर्वन्,
शिवराजोऽपि कौरवपाण्डयानां कथाः शृण्वन् सदाचारत एवासीत्,

एवदा शिवराजस्य दुर्दृष्टानि निशम्य क्रुद्धेन विजापुराधिपेना-
त्रियलाह्यः सेनापतिः शिवराजशासनाय प्रेषितः, स तु शिवराज-
राज्यं प्रविश्य सर्वान् विमान् यवनान् विधाय प्रतिदिनमगणिता ना
पातयन्, परांगना दासीदुर्वन्, सं प्रवेशं समकिंकराभ्रान्वनिष
जर्जरितमकरोत्, तत्रैकस्मिन् ग्रामे निवसतो विप्रस्य सहणी स्तुषा
जलानयनार्थं बहिरागता तेन यवनसेनापतिनाऽबल्लोकिता, उत्क्षेप
एव स कामाबुद्धः कामयमानसां गृहीतुं राखेवफोऽस्तुदधाध, अनु-
धाधवस्तान् यवनान् बीह्य सा सहणी भीता पटं तत्रैव
स्वशीलरक्षणार्थं समीपवर्तिं माहतिगन्धिरं प्रविवेश.

भीतः क्रमेणोत्तमोत्तमानगणितसेनासंभारान्वितान् सेनापतीन् शिव-
राजस्य नाशार्थं प्रेषयन्, परन्तु तान् सर्पानपि निहत्य भीतिवराजो
राष्ट्रमुक्तः सूर्येद्वाधिकतरमुदलास.

एकदा कश्चन परमभक्तो हरिदासः भीतिवराजस्य राजधानीमा-
जगाम. शिवराजस्य सत्कृत्य हरिपीतनभयनेष्टां पत्रे. शिव-
राजश्च निसर्गत एव हरिपीतनभयने मातृपुरगममागमे भगवन्ना-
मग्रहणेऽतीव लोलुप आसीन्. स यथावशात् विरयालानां साधूनां
दर्शनार्थं सन्निवासं गत्वा तान् पीड्य तद्दधानादीर्वादान् जग्राह.
अरु. स च हरिदासो ध्रुवपरितं तथा न्यरुहपययथा तस्मिन्नेव
क्षणे तद्वरितागूतं सृण्वतः शिवराजस्य मनसि 'यत्किंचिदपि
जलौकिकं कृत्यं भगवत्कृपां विना कर्तुमशक्यं, भगवत्कृपा च
केवलं भगवद्भक्तद्वारेणैव भवति' इति सिद्धान्तो बद्धगुलो बभूव.
समाप्ते च हरिपीतने सं हरिदासं सरकारपूर्वकं विरुग्ध शिवराज
एकापी व्यविन्तयन् 'इह ब्रह्माण्डेऽलौकिकसामर्थ्यशालिनी परमा-
त्मरानिरस्तीशत्र न संशयः. अतएव तां कर्तुंश्रुत्य साधुवरा ज्ञान-
यज्ञातेरदाषयानि कार्याणि कुर्वन्ति. नहि केवलं सपस्यात् एव
ध्रुवस्याद्यप्यस्थानमाप्तिरमविष्यदिति स भगवद्भक्तस्यै नारदमुक्ति
जाह्वयन् । अहं वेदमलौकिकं कर्म कर्तुंनिच्छामि. कः पाकान्त-
रामलाभारता विहीभरप्रकृतयो चवनराजाः, कः चाहं धुद्रोऽमदायध.
सम्नातमन्भारतोद्धाररूपमलौकिकं कार्यं कर्तुंनिच्छामि मयाऽऽप्तौ
सर्वसामर्थ्यशालिनी परमात्मशक्तिरामसात्करणीया. तयाऽर्जु
प्रथमतः कश्चन भगवद्भक्तो गुरुः कर्त्तव्यः. सागैर्दसैरान्
यथाऽऽप्यस्थितस्य सैन्दव्य दुर्दसा जादने, यथा वा कर्त्तव्यै

भीतः क्रमेणोत्तमोत्तमानगणितसेनासंभारान्वितान् सेनापतीन् शिव-
राजस्य नाशार्थं प्रैषयन्, परन्तु तान् सर्वानपि निहृत्य श्रीशिवराजो
राष्ट्रमुक्तः सूर्यइवाधिकतरमुद्भूतः ।

एकदा कश्चन परमभक्तो हरिदासः श्रीशिवराजस्य राजधानीमा-
जगाम. शिवराजस्यं सत्कृत्य हरिकीर्तनभयणेच्छां पक्वे. शिव-
राजस्य निसर्गेत एव हरिकीर्तनभयणे साधुवरसमागमे भगवन्मा-
मपहणेऽतीव लोलुप आसीत्. स यथावकाशं विख्यातानां साधूनां
दर्शनार्थं तन्निवासं गत्वा तान् यीक्ष्य सदसानाशीर्वादान् जमाह,
अहम्. स च हरिदासो भुवःपरितं तथा न्यरूपयद्यथा तस्मिन्नेव
क्षणे तच्छरितामृते क्षुण्वतः शिवराजस्य मनसि 'यत्किंचिदपि
अलौकिकं कृत्यं भगवत्कृपां विना कर्तुंमशक्यं, भगवत्कृपा च
केवलं भगवद्भक्तद्वारेणैव भवति' इति सिद्धान्तो षट्मूलो बभूव.
समाप्ते च हरिकीर्तने सं हरिदासं सत्कारपूर्वकं विस्तृत्य शिवराज
एवापी व्यचिन्तयन् 'इह ब्रह्माण्डेऽष्टौकिञ्चसामर्पणादिनी परमा-
त्मशक्तिरसीत्यत्र न संशयः. अतएव तां वदीहृत्य साधुवर मान-
वजातेरदाकथानि कार्याणि कुर्वन्ति. नहि केवलं सपस्यात एव
भुवस्याक्षप्रस्थानप्राप्तिरभविष्यत् इति स भगवद्भक्तवरे नारदमुनि
नाछुष्यत ? अहं चेदमलौकिकं कर्म कर्तुंनिच्छामि. कः पापान्त-
रागसाभारना दिहीधरप्रभृतयो षवन्तयाजाः, कः पाहं क्षुभ्रोऽस्तदाकथ.
सत्प्राप्तमन्त्रभारतोद्धाररूपमलौकिकं कार्यं कर्तुंनिच्छता मयाऽऽदी
मर्षमामध्येशालिनी परमात्मशक्तिरामसात्करणीया. तथाकर्तुं च
प्रथमतः कश्चन भगवद्भक्तो गुरुः कर्णीयः. मार्गदर्शकान्
यथाऽरण्यस्थितस्य सैन्यस्य दुरंता जायते, यथा वा कर्णधारं ।

धृतनिष्कोपरद्वस्तं यवनमुख्यं निर्भत्सयन् सहस्राऽधमारहागच्छन् .
यवनमुख्योऽपि 'अयं निवानिर्गच्छति मनिषप्रीतेन' इत्याशेषान्
महता जवेनानुद्भाव. मर्षेऽवशिष्टा अपि यवताः म्यमुख्यस्य मार्ग-
मेवान्वमरन् . तदेतत्सर्वं साक्षात्कुर्वन् शिवराजः केवलमस्य साधुर-
स्य प्रार्थनया साक्षाद्दृष्टिलेहो न मदीयं रूपं धृत्वाऽहं रक्षित इति मन्वा-
नस्तां धैतन्यशक्तिमात्मसात्कर्तुं गुरुशरणीकरणाय निश्चयमकरोत् .

निश्चिते गुरुकरणे शिवराजो भूयो मनश्चिन्तयन्—भगव-
दूक्तौ तु साम्प्रतं मुकारामा रामदासानप्यतीत्य वर्तन्ते. परन्तु
रात्रिदिवं केवलमीश्वरनाममहणासनेऽभ्यस्तेभ्यो न लौकिकं कार्यं
भवेत् . यद्यपि तैर्बन्दीकृता परमात्मशक्तिरेवालौकिके भारवोद्धाररूपे
कर्मणि मम सहायेत्यत्र न मम संशयः, परन्तु तां परमा-
त्मशक्तिं बन्दीकृत्य साक्षात्प्रवहारे समुपयुंजान एव गुरुर्ममाभीष्टः .
सथादि द्विविधा हरिभक्ताः. केचन हरिबीरगादिना लोकोद्धारं
कुर्वन्तस्तां परमात्मशक्तिं बन्दीकृत्य तत्रैव रमन्ताः संसारचिन्ता-
यामुदासीनाः. अन्ये च परमात्मशक्तिं बन्दीकृत्य तां लोकोद्धाररूपे
कर्मण्युपयुंजानाः. तत्राप्ताः सर्वोत्कृष्टास्तथाऽन्त्या अपि. जात्राणी-
यानपि नीचोत्तमभावः. वभावपि लोकोद्धाररूपं कार्यं कुर्वन् एव.
तपोपदेगादिना, साक्षात्त्वकर्मणा वा! परन्तु यो हि साक्षादेव जग-
दुद्धाररूपे कर्मणि प्रवृत्तलो न साक्षादेव जगति कर्मकारी गुरुः कर-
णीयः. अयं च तपोर्भेदः शिष्यप्रवृत्तिभेदात् स्वतः. अहं तु भारत-
भुवं पारसंभ्यषंभान् साक्षादेवोद्धारिष्वन् रात्रिदिवं प्रवठे. सोद्द-
रिष्व् कर्मणि साक्षादेव मम साहाय्यं कुर्यान् न एव मया गुरुः
करणीयः. मुकारामसाधुरस्य केवलं पंढरपुरे निवसन्तो हरिभेद

अयकूलो नदीमुत्तीर्य ययौ. स्वरितमेव तं यवनं निहत्य ब्राह्मणं
 कलहकारणमवृष्टन्. स तु विप्रो भयेन कम्पमानो पट्टांजलिः—
 राजन् ? अहं च मध्याह्नसंभ्योपासनार्थं नदीतीरमागतः. संभ्यो-
 पासनेऽर्धसमान एवैव पापी यवनः सद्यो हताया गोधर्मं गृहीत्वा
 समागतोऽथ महता वेगेन तव्याक्षिपन्. तेन चोन्धितं जलं मदीयं
 शाश्वमदूषयन्. अहं तु कोपाकूलोऽपि पीटामीत्याऽभुं यवनं 'किमिति
 महता वेगेन त्वं गोचर्मात्रं प्राक्षिपः' इत्याहृष्टम्. क्षत्रियभेद्ये ? अनेन
 सात्विकवचनेनापि संजातकोपोऽयं नीचो यवनो मामेव धूष्टय
 हस्तपादेनाताडयन्. अहं च प्रतीकारात्मर्षः केवलं परमेभरमेवा-
 स्थात्वंकटान्मोषयितुं मार्षयामास. कर्णार्देण जगदाहृष्टेनैव त्वं
 प्रेषित इत्यवदन्. शिषराजस्तु तं ब्राह्मणं नगरहृत्य 'यदि त्वं प-
 तीरमागमिष्यसि तदा दक्षिणागमि लम्पस' इत्युपलैकेन हस्तेन
 गोभक्षकयवनशोणितदिग्धं त्वं विभदपरेण हस्तेन सूचमानः
 स्वस्यात्मजागरणम्.

वाचकाः ? अर्थानु परिपूर्णाया नद्यास्तरणं मात्र न सुकरं कर्म.
 तत्रापि स्वरितेन. तस्यापि सञ्चितपरमेनानुष्ठितमिति भवन्त एव
 विदांशुर्षन्तु यन् विपती वा धर्मत्रिपता दीनदयालुता शिषराजस्या-
 सीत्. तत्रश्च मिथ्या गृहीत्वा निवृत्ताः भीषरस्याग्निः द्विप्रं परिधा-
 नवस्त्रमवलोक्य 'शिषराजं ? किमर्थं स्वमथाह्लाः ? इवरेण संतप्तोऽसि.
 प्रथमं शरीरपालनं ततोऽनुष्ठानादिकमित्यवदन्. शिषराजस्तु स्वात्म-
 श्लाघामीत्या सत्यं वृत्तमवचयन् 'धर्मोचरन्ते शरीरमतोऽह्मह्यान्'
 इति जगाद्.

वाचकाः ? ये सन्तु शौचिकचरितिलाभादेव . . .

भयङ्गुलां नदीगुणीर्यं ययौ. त्वरितमेव तं यवनं निहत्य ब्राह्मणं
 कलहकारणमपृच्छन्. स तु विप्रो भयेन कम्पमानो घट्टांजलिः—
 राजन् ! अहं च मध्याह्नसंध्योपासनार्थं नदीतीरमागतः. संध्यो-
 पासनेऽर्धसमाप्त एवैव पापी यवनः सद्यो हताया गोक्षर्मं गृहीत्वा
 समागतोऽत्र महता वेगेन तत्राक्षिपन्. तेन चोरित्तं जलं गदीयं
 गात्रमदूषयन्. अहं तु कोपाकुलोऽपि पीडामीत्याऽमुं यवनं 'त्रिमिति
 महता वेगेन त्वं गोचर्मात्रं प्राक्षिपः' इत्यागदम्. क्षत्रियभेष ? अनेन
 सात्त्विकवचनेनापि संजातकोपोऽयं नीपो यवनो मामेव धूलृत्य
 हस्तापादेनाताडयन्. अहं च प्रतीकारासमर्धः केवलं परमेश्वरमेवा-
 खात्संभटान्मोषयितुं प्रार्थयामास. कर्णार्द्रेण जगत्पालकेनैव त्वं
 भेषित इत्यवदन्. शिवराजस्तु तं ब्राह्मणं नमस्कृत्य 'यदि त्वं पर-
 तीरमागमिष्यसि तदा दक्षिणामपि क्षप्यस' इत्युक्त्वैकेन हस्तेन
 गोभक्षकयवनशोजितदिग्धं राज्ञं विभ्रदपरेण हस्तेन दूषमानः
 स्वस्थानमाजगाम.

वापकाः ? वर्षासु परिपूर्णया नद्यास्तरणं माम न सुखं कर्म.
 तत्रापि स्वरितेन. तथापि त्रिष्टवराजेनानुष्ठितमिति भवन्त एव
 विदांशुर्वन्तु यन् विन्यती वा धर्मप्रियता दीनदयादुता शिवराजस्या-
 चीन्. ततश्च भिक्षां गृहीत्वा निवृत्ताः भीपरस्वामिनः द्वित्रं परिधा-
 नवस्त्रमवलोक्य 'शिवराज ! विमर्धं त्वमद्यात्वाः ? स्वरेण संतप्तोऽसि.
 प्रथमं शरीरपालनं ततोऽनुष्ठानादिकनित्यवदम्. शिवराजस्तु स्वाप्-
 न्नापाभीत्या सत्यं वृत्तमकथयन् 'धर्मोद्यन्तं शरीरमतोऽस्मत्त्वान्'
 इति जगाद्.

वापकाः ! वे तसु लौकिकीर्तिहाभावैश्च ~ ~ .

नयवृद्धां नदीशुशीर्यं ययी. त्वरितमेयं नं ययनं निदृत्य ब्राह्मणं
 छलद्वारणमभूच्छन्. न तु विप्रो भयेन कम्पमानो घटांजलिः—
 उजम् ? अहं च मध्याह्नसंध्योपासनार्थं नदीतीरमागतः. संध्यो-
 गगनेऽर्धसमात्र एवैष पापी ययनः सद्यो हताया गोधर्मं गृहीत्वा
 उमागतोऽत्र महता वेगेन तत्प्राक्षिपत्. तेन चोरियतं जलं गदीयं
 गात्रमदूषयत्. अहं तु कोपाकुलोऽपि पीडाभीत्याऽमुं ययनं 'किमिति
 महता वेगेन त्वं गोधर्मात्रं प्राक्षिपः' इत्यगदम्. क्षत्रियभेद ? अनेन
 तात्त्विकवचनेनापि संज्ञानयोपोऽयं नीचो ययनो गामेव गृह्यते
 दृष्टपादेनाताडयन्. अहं च प्रतीकाराममर्थः फेबलं परमेश्वरमेवा-
 रमास्तं घटान्मोचयितुं मार्थयामास. करुणाद्वेण जगत्पालकेनैव त्वं
 प्रेषित इत्यबदम्. शिवराजस्तु तं ब्राह्मणं नगच्छत्य 'यदि त्वं पर-
 तीरमागमिष्यसि तदा दक्षिणामपि लप्स्यस' इत्युपत्येकेन हस्तेन
 गोभक्षकयवनशोगितदिग्धं स्वतः विभ्रदपरेण हस्तेन शूषमानः
 स्वस्थानमाजगाम.

वाचकाः । वर्षासु परिपूर्णाया मत्तास्तरणं नाम न मुकरं कर्म.
 तत्रापि स्वरितेन. तथापि तरितवराभेनानुष्ठितमिति भवन्त एव
 विदांशुर्वस्तु यन् कियती वा परमियता दीनदवाहुता शिवराजस्वा-
 शीत्. तत्रापि मिश्रां गृहीत्वा निवृत्ताः भीषरत्वाग्निः द्विजं परिधा-
 नवक्षमबलोक्त्य 'शिवराज ! विमर्धं त्वमयात्राः ! स्वरेण संतप्तोऽमि-
 मयमं दारीरपालनं ततोऽनुष्ठानारिक्मिल्लवदम्. शिवराजस्तु स्वात्म-
 न्प्रयाभीत्या सत्यं वृत्तमब्रवीत् 'यमोऽन्तं दारीरमतोऽमकाय'
 इति जगात्.

वाचकाः । ये एतु औचिकीतिहासवेषेण सन्ति.

सत्वरं प्रप्रेक्षितश्च प्रपन्नित्तप्राय शिवराजाय तत्पत्रं ददौ, शिवराजस्य तत्पत्रं शिरसा गृहीत्वाऽनुवाच य एवमातरं पश्चिन्वाऽभावयन्, वाचकाः । अत्रिमधुरविन्यासं, स्पष्टतरुवर्तन्व्योपदेशं, तत्पत्रमस्तीत्यत्र न संदेहः नारतश्चेत् तत्र—

सीर्षस्थानानि धरानि । विप्राशासाश्च दूषिताः ।
 राममा दूषिषी ज्ञाता । धर्मोऽज्ञात्तामरोपताम् ॥ १ ॥
 राममे भूतले जाम्नि । यो धर्मं परिपालयेन् ।
 देवभेनुद्विजादीनां । पालनायामधीत्मनुः ॥ २ ॥
 राज्ञनाम्तर्गणो रामः । वर्तुं नन्दैव्यासतः ।
 रामस्ते भारते कर्षे । धर्मंश्च प्रच्छवं गतः ।
 महाराष्ट्रे त्ववशिष्टोऽसौ । इन्द्राहाय्यमपेक्षते ॥ ३ ॥

वाचकाः । भीममर्षेणपस्याचरणानन्तरं राममार्योवर्तवाच्यं विधाय पद्मबलोकिनं तत्र पत्रे स्पष्टमेव लिखितमग्नि, एतत्पत्रमेव तदानीं भीमदी भगवत्सर्वस्य विधित्वासीत्विद्यती विपत्तिषां प्रणनां, भीमराजभाषमोचता इति सर्वं बोधयति, वाचकाः । धन्दाभ्ये जना ये तादृशविपत्तिवासेऽपि स्वदीलरक्षणार्थं प्रादुर्भवन्त, अस्तु.

अथ तेन राजा शारदं दृष्टः 'हं शान्तिं साग्रमनं भीममर्षचरणा' इति न लिप्य। भीममर्षोश्च वाचकश्चमिद्विदित्तमोऽव्ययम् राजा शिवस्य नरसैन्यार्थं कृतमिधयो द्वितीयदिने वाचकमर्षं गत्वा स्फुल्लं ममगृह्य मदे वर्तमानावकादेरी 'हं साग्रमनं मर्षचरणाः' इति वदन्त, अत्रादेरी तु 'भीममर्षः' शिवराजार्थे लिखितम्, अथुमेव दुष्प्रतिदि। ऐतिनं यत्तुत्तरं गृहीत्वा इन्द्रान्तस्तानि एव गता' इति विदेत्पुस्तकम्. शिवराजस्य भीममर्षं

सानन्दाः—शिवराज ? त्वं स्वप्नेण सममेषागतः. अस्तीव त्वरा
 कृतेत्यवदन्. शिवराजोऽपि भीममर्धानां प्रत्यक्षं तपस्यासामर्ध्वं
 लोकोद्धारणत्परतां च प्रेक्ष्य संजातप्रमोदातिरेकः सगद्गदं—भीपरणा-
 नामेवेयं कृपा, अहं चापराधीति जगाद. ततः भीममर्धेषु—अस्माभि-
 र्दर्शनं इत्या प्रसादश्च विस्तीर्ण इति यदत्सु सत्सु शिवराजः रिप्र-
 मनाः—सद्गुरो ? प्रसादश्च गया पूर्वमेव लब्धः. अयं च दासो
 गुप्ताकमनुपद्वेण संपादितात्मशक्तिरलौकिकं कार्यं कर्तुं वाञ्छति.
 तदनुग्रहदानेनोद्दरणीयोऽयं जन इति साधु विज्ञापयामास.
 भीममर्धाश्च शिवराजस्येमां विद्वन्नि निशम्य सस्मितवदनाः कल्या-
 णस्याग्निनां मुपं निरेक्षन्व. सेऽपि सत्वरमेव—यज्ञा शिवः
 केचलं शिवावतारो लोकोद्धारार्थं प्रयत्नमानस्तस्मिन्नेव कर्मणि
 लोकसाहाय्यमपेक्षते. धीरुपुपतेरप्ययमेषाऽभिप्रायोऽस्तीति जगदुः-
 भीममर्धाश्चेदं कल्याणस्याग्निनामनुकूलं पापकं निशम्य सानन्दाः
 'वर्हि वाप्रवृत्ता' इत्याशावयन्. कल्याणस्याग्निभिः 'पूजासाहित्य-
 मग्नि न वेति' वृष्टः शिवराजः क्षीणमेवाश्वत्थरोहं प्रेषयित्वा कृत्स्नं
 पूजासाहित्यमानयत्.

अथ दिवाकरभट्टे पूजां कथयति सति निवृत्तज्ञानः शिवराजः
 भीममर्धान् पूजयितुं प्रातभव. यथाविधि च भीसद्गुरून् पूजयित्वा
 चम्राळंकारदीन् समर्थं मुवर्णदक्षिणां च विवतार. निवृत्ताश्च
 भीममर्धान् तत्सर्वमपि द्रव्यमितस्ततो यने विशिष्युः. त्रिचिद्जापा-
 लकेभ्यश्चाऽदुः. ततः भीशिवराजं महामंत्रमुपदिश्य तत्प्रोषदेशं
 चक्रुः. यज्ञा च सन्तुष्टान्तःकरणो धन्यमात्मानममन्यत. भीमम-
 र्धाश्च शिवराजाय प्रसादत्वेन 'भीफलं, मुष्टिमात्रं मृत्तिकां, मुष्टि'

अथ मध्याह्नकाले प्रथमत आरभ्य सर्वं वृत्तं शिवराजः भीम-
मर्षेभ्यो न्यवेदयन्. तन्निराग्य परं मन्तुष्टाः भीममर्षाः 'शिव-
राज ! त्वद्भक्तेनैव भीरामचन्द्रो म्लेच्छाप्रानयितुमिच्छतीति' ज-
गदुः. चतुर्धरिवरो सर्वान् भोजयित्वा प्रत्यागमनायाहापयन्. त-
दानीं शिवराजः साधुलोचनः पुनरपि निव्यदर्शनाय प्रार्थयामास.
भीममर्षा अपि—वाम ! शिव ! कार्यकाले संनिहित एवाहं.
त्वं तु महत्तं मंत्रबन्धनं प्रतिदिनं पूजयेत्प्राणिषुः. ततश्च सर्वे
गृहीतगमनानुज्ञाः भीममर्षपरणानां गुणगणं वर्णयन्तः प्रत्यागद-
दुर्गमागच्छन्. शिवराजश्च स्वगृहमागतः स्वमात्रे जिजादेव्यै सर्वं
वृत्तं निवेत्त भीममर्षैः प्रदत्तं प्रसादं दर्शयामास. साऽपि साह-
समलौकिकं प्रसादं शीघ्रं विगिता जिजादेवी गृहमभिप्रायम-
वृणुत्. शिवराजोऽपि—मातः ! मृत्तिकादानेन भूमिहाभः, अध-
गददानेनाधवल्लभः, पाषाणमण्डदानेन दुर्गलाभो भवेदिति
भीममर्षैर्गोष्ठितमित्यकथयन्.

षाषकरः ! एषं व्रजेण शिवराजः भीममर्षानामनुपदं दूरित्वा
कृतकृत्यो महान्नि कार्यान्पचरोत्. येन च सामान्यभाणवर्षे
तदीये वशो निव्यनिबंधं प्रगतात्. अहम्यन्त च जिजादुर्गर्षीश्वर-
प्रभृतयो यवनराजाः. शिवराजोऽपि सथाववाहं भीममर्षानां ह-
दानं कृत्वा तैः कथितं हाताशुतं निरीय दिगुजान्तःहरयः
परं मनन्द.

(२)

षाठवाः ! इत ऊर्ध्वं भीममर्षपरणेषु भीतिवृत्तस्य शिवः
भक्तिरार्भीरिति कथाभिः कथयितुंकारयते. सज्जनाः !

गच्छामीति द्रष्टुमिच्छति चेदागच्छेत्युक्त्वा प्रतापगददुर्गस्योर्ध्वतरे प्राकारे निहितपादायाः क्षणादेशादप्यर्ता लेभिरे. शिवराजश्च मम स्वपत्नीभिः केवलं दिव्यं तेजः पश्यन्विस्मित आत्मानं तादृश-दिव्यगुरुदाभेन धन्यं मन्यमानः शयनागारमागत्य सुप्तेन मुष्याप.

भीसमर्थोश्च शिवराजं महामंथजपानुष्ठानेन विद्युद्दान्तःकरणं पश्यन्तः केनचित्प्रसंगेन तत्त्वोपदेशं कर्तुमैच्छन्. यतस्ते तत्त्वोप-देशं विना नालौकिकदार्ढ्यकरणे सामर्थ्यमिति सम्यग्जानन्, एवं-स्थिते भीसमर्थानां मातरि दिवं गतायां शिवराजः समर्थदर्शनार्थ-माययौ. कुशलप्रभेषु पृष्ठेषु राजा भीसमर्थान् प्रति 'जन्मनः विमूलको ह्यमः' इति पप्रच्छ. भीसमर्था अपि 'अयमेव समयस्त-त्त्वोपदेशस्य' इति मन्यमानाः—वत्स ? शिव ? जन्मलाभस्य मूलं कारणं वासनाः. वाधानादिमोद्गूढिकाः. एताश्च वासना विषयोपभो-गेन वर्धमाना अतिविशालपाना इव निवर्तन्ति जीवं. एवमगजित-जन्मपक्षेषु भ्रमन्नपि विविधदुःखरासीननुभवन्नपि वासनाक्षरं न जीवो लभते. अथ पूर्वपुण्यसंपत्त्याद्वा भोगभोगाद्वा कस्यचिर्जीवस्य वासनासु द्वेषो जायते. जाते द्वेषे साः परिहर्तुं स गुरुमेव क्षरणं गच्छति. गुरुश्च तत्त्वोपदेशपुरःसरं माधनादि कथयित्वा तस्य दुःखं दूरीकरोति. वत्स ? शिवराज ? अथ प्राथमिकप्राभ्यासः—यतो यतो वासनोदेति तवः सा परिवर्त्ये स्वावासं प्राप्नीया. अयं प्राभ्यासः सततं करणीयो येन वासनानां समूलं क्षयो भविष्यति. नद्यासु वासुनासु जन्मलाभो न भवति. अतएवायं जीवो मद्भा-भिन्नोऽपि तादृगाद्गुरुवासनाकान्तो न लभते तादृगी शक्तिः. प्रमुह-यो हि जीवः स्ववासनाः क्रमेण न्यूनीकरोति स एवालौकिकं

यामि. तात ? एष दुःसह उदररोगः, एष कदापि न शाम्यति.' इति कथमपि महता कष्टेनावदन्. अथ दुःखातुने साधुलोचने शिवराजे 'शुरो ? यद्यस्य किञ्चिदुपशामकमौषधं स्यात्तदा कथनीयं, अहं च तत्संपादयामीति' पदति सति, भीममर्षोः 'हा हन्त वत्म शिवराज ! अरूयेक उपायः, परन्तु सोऽमत्स्य एव. यदि तु तत्कथने तवामह एव चेन् केवलं व्याप्रीदुग्धमेषाश्रौषधत्वेनो-पयुग्यते नान्यत्किमपीत्यथाविपुः. भुत्वा चेद् वाक्यं व्याप्रीदुग्धा-नयनप्रवृत्तं शिवराजं भीममर्षोस्तथैव करुणया वाचाऽभ्युवन्-रा-जन् ! शिवराज ! अहमग्नि भागवद्भक्तः, केवलं शरीरयात्राला-भार्थमेव विचरामि. बहूनां पालयितुम्न इ प्राणा असाधारणा एव. तानमूल्याग्र मम हृते त्वं त्यक्तमर्हसीति. तदिदं भीममर्षोनां वाक्यमधुत्वेव भाण्डं गृहीत्वा वने संचरति भीसीठानाथ इव भीशिवराजेऽतिनिविडस्थानाहं व्याप्रीदुग्धं पुरस्तादगच्छाम्. तौ वीक्ष्य जातानन्दः स शिवराजस्तत्स्थलं प्रविश्य व्याप्रीमन्वेष्यन्. अचिरादेव घालकरध्रुणाय महता जवेनागच्छन्ती क्रोधातिरेकर-त्तनयनाऽजोशन्ती सा व्याप्री शिवराजं कण्ठदेशेऽगृह्णान्. शि-वराजरतु तेन दिग्गपगुनाऽप्रान्तोऽपि नाविभेत्.

अथ निरुद्धेऽपि कण्ठदेशे शिवराजः स्वस्थमनाः—सातव्याञ्चि ? गुरुपरणरोगनिवृत्त्यर्थं स्वर्दीयं दुग्धमाहर्षुमहमथागतो ननु स्वर्दी-ययात्कनयनार्थं. तत्रसीद. रेदि त्वं दुग्धमिति तथैदमुवाच. तत्रश्च तग्निभेष राजे विस्मृताभभावा मा व्याप्री परमप्रीत्या शिवराजस्य गात्रमोद्. शिवराजोपि यथेष्टं धेनुवत्तं व्याप्री दुग्धा पयोत्रं दुग्धं धेभे. तदानीमेव स 'मन्तोऽपि यत्

तस्मन्तः 'यो हि नारायणः सर्वेभ्योऽन्नजलादिकं प्रत्यहं वितरति स तुभ्यमपि दद्यादिति' प्रुवाणाः काष्ठदण्डेन समीपं पाषाणमपमार-
यामासुः, तस्मिन्नेव क्षणे प्रससार तन्नात्स्थानाच्छीतमधुरो जलनि-
र्हरः, राजा च स्वसेवकाच्छर्करां गृहीत्वा त्रुदुकं पीत्वा समतुष्यत्.

शिवराजः भीसमर्घानां निर्व्यं मांनिध्यमैच्छन्, तदनु रूपं वि-
ज्ञप्त्वा अपि भीसमर्घास्तदिच्छां न सफलयामासुः, तथापि शि-
वराजोऽनिराशः पुनरपि स्वाभयाम्नातिदूरे परळीदुर्गे निवासार्थं
प्रार्थयत्, भीसमर्घा अपि शिवराजभक्त्या वशीकृतास्तां प्रार्थनामंग्ति-
षक्तुः, शीघ्रमेव च ते परळीदुर्गभागत्यावसन्, तस्य दुर्गस्य नामापि
'सञ्जनगड' इति नूतनमेवास्थापयत्.

याचकाः ! एवंश्रेणेन निरपेक्षा वनवासिनोऽपि भीसमर्घाः
पेवले शिवराजेन स्वभक्त्या वशीकृत्य स्वसंनिधौ स्थापिताः.
पश्यत भक्तेरलौकिकी शक्ति ! अस्तु.

एकदा शिवराजो नियमानुसारेण गुरुवासरे भीसमर्घानां दर्श-
नार्थमागच्छन्, पृष्टशुशलञ्च 'भम सावपादाः शहाजीराजाः समं
भन्नात्भिर्युष्मदर्शनार्थमागन्तुमनुशां वाञ्छन्ति' इति निवेद्या-
मास, भीसमर्घा अपि तां विज्ञप्तिं सानन्दं स्वीचक्रुः.

अथ लब्ध्वा भीसमर्घचरणानामनुशां दर्शनार्थमागताः भीशि-
वराजस्य सावचरणाः भीराहाजीराजास्तथा मातरो जिजादेवीतुहा-
देवीप्रभृतयः भीसमर्घान्विषयिष्यदपूजयन्, अन्ते च भीराहाजी-
राजा मुकुलितहस्तकमलाः भीसमर्घानुद्दिश्य—'गुरुचरणाः ? अहं
च विजापुराधिपस्य सेवको भूत्वा तत्रैव निवसामि, एष च शिव

हमन्तः 'यो हि नारायणः सर्वेभ्योऽभ्रजलादिकं प्रत्यहं वितरति स
नुभ्यमपि दद्यादिति' मुवाणाः काष्ठदण्डेन समीपं पाषाणमपसार-
यामासुः. तस्मिन्नेव क्षणे प्रसमार तस्मात्स्थानाच्छीतमधुरो जलनि-
संरः. राजा च स्वसेयकाच्छर्करां गृहीत्वा तदुदकं पीत्वा समगुप्यत्.

शिवराजः भीसमर्थानां निर्दयं मांनिभ्यमैच्छत्. तदनु रूपं वि-
ग्रहा अपि भीसमर्थास्तदिच्छां न मपल्लयामासुः. तथापि शि-
वराजोऽनिराशः पुनरपि स्वाध्यामातिदूरे परच्छीदुर्गे निवासार्थं
प्रार्थयत्. भीसमर्था अपि शिवराजभक्त्या बर्षाहृतास्तां प्रार्थनामंगी-
षन्तुः. शीघ्रमेव च ते परच्छीदुर्गमागत्यावसन्. तस्य दुर्गस्य नामापि
'सञ्जनगड' इति नूतनमेवास्थापयन्.

षापकाः ! एवंक्रमेण निरपेक्षा वनवासिनोऽपि भीसमर्थाः
पेषलं शिवराजेन स्वभक्त्या बर्षाहृत्य स्वसंनिधौ स्थापिताः.
पश्यत भक्तेरलौकिकी शक्ति ! अस्तु.

एकदा शिवराजो नियमानुमारेण शुरुवासरे भीसमर्थानां दर्श-
नार्थमागच्छत्. पृष्टदुःखम् 'मम तावपादाः शाराजीराजाः समं
जन्मानुभिर्गुण्यदर्शनार्थमागन्तुमनुतां वाञ्छन्ति' इति निवेद्या-
मात्. भीसमर्था अपि तां विशन्ति शानन्दं स्वीषन्तुः.

अथ लब्ध्वा भीसमर्पणानामनुतां दर्शनार्थमागताः भीशि-
वराजस्य तावपरणाः भीराहाजीराजालया भावरो विजारेर्वातुका-
देवीप्रभृतयः भीसमर्थांन्विधिबद्धपूजयन्. अन्ते च भीराहाजी-
राजा मुकुलितहृत्कमटाः भीसमर्थानुद्दिश्य- 'शुरुपरणाः ।
च विजापुराधिपस्य सेवको भूत्वा तत्रैव निवसामि. एव च

स्थापयति. सैषा यथा चिरं सिंहासनासीना स्यात्तथा युष्माभिर्यत-
नीयमिति. तामेनामाज्ञामंगीकृत्य गागाभट्टः समं शिवराजेन
राज्याभिषेकवेलां निरणयन्.

ततश्च—भीशिवराजः मर्षमितिवृत्तं निवेदयितुं भीममर्षानां स-
न्निधिमागतस्तानित्थं विशापयामाम. गुरुपादाः ? दाम्भ्य सर्वे
मनोरथाः परिपूर्णकल्पा एव. युष्मच्चरणकृपया म्लेच्छपट्टकनिषा-
रणरूपा धीर्युपतिसेवाऽपि यथाशक्ति कृतैव. परन्त्वद्यापि एकः
संकल्पोऽवशिष्टस्तं च पूरयितुं गुरुचरणा एव समर्था इति. भीस-
मर्षश्च तन्निवेदनार्थमाज्ञतः 'यदीयकृपयेद् सर्वं राज्यं लब्धं तानेष
प्रथमतो राजासने स्थापयितुमिच्छामि. तदर्धं च चिरं धृनोऽपि
एव जटाकलापोऽवनारणीय एव' इति कथयामाम.

इमाद्यपूर्वा विशक्तिं निशम्य परं विस्मिताः भीममर्षाः—'शिव-
राज ! किं समानुष्ठानविरोधेन स्वया लब्धं. वृथैव नित्यमन्निरोधः
कृतः. अस्तु. यद्येतावदेव ते संतोषमदा स्वीकृता तव प्रार्थनेति ज-
गदुः. तामनुष्ठां समाकर्ण्य संतुष्टः शिवराजः प्रथमं पादच्छमटमा-
गत्य भीममर्षचरणान् यथाशास्त्रं सर्वैराजोपचारैर्भूषणैश्चालङ्कृतान्
भिदासने स्थापयित्वा स्वयं तान् सैवक इवासेषत. ततश्च तेषाम-
नुष्ठया स्वयं राजधानीमागत्य स्यात्मानमप्यभिषेचयामास.

वापकाः ! सर्वेषु कर्तव्येषु साधूनां स्वयत्तपालनमस्मीष्टवमिति
सार्पजनीनम्. एवंस्थिते भीममर्षैः केवलं भीशिवराजस्य सन्तो-
षार्थं स्वयत्तं सन्दधित्वाऽपि राजोचिताः सर्वे राजभोगाः स्वीकृताः.
क खलु नित्यमन्निरोधः भीममर्षाः, क ख तादृशा विपविज्जो-
यिता राजभोगाः, तथापि केवलं शिवराजसन्तोषार्थमेव तेः स्वी-

स्थापयति. सैषा यथा चिरं सिंहासनासीना स्यात्तथा युष्माभिर्यतनीयमिति. तामेनामाज्ञामंगीकृत्य गागामट्टः समं शिवराजेन राग्याभिषेकवेलां निरणयन्.

ततश्च—श्रीशिवराजः सर्वमितिदृष्टं निवेदयितुं श्रीममर्षानां सन्निधिमागतस्तानित्थं विज्ञापयामाम. गुरुपादाः ? दामस्य सर्वे मनोरथाः परिपूर्णकल्या एव. युष्मच्चरणकृपया म्लेच्छकंटकनिवारणरूपा धीरक्षुपतिसेवाऽपि यथाशक्ति कृतैव. परन्त्वद्यापि एकः संकल्पोऽवशिष्टस्तं च पूरयितुं गुरुचरणा एव समर्था इति. श्रीममर्षैश्च तन्निवेदनार्थमाज्ञप्तः 'यदीयकृपयेद् सर्वं राज्यं लब्धं तानेष प्रथमतो राजासने स्थापयितुमिच्छामि. तदर्थं च पितं धृतोऽपि एष जटाकलापोऽवतारणीय एव' इति कथयामास.

इमामपूर्वा विस्मितिं निशम्य परं विस्मिताः श्रीसमर्षाः—'शिवराज ! किं ममानुष्ठानविरोधेन त्वया लब्धं. वृथैव नित्यत्रमविरोधः कृतः. अस्तु. यद्येतावतैव ते संतोषस्तदा स्वीकृता तद्य प्रार्थनेति जगद्गुः. तामनुज्ञां समाकर्ण्य संतुष्टः शिवराजः प्रथमं चापलमट्टमागत्य श्रीसमर्षचरणान् यथाशास्त्रं सर्वैराजोपचारैर्भूपर्षिघातंकृतान् सिंहासने स्थापयित्वा स्वयं तान् सेवक इयामेवत. ततश्च तेषामनुज्ञया स्वयं राजधानीमागत्य स्वात्मानमप्यभिषेचयामास.

याचकाः ! सर्वेषु कर्तव्येषु साधूनां स्वप्रतपालनमस्मीष्टतममिति सार्यजनीनम्. एवंस्थिते श्रीममर्षैः केषलं श्रीशिवराजस्य सन्दोषार्थं स्वप्रतं दण्डवित्त्वाऽपि राजोचिताः सर्वे राजभोगाः क. एतु नित्यमन्वचारिणः श्रीममर्षाः, क च तादृशा चिता राजभोगाः, तयारि केषलं

जस्य मायापाशस्तानपि बद्धीषकार' इति, उद्धवस्याग्निरोऽपि 'किन्ना-
 प्राध्वर्य ! भीरामर्धानामपतार एष भीरुशिवराजं पुररुह्य रानात्तन-
 धर्मोऽदारार्धमारसीत्. साग्रतं तु पुण्यश्लोके शिवराजे दिवंगते
 भीरामर्धा अपि शीघ्रमेव रागपतारं समापदिष्यन्तीति मन्ये, इत्य-
 योषम्.

वाचकाः ! निरिच्छानां तत्त्वज्ञानिनां भीरामर्धानामपि नेत्रवि-
 ष्णो यदर्थं पैतुः स पुण्यश्लोकः शिवराजः कथमारात्तमिमंसां
 भीरामर्धानां च प्रीतिः किपत्यासीदिति बभुवुः नास्त्यावश्यकता.
 धन्यः स पुण्यश्लोको पुभिस्त्रिरासिमः शिवराजः, धन्याश्च ते
 भीरामर्धाः, उभापि असौकिवापेयेति मन्ये.

(४)

राजानाः १ न वेपथं भीरामर्धाः शिवराजं प्रति तद्वोपदेशं
 वा व्यवहारशिक्षां मोपरिहात् विंशु वृद्धो यानि वाचकानि गर्वादीनि
 तेभ्योऽपि शिवराजमरक्षत. तदेतत्त्वानिचिदुदाहरणान्पुराहृत्य नि-
 वेद्यगि.

एकदा हुकेरीप्रान्ते रामानगहन्यामकं महादुर्गं भीरुशिवराजेन
 विरचयितुं मारुषं. तत्र दुर्गेषु पुरणादनिप्राधीनं भीमाहते-
 देवालयमस्ति. तत्र आरभ्य दुर्गपर्यन्तं राजमार्गः कर्णाय इति
 मनीषया शिवराजो महति प्रलूय एष तत्राजगाम. तत्र च मह-
 तशो मनुष्यान् दुर्गोत्पनासक्तान् भीरुश्च शिवराजो मनस्य-
 करोत्--'महं होतावतः मह्यशो मानधानमरुतेन पालयामि. ध-
 न्योऽपि' इति

किञ्च—लौकिका विषया मानवमीदृक् मोहयन्ति यत्स न जानात्वद्दमेभिर्मोहित इति. विशेषतश्च साध्याभ्यमदोऽधिकारमदश्च. वयं चेतिहासे पश्यामः यन् बहवः प्रथममुत्तमप्रकृतिका अपि राजानो राज्याधिकारपातौ तथा विभिन्नप्रकृतिका भवन्ति यद्वाङ्मप्यगोचरः. अतः साध्याभ्यमदापगमाय भूयोभूयः शिवराजः भीसमर्पणः संबोधितः.

एकदा भीसमर्थाः सातारानगरे जग्मुः. तत्र ते शिवराजं राजदुर्गस्थं निजाम्य केतपित्तकारणेन राजदुर्गं प्राविशन्. गत्वा च राजप्रागादस्य पुरम्नात् 'जयजय रघुवीरसमर्थ' इति श्वैरुच्चार्य संप्रदायानुरूपं भिक्षामयाचन्त. तं च ध्वनिं भीसमर्पणानामिति प्रत्यभिजानन् राजा शिषो मनस्यविन्तयन्, पाटशो हि भिक्षुकस्तादृश्येव भिक्षेति सर्वत्र नियमो दृश्यते. इमे तु त्रैलोक्यवर्गचरणाः भीममर्था मदीया गुरवः. तत्किमेभ्यः प्रदेयमिति.

अथ सत्यमेव कृतनिश्चयः शिवराजो मुख्यं मंत्रिणमाहूय राजमुद्रांकितं कृत्स्नराज्यसमर्पणपत्रिकां विधाय तां स्वयमेव भीसमर्पभिक्षापात्रेऽक्षिपन्. भीसमर्थाश्च सामालोच्य सन्मितवदनकमलाः 'राजन् ! यद्यसमर्थमिदं सर्वं राज्यं समर्पितं तदा कर्तव्यत्वेन भवतः केवलं भिक्षाटनमेवाभीष्टमिति मन्ये' इति जगदुः. यदाज्ञापयन्ति गुरुचरणा इत्युक्त्वा सत्यमेव भिक्षाटनोद्यतं शिवराजं वीक्ष्य भगन्वाले भीसमर्थाः शिवराजेन समं नदीतीरे गता निर्वृत्तपात्रा अभुञ्जत्. अथ स्वस्वभिताः भीसमर्थाः 'राजन् ! अनेन राज्येन विमत्सार्कं प्रयोजनं ! सत्यप्रकृतिदानं न इदुपाधिरेव. तदिदं राज्यं फालदितुं क्षत्रियजातिरेव दावता. स च

(५)

पृच्छा शिवराजः स्वराज्याभिषेकविधौ समाप्ते सति राजनगद-
 दुर्गे राजनमेलनं विधीयुः भीममर्धाण्यदयंगमपृच्छन्, भीममर्ध-
 पादा अपि राजनममागंगं यांश्छन्तो गदताऽनन्देनानुमुमुदिरे,
 ततः शिवराजः सर्वानपि राजनानाह्वयितुं वृद्धान्मांश्रिणः प्रेष-
 यामाम्.

तेऽपि मानन्दं भीममर्धानां दर्शनार्थमागता गदताऽऽनन्देन
 दरिबीर्तनानि चक्रुः, तदानीं साधुवरागुकारामा अव्यागच्छन्,
 माद्यजभोजनं च प्रतिदिनं प्रावर्तत, यदा माद्यजसंदया गपादल-
 मायाऽभवत्तदा सर्वेभ्यो विप्रेभ्यो दक्षिणां वितीयं राजनाद्
 जा शिवः स्वयंपूजयन्.

वाचसाः ! राजा शिवः स्वयं जलं वृद्धीत्वा राजनपादौ प्रक्ष-
 ल्य स्वीयेनामूल्येन वस्त्रेण संमार्जयतिमेति किं न लोकोत्तरं
 एतयं ? ययं च बेबलगादारम्य पर्याप्तयेऽपराद् गदान्धत्वेन निर-
 शुर्मः, आत्मानं वेन्द्रादपि भेष्टं मन्यामरे, परन्त्वहोविषयप्रम-
 दादी स्वराज्यव्यापकोऽपि शिवराजः बेबलं भषलाऽमानं एजी-
 कृत्य दामयताऽजनानां पादान् प्राशालयन्, राजनाः ! इदमेवा-
 न्तरं राजनदुर्जनयोः, राजना हि संपत्तौ वा विपत्तौ वा न नैस-
 तिबी शालीनतां त्यजन्ति, नापि सांकिचैःपर्यमशोभताः सन्व
 आमानमेष विस्मरन्ति, दुर्जनास्तु गदैव स्वल्पेनापि हाभेना-
 मानं ध्वयंमन्यमानाः स्वामानमेष विस्मरन्ति, धन्याश्च ते सन्वः,
 धन्याश्च ते शिवराजप्रभृतयः राजनसेवकाः, दैरमदैरपि समाव-
 रतिर्धेन्दीकृतोऽयं लोहः, वाचसाः ! तदानींतनाः सायबोऽपि
 तादृशासीकित्तमामर्दसातिनो वैराग्यपूर्वक एवामद्, अ

मन्मनागममहोन्मवे श्रीनुकारागमनाधुवराणां पूजार्थं महान्तं सुवर्ण-
राशिं गृहीत्वा शिवराजं मनाजगान. पंचप्रानांश्च तेभ्यो दातुमि-
येप. धुत्वैवेदं वृत्तं ते तुकारामा. पूजामगृहीत्वैव मञ्जनगडदुर्गाग्नि-
गत्य पंढरपुरमगच्छन् श्रीशिवराजश्च तान् साधुवरान् पंढरपुरं-
गतान् निशम्यान्वन् दुःखितोऽभून् परन्तु श्रीमन्मर्थाः—‘वत्स शिव !
येषां त्रैलोक्यगण्यमपि तृणवद्गमि कथं खलु ते साधुवरास्तुकाराण-
प्रभृतयस्तव पच प्रानान् प्रहीष्यन्ति । परन्तु तथानेन वर्तनेन तेषां
दर्शनमपि दुर्लभमभवत् ’ इत्युपदिश्य मान्त्वयन्ति स्म.

वाचका ! यंतादृशी वैराग्यमम्पत्तिः स्यात्तदा तस्याः हि
दुष्करं कर्म इदमशक्यमिदं शक्यं कर्मेति धुद्राणां नो दृष्ट्या.
लोभाकान्ता नश्रैतन्यशक्तिर्नाशैकिककार्यकरणममर्था. सतां तु निर्लो-
भकत्वात् इति नृत्तमकारणं यैतन्यशक्तिरप्रतिबंधा सर्वाणि सानि
कार्याणि करोति, यानि परमान्मशक्तिः कर्तुं प्रभवति. अस्तु.

एवंक्रमेण मञ्जनान् सेवमानो विदुषः सत्कारयन् वैदिकविद्यां
समुन्नेतयन् राता शिवो नानाकार्याण्यरुरोन्.

(१२) (श्रीसमर्थानां तत्त्वोपदेशः संसारवृत्तिश्च)

षापकाः । निरूपितः शिवराजस्य श्रीसमर्थचरणानां च पर-
स्परसंबंधसंबद्धः कथाविभागः. अधुना श्रीसमर्थानां तत्त्वोपदेशं
तथा तेषां संसारवर्तनं च निरूपयितुमारभे.

श्रीसमर्थचरणानां सामान्यतमस्तत्त्वोपदेशः 'श्रीरघुनाथोपासना'
षवामीन्. ये खलु संसारनिवृत्तिमिच्छन्तो, ये च लौकिकगुण्याभि-
लाषिणस्तेभ्यः सर्वेभ्य एव प्राथमिकमुपदेशं श्रीरघुपतिसेवामेव
श्रीसमर्थचरणानाम्बुः. न तयैतत्सकपोलकल्पितं किन्तु तैरेव स्ववि-
रचिते दासबोधमंथे लिखितमस्ति. तद्यथा—

मुष्यं हरिकथाख्यानं, द्वितीयं राजकारणं ॥

तृतीयं शापधानेन, सर्वत्र समवर्तनम् ॥ १ ॥

यस्य कस्यापि लौकिककार्यकारिणोऽलौकिककार्यकारिष्वग्रात्याचर्य-
कामिदं-यन्-प्रथमत इह जगति निखिलकार्यकारिणी काचन चैत-
न्यशक्तिरस्तीति ज्ञानस्य संपादनं. ये खलु न जानन्ति स्वस्मादधि-
कशक्तिशालिनी काचन शक्तिरस्तीति, कथमिह ते स्वोन्नतिं प्रति
लभेरन्. यो हि मत्तः कथनाधिकपनादयो देवदत्तोऽस्तीति जानाति
स एव नानाविधैदपाबंधनमर्जयति नान्यथेति दृष्टं लोके. तस्मा-
दुपासनां विना नान्य उपायो मनुष्योन्नतौ.

षापकाः ! ये खलु श्रीसमर्थचरणैर्लोकोद्धारार्थं प्रथा लिखिता-
रथेषु मुष्यः श्रीदासबोधो नाम. दासबोधसूत्रस्य ऋषिसिगु-
दासानां-रघुपतिचरणारणागदानां रत्नानां जनानां-बोधो

इवति म प्रथविशेषः. सज्जनाः ! ईदृशेन प्रयनाम्ना भवद्विरूपल-
क्षितमेव स्यात्—दामबोधप्रथे प्राधान्येन निरूपितो विषयः—‘श्रीगु-
पतेरुपामनैय’ इति ।

किंच यद्यपि अन्ये बहवो विषया व्यवहारोपयुक्ता अस्मिन्
दासबोधप्रथे निरूपितास्तथापि प्रामुख्येनोपासनायाः प्रतिपादनेन
तस्या एव मुख्यत्वं.

पाठकाः ! यद्यपि नायं समयः कृत्स्नदासबोधविषयप्रतिपादनस्य,
यतो न वयं दासबोधं व्याकर्तुं प्रवृत्ताः किंतु श्रीसमर्थानां पवित्रं
चरितं लिखितुं, तथापि प्रसंगसगत्या श्रीसमर्थविरचितेषु ग्रंथेषु—
दासबोधस्य प्राधान्येन तत्र चोपरिनिर्दिष्टानि कारणानि कथं निरू-
पितानीत्येव प्रसंगतो वयं पश्यामः.

उपरिनिर्दिष्टश्लोके ‘मुख्यं हरिकथाख्यान’ इत्युक्तं. तत्र श्रीसम-
र्थचरणैर्दासबोधप्रथे सविस्तरं निरूपितं. तथाहि—

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं ।

अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं ॥

इति योऽयं प्रसिद्धः श्लोकस्तमाश्रित्य श्रीसमर्थचरणैर्नवधा भक्ति-
निरूपिता. तत्र चास्या भक्तेर्लोकप्रसिद्धतया न किञ्चिन् व्याख्यायनं.
यद्यपि उपरिनिवेदितां नवधाभक्तिं बहवः माधवः समुपासत,
तथापि श्रीसमर्थानां तथाऽन्येषां साधूनां मध्येऽयं विशेषः—
यत् यद्यच्छ्रीमत्समर्थचरणैर्लिखितं वा कथितं वाऽऽचरितं वा तत्स-
र्वमेव व्यापकदृष्ट्या धर्मस्योज्जीवनार्थमेव. यद्यपि तैस्तात्त्विकं निरूपणं
कृतं तद्यपि यथाशक्ति व्यावहारिकस्वाध्यमुपपादयितुं. श्रीसमर्थानां
पथा परमार्थः प्रिय आसीत्तथैव व्यवहारोऽपि. यद्यपि तैर्न संसारो-
त्थो गी गृहस्थाश्रमः स्वीकृतस्तथापि ते रात्रिदिवं सांसारिकजनस्वा-

स्वार्थं प्रायतन्त, यथाचेदं भक्तिनिरूपणं, याचकाः ! न केवलमे-
तन् पठनार्थमेव किन्तु ये सल्लु तैः स्थाने स्थाने मटाः स्थापितान्
भक्तिमार्गप्रसारार्थं कृता नियमा एव, ये सल्लु तेषु तेषु मट्टेषु स्थापिताः
शिष्यास्त एतन्मर्थं पाठिता एव, यथाहि राजा प्रथमं स्वराजपालनार्थं
कांश्चिन्नियमान् करोति सत्त्वान् पठित्वा निष्पातान् पुनरपि मर्ष-
जिन् राज्ये तादृशनियमप्रसारार्थं स्थाने स्थाने स्थापयति तथैव प्रह-
तेऽपि, अतएव श्रीसमर्थचरणैः स्वशिष्यद्वारा संबोधितानां जनानां
साक्षात्त्वेन शिष्यराजः स्वराज्यस्थापनारूपमलौकिकं कार्यं यत्ने.

सत्त्वनाः ! मर्षत्र भक्तिमार्गं प्रसारयतां श्रीसमर्थानां तादृशविधौ
द्वितीयोऽपि हेतुरासीत्, स चेत्थम्—

वेदिके समये यदा सत्त्वधारायाः समागतान्मनाऽस्मिन् भारते
षपेऽनार्यजातय एवापमन्, ताश्च प्रथला आर्या विजित्य दासीपत्र-
दामीकृतानामागां केवलं सेवाधर्मं एव कर्तव्यत्वेनावदिष्ट-
धारायाः स्वेष्वेव ब्राह्मणभ्रशियवैद्याग्यांस्वीन वर्णाश्विचार इत्ये-
सम्पत्पालयन्, स एते वर्णा एव ज्ञानसंपादनेऽधिकारिन इत्य-
तेऽपि ज्ञानं संपापालौकिकं सुखं लेभिरे, दीना दन्दकृद् जनानो-
च्युत्त्वेन व्यपदिदयमाना ज्ञानम्य लेनामपि नान्यत्वेन न
पशुवपथेऽपि प्रयोविक्रयोऽपि वभूव, एवंक्रमेण इत्ये-
तेऽनार्या मानवा ज्ञानसंपादने अत्रिबंधं कंत्वा तेषु सत्त्व-
यथापि धत्तद्विभ्रैपरिर्केयवान्ता न इत्ये-
सेकुस्थापि निभूतमत्यद्विषुः, वाचत ! इत्ये-
मौधो वा शमो वा यो वा वो इत्ये-
न भवति यथा मनसि सुते इत्ये-

एवंप्रयाते भूयसि काले यदा खलु तुकारामप्रभृतयः शूद्रजाती-
या एव साधयो ध्यराजन्त. स्वतेजसा प्रक्यतिरेवेण च ब्राह्मणो-
त्तिरध्यक्षुस्त्वदा महयो ब्राह्मणास्तेषां शिष्या एवाभयन. अथ सर्वैः
माधुवरैः स्वदेशस्य स्वधर्मस्य घोडारं विहीर्षुभिर्मिदितिवेत्यं निर्णीते.
ऐक्यादते न कदाऽपि देशोद्वारः कर्तुं शक्यः. तदेव परम्परद्वेषेऽ-
नष्टेऽशक्यं. सोऽपि द्वेषो यावन्न्यूनाधिकभावो जन्ममूलको धर्म-
क्रियाभेदमूलकश्च त्रिष्टेत्तावत्यन्तं विरंजीत्येव. ताभ्य धर्म-
क्रिया वेदमूलकत्वाच्चिरं रुदा एव. एवं च सौयमनर्पपरंपरा वेदद्वं
वेदोक्तानां धर्मक्रियाणामेव निःभयप्रदत्वं नान्यस्येति अभि-
मानमूलिकेति तत्स्थाने भवित तथा परमात्मनामपदणसंप्रदायं प्रव-
र्तयामहे. अनेन गुलभोपायेन प्रयासं विनैव वैदिकयो यज्ञादिक्रियाः
प्रतिषेधा भविष्यन्ति. प्रतिषेधेषु यज्ञादिवैदिकविधिषु तन्मूलकव-
र्गाधिकारमूलको द्वेषोऽपि शक्यं गमिष्यति. नामसंकीर्तनं भीमव-
चतस्तद्भक्तिश्च निभेदगसाधनं, तत्राऽपि सर्वस्याप्यधिकार इत्यु-
क्ते शूद्रादयोऽपि सन्नुष्टा ब्राह्मणादीनां द्वेषं त्यजन्ति. ततश्च पर-
म्परद्वेषरहितेषु निर्विकारेषु मनःशु स्वदेशसौवार्थं कृत उपदेशो
वदमूलः फलिष्यतीति.

वाचकाः । एतदर्थमिह भीतामर्षचरणाः स्वसंप्रदाये चागादीः
क्रिया अनुपदिश्य भक्तिमार्गमेष ते शत्रुपादिशब्. नैकावदेव
विशु-स्वसंस्थापितेषु मठेषु तमेष कदा प्रचलेन प्रागारयन्,
उपसंभ-

चतुर्णापरि वर्णानां, चोरपता नामधर्मने ।

शमाना गृहवर्गाश्च, नात्रैव शुभमाप्नुवन् ॥

यदाऽलौकिकसुरसमापने प्रयतमानान् ज्ञान्तलौकिकसुरयामनान्
जनान् पीडयन्ति तदा ते जना मिलित्वा तेषां दुर्मदानां मानव-
पशूनां शासनार्थं षांश्चन शक्तिं निर्मान्ति तामेव शास्त्रबोविदा
लौकिकाश्च जना 'राजशक्तिं' वदन्ति, वाचकाः ! एतन्माद्विवर-
णाद्भ्रूषद्विरवगतमेव स्यात्-यत् मानवजातेः परमं कार्यं 'अलौकि-
कसुरसंवादनं'. तस्य निर्विप्रसिध्यर्थं राजकीयशक्तीत्यादिकं. अग्ना-
देव कारणार्थीसमर्थः प्रथमश्लोके राजकारणस्य पञ्चादुपन्यासः
कृतः. अस्तु.

राजनाः ! राजकारणसिद्धौ प्राधान्येन मानवमानवविज्ञानमत्या-
वश्यकं. यतो नानाविधा मानवाः स्वस्वगुणं चाच्छन्तः कूटकार्यैः
स्वामिलपितं साधयितुं प्रयतन्ते. तस्मादेव कारणान्नाजकारणमुपदि-
शद्भिः श्रीसमर्थः प्रथमतो मानवविभागाः प्रदर्शितः. तत्रापि मूर्खो-
त्तमजननिरूपणमपि. योदि राजकार्यकारी पुरुषो मूढोत्तमपुरुषान्
भेदेन ज्ञातुं न शक्नोति न वा वस्मिन् पदानी भवति. विच-उत्त-
मजनतादाप्यं विना राजशक्तिरपि न स्वीयं कर्म सम्यक्त्तुं प्रभ-
वति. ते च मूढमूढे मानवमनुदाये पापाणराशाविष हीरका विर-
हा एव भवन्ति. तत्रस्तेषां यज्ञेन शंभुहर्षं मूढानां च परिहाराय-
मपश्यं तयोर्हातमावश्यकं. एतत्सर्वं मनसि विधाय भीममर्धेर्मु-
ढोत्तमजनलक्षणानि वक्षितानि. तानि सर्वेष्वेव वदा-“य आत्मा-
र्धं स्वीडि, यश्च स्वदेहो विपगतो, यश्च स्वदिगुणां वीर्यं वचयति,
विशारथेभ्रूषधनपुरुषार्थंमामर्धेर्दितोऽपि यो कृपानिमानं करोति स
मूर्ख इत्यादीनि”. उत्तमजनलक्षणान्यपि-“आत्मदे गुणं न मनुते.
एषवतापो मनो न ददाति, द्विमपि कार्यं सद्गता न करोति

स्नेहेन वर्धते स्नेहः, प्रीत्या प्रीतिश्च वर्धते ॥
 व्यथया क्षणमात्रेण, सर्वा प्रीतिर्विनश्यति ॥ १ ॥
 मानेन वर्धते मानः, अपमानेन नैव तु ।
 तग्मात्कदापि नो लोकाः, दूषणीया दुरुक्तमिः ॥ २ ॥
 प्रेम्णा महान्ति कार्याणि, जायन्ते वैरतोऽन्यथा ॥
 इति सत्यं नवेति ज्ञैः, ज्ञातव्यं लोकसंगती ॥ ३ ॥
 एकाकी लोकसार्धेन, विरुद्धः शक्नुयात्कथं ।
 स्वल्पं कार्यं विधातुं च, श्रतो द्विप्यात्र वै जनान् ॥ ४ ॥
 संबोद्धव्या जनाः सर्वे, पावनीयाः ररुहा जनाः ।
 सर्वग्निन्मूतले भक्तिः, वर्धनीया प्रभोः सदा ॥ ५ ॥
 भेषः स एव विज्ञेयः, यः कुर्यादुत्तमां क्रियाम् ।
 स्वस्वकर्मानुरोधेन, मानका उत्तमापमाः ॥ ६ ॥
 मनुष्याणां मनुष्यत्वं, बुद्धिरेव न चान्यथा ।
 राग्यं विहाय निरुद्धः, मिश्रां याचति दीनवत् ॥ ७ ॥
 वेपलु माद्यो मूढस्य, किंतु पेतः सुसंस्कृतं ।
 कदाऽपि लोकप्रेतांमि, दूषणीयानि नैव तु ॥ ८ ॥

वाचकाः ! कियद्गोशहरामि ! यदि च सर्व एव प्रवन्धः स्त्रोक-
 रत्नमयज्ञादा कियद्गोशहरिष्यामि । लोकोत्तरा हरतु भीसमर्थपर-
 लानां व्यवहारविषये सावधानता. यथाहि केचन भगवद्भक्ता
 भगवत्पदेन निहितभारा औदार्यान्धेन व्यवहारे वर्तन्ते तथा नैव
 भीसमर्थाः, किंतु ये हरतु केवलं व्यावहारिका जनाः सततं ध्या-
 नहारिबगुत्तररूपस्य ध्येदस्य सिध्यर्थं यथा रात्रिदिवं प्रवृत्तन्ते
 तथैव निरासक्ताः प्रायवन्त. वाचकमहाभगताः ! किं नरे लोकोत्तरं ?

त्वभावना यथाशक्ति समूलमुच्छेदनीया. प्रियवाचकाः ! इममेव
 लौकिकविषयमुग्रत्यागं वैराग्यनाम्ना शास्त्रकारा व्यपदिशन्ति.

यश्च निरवृद्धः स एव न्याय्यं कर्माचरति न्याय्यमुपदिशति च.
 प्रायः ऐश्वर्यमदोन्मत्ता जनाः कुकर्माणि कुर्वन्त्येव. नापि तेभ्यस्त-
 दुपजीविन एव न्याय्यमुपदेष्टुमर्हन्ति. ते च धराकाः स्वोपजीविका-
 पालनार्थं स्वस्वामिभनोवृत्तिमेवानुसरन्ति. अत्रान्तरे धर्मस्य वा
 मदाचरणस्य वा तत्त्वज्ञानस्य वा कथं प्रसरो भवेत् ? यस्य कस्यापि
 तत्त्वविद् उपदेशो नाम लौकिकविषयवासनान्यूनीकरणविषयक एव.
 एवंस्थिते ये स्वोदरपूरणार्थं पापाचारतान् धनाढ्यानुपजीवन्ति
 तेभ्य एवेदशास्वोपदेशस्यापेक्षा नाम धंध्यायाः सकाशात्पुत्रस्यापेक्षा.
 तस्मात्ते खलु लोकोत्तरं किंचिदपि कार्यं कर्तुमिच्छन्ति तैः प्रथमतो
 दुर्घटमसिधारप्रतप्तं निरवृद्धताप्रतं स्वीकरणीय. स्वोदरपूरणार्थं च
 मिक्षाप्रतं. यो हि मपुकरवृत्त्या जीवति तस्य नास्ति कस्यापि मनो-
 ऽनुषर्तनावश्यकता. अस्तु.

अग्निहोत्रार्थवर्ते सर्वेषु वर्णेषु ब्राह्मणा एव विद्वांसः सर्वभेदा
 धासन्. ते च दुर्भृतेभ्यो राजभ्यो न्याय्यमार्गमुपदिश्य तद्द्वारा सर्वान-
 पालयन्. तेषां सर्वदा वनवासिनां सर्वेषु लौकिकविषयेषु निरवृद्धा-
 णामाप्ता इन्द्रसदृशा ऐश्वर्यसम्पन्ना अपि राजानः शिरसाऽमन्वन्त.

अथ दुर्दैवतो यदाप्रभृति विप्रजातिर्विधापनं विहाय लौकिकं
 धनं कामयमाना विषयसुखलालसादिनाऽभूत्तदाऽप्रभृति ब्राह्मणभ्रा-
 तिरन्यामिर्जातिभिरपामन्वत. नापि दुर्भागवर्तिनो राज्ञः सन्मार्गोप-
 देशो सा समर्थाऽभून्. बहवो हि राज्यसंपन्ना अपि ब्राह्मणाः कुत्र-
 विषयलालसादान्तर्यं दुर्भृतान् धनमदान्पानं प्रतिपद्यन्ति.

न्नाजकार्ये कालक्षेपं मन्थानभ्राष्टमटे नियुक्तः स्वाधिकारिणं रहस्य-
 पृच्छन्—मटे कीदृशी व्यवस्था व्यवस्यति. स तु मुमुक्षुलितहृत्—
 स्वामिन् ! यद्यपि नान्दाहा भीसमर्थांतां मठवृत्त निवेदयितुं, तथापि
 मठ आयादधिक एव व्ययो जायते. अतीते रघुपतिजन्मोत्सवे
 केवलं भिन्नां याचित्यैव सर्वां सामग्री समानीतेति जगाद्. शिवरा-
 जश्च तस्मिन्मय 'इदं पूर्वमेव त्वया वृतो न निवेदितमि'त्यधिकारिणं
 निर्भर्त्सयित्वा स्वयमेव गत्वा 'गुरुचरणाः ! इदं कृन्तं राश्वं न
 म्यानिचरणानां कियद्भ्रमेव सेवायामनधिकारी ? यतो रघुपति-
 महोत्सवार्यमपि मत्तो न किञ्चिदपि गृहीत्वा भिन्नां याचन्ति गुरु-
 पादाः' इत्युक्त्वा मामुनयनोऽथःपश्यन्मूर्च्छी तस्यै.

भीसमर्थपाशागु दीनं पचनं निश्चय—'ताम ! शिवराज !
 नान्ति रघुपतिनित्यासे मटे कस्यापि वस्तुनो न्यूनता. केवलं केनचि-
 दन्यथा बोधितोऽसि, तयाप्येतावता तव यदि न सन्तोषश्चदा
 त्वं यथेष्टसि तथा गुरु' इति अवादिषुः. शिवराजोऽपि तामेवासां
 गृहीत्वा सर्वां सामग्री तथा द्रव्यादिकं सर्वमपि ददौ.

एवमेवैकदा भीशिषराजं स्वदर्शनार्थमागतं भीसमर्थाः 'शिवराज !
 विजयादानीमहोत्सवमत्र विधाय ततः परं गन्तुमर्हसि, यदि न
 चेन्महाकार्यातिपात' इत्यवोचन्. शिवराजोऽपि कार्यविज्ञेयाभावाद्दि-
 जयादानीमहोत्सवपर्यन्तं तत्रैव तस्यै.

अथैकस्मिन्दिने शिवराजः भीसमर्थान्—'गुरुचरणाः ! अस्त्येका
 मम प्रार्थना. तां च यदि गुरुचरणाः स्वीकरिष्यन्ति तदाऽहं घ्न्यो
 भविष्यामि' इति विशापयामास. अथ भीसमर्थचरणैः—'का सा
 प्रार्थना ? तां क्षीप्रमेव कथय' इत्याहृतः शिवराजोऽथदन्—'

सञ्जनगगनुबुटमणीनां भीरामदासम्यामिनां निरृहतावर्णनेऽत्या-
वश्यकता ? नाम्नेवेति पांमुलपादो हालिकोऽपि वदेत्. अस्तु.

शान्धवाः ! सर्वानर्थकारणस्य लोभस्य नादो निरृहतावरणमे-
वोपाय इति निरूपितं. तेन च निर्विकारं मनः संपद्यते. निर्विकारे
च धेतसि न्याप्याऽन्याप्ययोः सम्यग्ज्ञानं जायते. तथाच सति
न्याप्यानुष्ठानालोका विधमन्ति. लोकेषु विधमस्तेषु लोकोद्धाररूपं
स्वकर्तव्यं मुक्ते भवति.

पाठकाः ? भीसमर्थाः कियसिनृहता आसन्निति संश्लेषेणोपरि-
ष्टान्तिरूपितं. तथा निरृहपृथ्या तेषां मनः कियसिर्विकारमासीदि-
ति निवेदयितुं काञ्चित्कथा लिखामि.

एकदा भीसमर्थचरणाः समं शिष्यगणेन विज्ञानन्दस्वामिनां
पुण्यविषयं ब्रह्मदनगरं गत्वा स्वाध्यायं सञ्जनगदुर्गभागच्छन्तो
मार्गं क्षानार्थमयातरन्. मध्याह्नकाले ते सर्वे शिष्याः क्षुब्धा-
बुला मार्गवर्ति नूतनकणिशामण्डितं क्षेत्रं विलोक्य ततः कानिचि-
त्कणिशान्याहृत्य भक्षणार्थं भीसमर्थचरणेभ्य आक्षानयामन्. तेऽपि
तान् क्षुब्धाबुलान् वीक्ष्य महता कष्टेन 'नैकस्मादेव क्षेत्रात्प्रभूतानि
कणिशानि प्राद्याणि किंतु नानाक्षेत्रेभ्यो माधुकरि वृत्तिमाधित्य'
इति तानाक्षप्याक्षामयच्छन्. ततश्चैनं नियोगमनुश्रुत्यैव पर्याप्तानि
कणिशान्यादाय निवृत्तास्ते वाप्यामतीरे तानि भर्जयित्वा भक्षयि-
तुमारभन्त. अत्रान्तरे सर्वमिदं पृष्ठं दूरतोऽवलोक्य प्रामाभ्यश्रुः
स्वक्षेत्रान् कणिशानामाहरणेनात्यन्तं संतप्तो जवेनागल्य भीसमर्था-
नेव मुख्यान् मन्यमानो महता क्रोधेन तानयशिष्टैर्पान्यसम्भैरता-
हयन्. तद्विलोक्य सर्वेऽपि शिष्यास्तमुद्धतं प्रामाभ्यश्रुं तादृयितुमु-

वाचकाः ? उपरिक्थितादृत्तान्ताद्भवद्भिरवगतमेव भ्यान्-यन्-
कियन्निर्विकारं भीसमर्थानां मन आसीदिति, अपरमपि—

यदा रघु शिवराजश्चरन्मामाहां प्रदीतुं भीसमर्थानां समीप-
भागच्छत्तदा सैः समीचीनतया तत्त्वमुपदिश्य स कृतकृत्यः कृतः.
अथ गते स्वराजधानीं शिवराजे उद्भवस्यामिनः भीसमर्थानृ-
च्छन-‘गुरुचरणाः ? शिवराजश्च मामपर्यन्तमग्रैवातिष्ठन्. ये रघु
सहाया अजायन्त युष्माकं तैरहं नर्कयामि-‘शिवराजश्चाचिरादेव
दिशमारोक्ष्यति’इति. तत्तस्य कियानवधिरवशिष्ट इति दासाय नि-
वेदनीय’मिति. भीसमर्थचरणान्स्तु-अथ का तिथिरिति पृष्ठा ‘अ-
ष्टमी’ इत्युद्भवस्यामिभिर्निवेदिता ‘अष्टारभ्याष्टमे दिने राजा परी-
क्षिदिषु शिवराजः स्वर्गं गमिष्यतीति’ कथयामासुः.

वाचकाः ? यः रघु परं प्रेमास्पदं, यः रघु स्वराज्यस्याप्तः
संस्थापकः, यश्च दुर्दान्तेभ्यो यवनेभ्य इमां भारतभुषं मोचयितुं
रात्रिदिवं प्रायतत. यश्च भीसमर्थचरणानां द्वितीयं हृदयं, यद्-
धर्मैव भीसमर्थचरणानामवतारो लोकसंग्रहेच्छायन्नादयः; तस्मिन्न-
स्मिन्नलौकिकैः सकललोकादरनिर्धां शिवराजे दिवं गच्छति सति
तस्य श्रेहेन दुःखस्य लेशोऽपि तेषां मनो न पस्पर्श तेषां भीसम-
र्थचरणानां मनोनिग्रहसामर्थ्यं कीदृशमिति सुसैर्वाचकैरेवावधार-
णीयम्. अतिविस्मयास्पदमिदं-यन्-प्रागं गच्छत इव दिवं गमि-
ष्यतः शिवराजस्य समयनिवेदनं. अतएव ते सादृशा अलौकिक-
सामर्थ्यशालिनः शिवराजस्य गुरवोऽभवन्.

वाचकाः ? यः रघु निस्पृहपृत्त्या व्यवहारे वर्तते तस्य
लोभादय एव नश्यन्तीति न किंतु सर्वेषु चराचरेषु

पापकाः ? किमिदमुदाहरणं पाप्यं च धीसमर्थानां सर्वेषु
 गणितु सममुक्तिं न दर्शयति ?

यथैव सलु धीसमर्थेषु निरुद्धतागुण आर्मीसधैवानधिकारिणं
 पुरस्कृत्य यत्किञ्चित्कार्यकरणद्वेषोऽपि. ते च सत्यममन्यन्त-अनधि-
 कारी सलु कस्मिंश्चित्कार्ये नियुक्तस्तत्कार्यविधानापेक्षया तदाधि-
 क्येन विनाशयत्वेय. तस्मान्निपुणं विचार्य योग्येनैव किञ्चिदपि का-
 रितव्यमिति. पापकाः ? ये सलु जगति कार्यस्य कर्तारः कार-
 यितारश्च विद्यन्ते तेष्वयं युक्तयुक्तव्यविचारोऽन्यथो दृश्यते, ते च
 योग्ये मानवे नष्टे यं कमपि पुरस्चुर्याणाः किञ्चित्किञ्चमपि कार्य वि-
 नाशयन्ति. धीसमर्थचरणेषु-‘कस्मिन् कार्ये को नियोजनीयो
 योग्यश्च कः’ इत्यवधारणाशक्तिर्वैलव्यासीदिति दृश्यते.

शिवराजे दिवंगते पश्चात्तदीयो ज्येष्ठः पुत्रः शंभुराजसद्वीयं
 मिहामनमभ्युपाम. स च दुर्लभः शीघ्रकोपी कुतश्चिरात्तत्त्वैव-
 कान् प्रधानामान्यानघातयन्. स्वसापन्नमातरं भिन्निमध्ये निक्षिप्य
 जपान. बहून् शूरान् सेनाधिकारिणः प्राकारादधश्चक्षेप. तेन
 मीनाः सेनाधिकारिणः क्रमेण दिहीयनिप्रभृतीन् ययनाधिपाना-
 भित्य तदीयाः सैनिका अभयन्. एवंप्रवृत्ते शिवराजस्थापितस्य स्व-
 गण्यस्य विनाशं तर्कयतां गजानानां चेतांसि परमदूयन्त.

अथ ते सर्वेऽपि स्वराज्यस्य दुर्दशां विलोक्य दुःस्वाकुलाद्या-
 फलमटमागत्य धीसमर्थान् शंभुराजमुपदेशेन सन्मार्गवर्तिनं विधातुं
 विशापयामासुः. धीसमर्था अपि तेषामिमां विशप्तिमाकर्ण्य ‘नायमु-
 पदेशशत्रुं, वृथाऽऽयासमात्रं स्यात्’ इति पदन्तो नोपादिशन्. ततश्च
 प्रवृत्ते भयंकरे संहारे भूयोभूयो विशप्ताः धीसमर्थाः केवलं शिव-

भ्रामयति. वाचकाः ? भीममर्धंपरणाः प्रदर्शितरीत्या तत्त्वज्ञानि-
मन्यान् परं निरभन्तरेव. इदमपि तेषामधत्तारकृत्यमासीत्. यथा
दुर्लभं रजते शुक्तिमेव रजतत्वेन व्यपरिद्वयमाना पण्डितो राज्ञा-
ऽवश्यं दण्डनीयात्तथैव दुर्लभं तत्त्वज्ञाने ये गत्वीदृशीत्या ज-
नान् भ्रामयन्ति तेष्ववश्यं सत्येन तत्त्वविदा दण्डनीयाः. तेषां वा-
चमेव दण्डः—यत्—अहं च मिथ्यैवात्मानं तत्त्वविदं मन्ये 'अह-
मस्मि गूढ' इति ज्ञानस्योदयः. एतादृशज्ञानोत्पत्त्यर्थं सत्येन तत्त्व-
विदाऽवश्यं प्रयत्नीयम्. एवं प्रयत्नमाने सत्ये तत्त्वविदि लोक-
कल्याण न्याप्यमार्गानुष्ठानं च सम्भवति. अस्तु. सम्प्रति भीममर्ध-
ंपरणाः कथमेतेषां निराकरणार्थं प्रवक्ष्याः कृता इति पश्यामः.

भीममर्धानां समये घामनो नाम महान् पण्डित आसीत्.
स तु सर्वशास्त्रपारंगतोऽपारगर्वसमारभामुरः, स्वपुत्रकपाण्डि-
त्यभारमुपः क्रमेण तांस्तान् पण्डितायामान् गत्वाऽसंख्यान् पण्डि-
तान् जित्वाऽजप्यपत्राणि जग्माह. एवं क्रमेण विजयमानः स
बाहीक्षेत्रं जगाम. तत्रैकदा पुरीपोत्सर्गार्थं बहिर्गतः कलदायमा-
नयोः प्रह्वराक्षसयोः संवाहमशृणोन्—अहमत्र प्रथममागतो बही-
यैवा शाखा. यः ग्लु प्रसिद्धो घामन इमां वाशी जेतुमागतः स
पंचत्वं प्राप्य प्रह्वराक्षसो भविष्यति तदर्थमेवा शाखा मया स्थापि-
तेति. स तु घामनपण्डितममिमं संवादं श्रुत्वा 'आजन्म कृत्स्नानि
शास्त्राणि पठित्वा केवलं मया प्रह्वराक्षसयोनिर्गर्जितेति'मन्यमानः
गिन्नः सर्वं शास्त्रपाण्डित्यमर्थं विहाय दीनवत्तुकारामसाधुवरान्
शरणं जगाम. ते तु तां भीममर्धंरामदासस्वामिनां शरणीकरणा-
यादिशान्.

दि शिवराजस्य गुरुचरणाः. नैत्रावदेव विन्तु सर्वोऽपि महाराष्ट्रदे-
शास्त्रान्गुरुत्वेन मन्यते. अतो यदि च दृष्ट्वा विपरितुं तदा कैरेव
समं विषादः करणीय' इति.

तस्य गागाभट्टयेदं वचनं निशम्य स दुरभिमानी सदाशिव-
शास्त्री मनसि तथैव निरचिनोन्. प्रभाते च राजमभां गत्या स
'भीममर्धैः समं विपरितुं मम गनीयाऽस्मीति' निःशंकः जगाद्.
शिवाजन्तु तस्य भाषणेन विमितः 'न तेऽर्थातशास्त्राः किन्तु तप-
स्विनो निरष्ट्वा भगवद्भक्ताः केनापि समं न विषदन्ते' इति
श्रीवाच. तथापि स दुरभिमानी दुरामहं न मुमोच. ततश्च तस्य
शास्त्रणस्य दुरामहं विलोक्य तं सहसा कष्टेन भीममर्धानां समी-
पमानयन्. भीममर्धचरणान् प्रणनाम तथा
गागाभट्टोऽपि, परन्तु स शास्त्री न ननाम नापि भीममर्धैः कृतं
नमस्कारं प्रतिजग्राह. केवल-यो हि वादे हीनशक्तिः स्वात्मोऽधि-
काशक्तिकं विजयिभं पण्डितं नमस्तुभ्योन्. पादमृत्त्वा समविषम-
भायमज्ञात्वा कथं नमस्कारो प्राहो वा करणीयो वेति जगाद्.
भूदेया यूयं सर्वदा नमस्करणीया एवेति यदस्तु मत्सु भीममर्धेषु
स दुरात्मा पाण्डित्यमदिरामदान्धः किमपि न विचारयामास.

अथ भीममर्धास्तस्य पण्डितस्य विवादाग्रहं वीक्ष्य समीपतो
राष्ट्रन्तमेकं षाष्टवाहकमाह्वयन्, ततस्तमपृच्छन्-स्वं कोऽसीति.
स तु प्रत्यवदन्-स्वामिचरणाः ? अहमस्मि जाला पाण्डालः. चा-
फळमटे प्रतिदिनं षाष्टभारमानीय शिवाग्नि. तत एव लब्धेना-
न्नं जीवामीति. समापे च तस्य वचने भीममर्धाः स्वाभित्वाष्ट-
दण्डेन (दुबडी) भूमौ तिष्ठो सेरा उह्वित्य क्रमेण तानु तं पा-

तत्र च बन्ध्याण्यगामिप्रसूतिभिः प्रसुप्तैः शिष्यैर्बिहानाः भीस-
मर्थाः स्वस्वस्वप्नेन तं पुनरपि चाग्निं विधाय—काम ? वायु-
देव ? अग्निं कुरियुगे यथासास्त्रमाचारो ह्यसाध्यः. अतएव भू-
दनः साधुभिरप्येकैकं प्रेममयी भक्तिमार्गः स्थापितः. तत्रापि
स्यं यदि सास्त्रवाण्डित्यवत्प्रज्ञानाविधानापरण्टेनानुत्पादयति तदा
अथमग्निप्रति मार्गं द्योक्त्वमृत्तिः स्यात् ? तस्माद्दीदृशाभाषाद्युपर-
ममेत्युपादिशन्.

सञ्जनाः ? निरूपितः पुत्रकपण्डितानां साधूनां मध्ये कियान्
भेद इति. सास्त्रं ये ह्यनु गामान्यत इतस्ततो चार्तावशान् शा-
सत्रव्यविचारसरणयो वृद्धा जनाः बालभेषाय तत्त्वज्ञानालापांश्च
कुर्वन्ति तानपि अधिष्ठत्य भीसमर्थैः किं कृतमिति कथानिरूपणमि-
षेण दिशति.

एवदा भीसमर्थपरणाः शिष्यैः तामं निर्जेतं वनमुपविष्टाः. तत्र
च वेदान्तविचारः प्रारब्धः. तस्मिन् समये 'जगत्कर्म मिथ्या वा'
इति प्रथमः धीसमर्थैः स्वयमेव कृतः. तमेने मभ्युत्तरयितुमिच्छु-
रेवः शिष्यो जतात्—अत्र कः संदेहः ? यथा हि 'रज्जुसर्पो भा-
गमानोऽपि मिथ्या तथैवेदं कृत्वा जगदपि' इति. अनपसित एव
तद्वचने समीपस्थाद्विद्वान्महान् भुजंगो निभक्राम. भीसमर्थाश्च तं
गृह्णन्वा बलवीकृत्य तस्य शिष्यस्य कण्ठेऽधुः. स तु मीत्या व्या-
कुलः 'एष सर्पो मां दसेत्' इत्युर्ध्वगमोक्षान् सर्पापनयनाय विहा-
ययामास.

भीसमर्थाश्च दयालवन्तस्य कण्ठारसर्पमपनीय 'पुनर्नेत्रं वरुष्यं !
यस्य कामक्रोधी क्रमेण वर्धते. लोभोऽपि चेतो न मुञ्चति, "

(१३) (अवतारसमाप्तिः)

चापकाः ? निरूपितं रज्जु मया कृत्स्नमिदं भीसमर्थानामवतार-
परितं. सम्प्रति नदिदं पावनं चरितमुपसहसामि. तत्र च प्रथमतः
भीसमर्थैः कथं स्वीयोऽवतारः ममापिन इति निरूपयामि.

भीसमर्थैः सांख्यकारिकनियमानुरोधेन चापकमठं भीरुपते-
रुत्सपार्थमागच्छन्. समाप्ते च तस्मिन्महोत्सवे मठस्था अधिका-
रिणः भीसमर्थान्प्रति 'भीरुप्रपतिशिवाजिमहाराजे रघुपतेर्देवालय-
स्य तथा दीपमालाया निर्माणार्थं धनं वितीर्णं. अत्रान्तरे ते च
दिवंगताः. तदादि युष्माकं नियोगः स्यात्तदा कथमिदं कार्यं करि-
ष्याम' इति व्यज्ञापयन्. भीसमर्थेषु 'तथानु' इत्युक्त्वा सूर्णीभू-
तेषु मन्सु सेऽधिकारिणः सर्वे तद्धनं तेषां पुरतो निधाय गणयि-
तुमारभन्त. अथ यदा भीसमर्थैः क्रमेण तद्धनं ब्राह्मणेभ्योऽजुः,
तदा सर्वेऽपि ते विगिता मुबुद्धितद्वलाः—'गुरुपादाः ? इदं धनं
देवालयार्थमेव प्रदत्तं. तद्यथा तदर्थमेवैतन्नायि स्यात्तथा नियोगः
कर्तव्य' इति विज्ञापयामासुः. ताभिमां विज्ञप्तिमाकर्ण्य स्मेरुग्गः
भीसमर्थैः—'समर्थो रघुपतिः स्वदेवालयस्य निर्माणार्थं यमाज्ञापयेत्स
स्य तद्विरचयेन् ! नात्र कापि शंका' इति जगदुः. ततश्च सीता-
नाथस्य मन्दिरं प्रविश्य भीसमर्थं प्रणम्य—'भगवन् जाननी-
जाने ? युष्मदाशयैव दासेनाथं संप्रदायः स्थापितः. सांप्रदायिकता
भक्ता यथाशक्ति सेवां यक्रुः करिष्यन्ति च. यदापि सर्वेषां
भक्तहितचिन्ता तथापि केषलं मयाऽज्ञेन संप्रदायपालनार्थं प्रा-
र्यम' इत्युक्त्वा इन्मन्तं प्रणम्य सञ्जनगददुर्गमागच्छन्. यदा

मधिकार इति भयङ्किरेव ध्यवस्थापनीयम्. यमं च तदाशां शि-
रसा स्वीकुर्यन्तोऽनुवर्तिष्यामह इति. भीसमर्थाश्च प्रथमं अका-
देव्या भयमधिकार इति प्रावोचन्. अकादेवी च 'यद्यपि शुभांशा
प्रमाणं तद्यथास्य देहस्य नायमधिकार' इत्यदत्. ततश्च भीस-
मर्थः—'इदमस्यायमधिकार' इत्युक्ते तेऽपि तथैवावदन्. तदा तु
धीसमर्थाः—'युष्मन्मनःसु भेदानां पुत्रानानीय तेभ्योऽयमधिकारो
देव इति यतंत इति तर्कवानि. तत्तथैव वा भयत्थित्युक्त्वा
दिवाकरमट्टं भेदानां पुत्रवोरानयनाय प्रैषयन्. तदानीमेष संजा-
वरनगराच्छिराजधनुभिर्धर्मकोजीनृपैः प्रेषितां भीरुपतिमूर्तिमा-
गतां विलोक्य सागन्दाः भीसमर्थास्तस्मिन्नेष दिने स्वापध्यानस्थान-
ण्य तामस्थापयन्. संपूज्य च जागृहीनाथं—रपुनाथ ! पाप-
रुमठं नीत्या नधमीमदोःसवे त्वं सिंहासनेऽभिषेचनीय इति मद्-
सीञ्छाऽस्मीत्स्वस्तु मा न परिपूर्णा ! अस्तु. तवेच्छेति जगदुः.

एवं क्रमेण समये प्रपाति सति शालिकाहनशरीरे गुणलेन्द्रि-
यमग्नसंमते संवत्सरे माघमासस्य कृष्णपक्षस्याष्टमी तिथिः प्राप्ता.
तदानीं स्वप्रयागकालः समीपमागत इति शाल्या स्वशिष्यसमूहे बो-
धीं जानाति नपेति परीक्षितुं सर्पस्तिग्निशप्यदृन्दे समुपविष्टे सति—

रपुबुलतिलकस्य प्राप निर्माणकालः ।

स्मरणभजनकार्यैः पूर्णतां प्रापणीयः ॥

इत्यर्धमेव श्लोकमुच्चरपठन्. तदानीमेवोद्भवत्सामिनः सर्वं कृतं
जानन्तः—

स च खलु नधमीयं निश्चिताऽस्मन्मनोभिः ।

स्वरितमिह विधेया कार्यसिद्धिः समया ॥ १ ॥

श्रीसमर्था भगवतः प्रार्थनायां निमग्न आसंस्तदा दिव
सममं देवालये भासयामास. श्रीसमर्थशिष्याश्च तं प्र
च्छिद्रेभ्योऽपश्यन्.

अथ तदानीमेव कल्याणस्वामिनो 'डोमगांवमठात्'
समर्थचरणानां दर्शनार्थं सज्जनगडदुर्गमाययुः. तदा
दासबोधः समात्र एवासीत्. स च स्वयं कल्याणस्वामि
श्रीममर्थेश्च स्वयं प्रोषितोऽद्यापि डोमगांवमठे विराज
च कतिपयदिनानि कल्याणस्वामिपु म्वमठं प्रति प्र
श्रीममर्था अन्नग्रहणमत्यजन्. केवलं दुग्धमेव पीत्वा ते
चक्रुः. अकादेयी तथोद्धवस्वामिनो विहायान्यस्य प्रवेशं

अथ क्रमेण श्रीसमर्थानां शरीरस्वास्थ्यमनश्यत्. त
स्वामिनः श्रीसमर्थान्प्रति-प्रतिदिन शरीर श्लेशते नन्कच
वाऽलौकिकं बोपायमनुष्ठानुमाज्ञा देयेति पप्रच्छुः एव
समर्थाः 'नाम्यावश्यकता सम्प्रत्यनुष्ठानम्य' इत्यवदन् .
कश्चन परमभगवद्भूषो हरिदासः श्रीसमर्थानां दर्शनार्थं
स च यस्मिन्दिने श्रीसमर्थानामाज्ञया हस्किर्तन च
न्दिने श्रीसमर्था बहिरागत्य तत्कीर्तनं श्रोतुमतिप्र
तेषां तेजस्विनीं मूर्तिमवलोक्य सर्वेऽपि मेवका वि
सदु कोऽपि रोगविशेषो दृश्यते. ते तु मतनमेरुान्ते
द्विचिदनुष्ठानमाचरन्ति' इति परस्परं प्रालयन् .

ततश्च श्रीसमर्थानां प्रकृति क्रमेण क्षीयमाणां वीक्ष्य
उपगोसावीप्रभृतयः शिष्यवर्गाः श्रीसमर्थान्विज्ञापयामा
चरणाः ? हेतुः इतिप्रमाणो ज्ञायते. धनः कस्य वा शरणं

अधिकार इति मयाङ्किरेव व्यवस्थापनीयम्. ययं च तदासां सि-
रसा स्वीकृतं नोऽनुवर्तिष्यामह इति. भीसमर्थाश्च प्रथमं अद्या-
देव्या भयमधिकार इति प्राबोचन्. अद्यादेव्या च 'यद्यपि शुभांसा
प्रमाणं तयाप्यस्य देहस्य नायमधिकार' इत्यवदन्. ततश्च भीम-
मर्षेः—'उद्धरणायमधिकार' इत्युक्ते तेऽपि तपैवावदन्. तदा तु
भीसमर्थाः—युष्मन्मनःसु भेष्ठानां पुत्रानानीष तेभ्योऽयमधिकारो
देय इति पर्वत इति तर्कयामि. तत्तवैष वा भवतिव्युक्त्या
दिवाकरमर्षं भेष्ठानां पुत्रयोरानयनाय प्रैषयन्. तदानीमेव संजा-
वरनगराच्छिष्टराजवन्पुभिर्व्यहोत्रीनृपैः प्रेषितां धीरपुत्रिभूर्विमा-
गतां विलोक्य सानन्दाः भीसमर्थास्तग्निमेव दिने स्वावस्थानस्थान-
स्य तामस्थापयन्. संपूज्य च जानकीनाथं—रघुनाथ ! पाद-
दण्डं नीत्वा नवर्नामहोत्सवे त्वं सिंहासनेऽभिषेचनीय इति गद्-
तीकृत्वाऽर्मीत्वरन्तु सा न परिपूर्णा ! अस्तु. तवेच्छेति जगदुः.

एवं प्रभेज गमये प्रयानि सति शालिवाहनदारीये गुणलेन्द्रि-
यग्रहसंभते संकसरे मापमासस्य कृष्णपक्षस्याष्टमी तिथिः प्राप्ता.
तदानीं स्वप्रपाणकालः समीपमागत इति ज्ञात्वा स्वनिप्यसमूहे को-
पीदं जानाति नवेति परीक्षितुं गर्वमिन्द्रिश्यवृन्दे समुपविष्टे सति—

रघुबुलतिलवस्य प्राप निर्याणच्छात्रः ।

स्मरणभजनकार्यैः पूर्णतां प्रापणीयः ॥

इत्यर्धमेव श्लोकमुच्चरपठन्. तदानीमेवोद्धवस्वामिनः सर्वं १—
जानन्तः—

स च खलु नवमीयं निधिताऽस्मन्मनोभिः ।

स्वरितमिह विधेया कार्यसिद्धिः समप्रा ॥ १ ॥

ग्रन्थाः पठनीयाः. अहं च तत्तद्ग्रन्थद्वारा तेन समं सं-
 भाषिष्य इति अगादिषुः. अनन्तरमेव धंकादेशकृत्वः 'हरहर'
 इति नामोच्चार्य पद्मान् 'राम' नाद्रयुष्कारित एव धीसमर्थचरणानां
 सुर्यारविन्द्रादिव्यं तेजो निर्गत्य भीरुपुरविमुर्यारविन्दं प्रविवेश.
 सर्वे च शिष्या मिलिता भगवन्नामधोपमत्यन्तं चक्रुः. एवं क्रमेण
 भारतोद्धारार्थमथर्ताप्याः धीसमर्थचरणाः शालिवाहनशकस्य—गुण-
 तेन्द्रियमद्वयपरिमिते १६०३ संवत्सरे मापकृष्णनयम्यां स्वर्ग-
 मलंचक्रुः.

वाचकाः ? येः रज्जु सकलं जीयते लोककल्याणार्थमेव या-
 पितं. यैश्च समस्ते भारते नानामठान्स्थापयित्वा लोकजागृतिं वि-
 धाय शिवराजं सहायीभूयाऽऽयन्तोन्मत्तासप्ययवनाधिपेभ्य इयं
 भारतभूस्वयाऽयं सनातनधर्मोऽनुयायिभिः समं रक्षितस्तेषां श्रीरा-
 मदासस्वामिनां स्वर्गगमनं निश्चय्य ययमपि दुःप्रायामहे, तदा यैः
 रज्जु प्रत्यक्षमवलोकित्वा भाषिता वक्तव्यकृत्या सेविताश्च धीसम-
 र्थचरणालेषामुद्धवस्वामिप्रभृतीनां कियद्वा दुःसमभवदिति वाचकै-
 रेव मनसा विचारणीयम् ? प्रकृतमनुसरामः.

अथ सर्वेऽपि श्रीगुरुचरणानामुपदेशमनुस्मरन्तः शोकं विहाय
 'धीसमर्थदेहः कः यद्विज्ञात्करणीय' इति विचारयामासुः. तेषु च
 विचारयत्सु सत्सु—अन्नादेवो ज्ञानवदन्. 'मटस्योत्तरेण योऽयं गर्तो
 दृश्यते सत्र खवेहसार्थक्यं करणीयमिति श्रीगुरुचरणानां मनीषा-
 ऽसीदिति जानामि. यत्तस्मिन्गर्ते शिल्पिभिः पूरयितुमारभ्ये
 धीसमर्थाज्ञानवदन्—'अयं गर्तो न पूरणीयः. कस्यापि'

